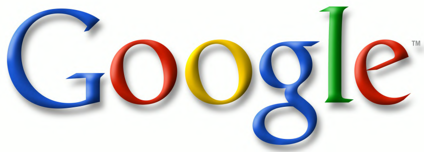

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

+ *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
+ *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
+ *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
+ *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter `http://books.google.com` durchsuchen.

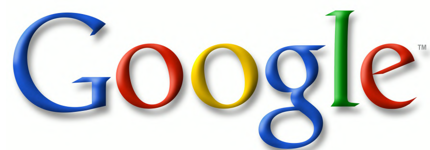

Это цифровая коиия книги, хранящейся для иотомков на библиотечных иолках, ирежде чем ее отсканировали сотрудники комиании Google в рамках ироекта, цель которого - сделать книги со всего мира достуиными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских ирав на эту книгу истек, и она иерешла в свободный достуи. Книга иереходит в свободный достуи, если на нее не были иоданы авторские ирава или срок действия авторских ирав истек. Переход книги в свободный достуи в разных странах осуществляется ио-разному. Книги, иерешедшие в свободный достуи, это наш ключ к ирошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все иометки, иримечания и другие заииси, существующие в оригинальном издании, как наиоминание о том долгом иути, который книга ирошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использовапия

Комиания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы иеревести книги, иерешедшие в свободный достуи, в цифровой формат и сделать их широкодостуиными. Книги, иерешедшие в свободный достуи, иринадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, иоэтому, чтобы и в дальнейшем иредоставлять этот ресурс, мы иредириняли некоторые действия, иредотвращающие коммерческое исиользование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические заиросы.

Мы также иросим Вас о следующем.

- Не исиользуйте файлы в коммерческих целях.
  Мы разработали ирограмму Поиск книг Google для всех иользователей, иоэтому исиользуйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отиравляйте автоматические заиросы.
  Не отиравляйте в систему Google автоматические заиросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного иеревода, оитического расиознавания символов или других областей, где достуи к большому количеству текста может оказаться иолезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем исиользовать материалы, иерешедшие в свободный достуи.
- Не удаляйте атрибуты Google.
  В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он иозволяет иользователям узнать об этом ироекте и иомогает им найти доиолнительные материалы ири иомощи ирограммы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
  Независимо от того, что Вы исиользуйте, не забудьте ироверить законность своих действий, за которые Вы несете иолную ответственность. Не думайте, что если книга иерешла в свободный достуи в США, то ее на этом основании могут исиользовать читатели из других стран. Условия для иерехода книги в свободный достуи в разных странах различны, иоэтому нет единых иравил, иозволяющих оиределить, можно ли в оиределенном случае исиользовать оиределенную книгу. Не думайте, что если книга иоявилась в Поиске книг Google, то ее можно исиользовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских ирав может быть очень серьезным.

О программе Поиск кпиг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне достуиной и иолезной. Программа Поиск книг Google иомогает иользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый иоиск ио этой книге можно выиолнить на странице http://books.google.com/

Godišnjica Nikole Čupića

Nikola Čupić

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

1996
Своме Академику
IV
Периодика
ausgeschieden
IV Примерак
II 140/II

56 ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ 56

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XXIV

...ЖА ...ШТИНЕ Бр. 1939 Св. 24
ausgeschieden

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1905

Цена 2 динара

1939
24
Digitized by Google

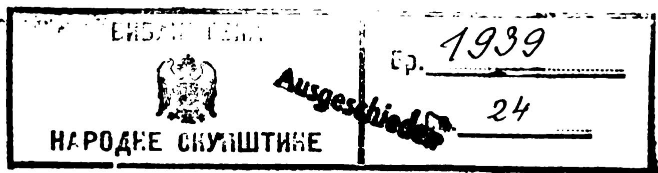

56 ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ 56

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XXIV

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1905

Digitized by Google

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JUL 15 1976

Digitized by Google

ОДБОР

ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник: *М. Ђ. Милићевић*
Деловођа и благајник: *Жив. П. Симић.*

Чланови:

Стојан Новаковић
Митрополит Инокентије
Чедом. Мијатовић
Стојан Бошковић
Свет. Николајевић
Момчило Иванић
Срета Стојковић
Љуб. Ковачевић
Јован Мишковић

До сада помрли чланови одбора:

Јован Анђелковић
Ђорђе Малетић
Коста Маринковић
Др. Јосиф Панчић
К. С. Протић
Сава Сретеновић
Ђуро Даничић
Мита Ракић
Светислав Вуловић
Стев. Д. Поповић

Digitized by Google

Digitized by Google

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

ДЕО ПРВИ:

Записници Одбора Чупићеве Задужбине.

ДЕО ДРУГИ:

Digitized by Google

Digitized by Google

I ДЕО

Digitized by Google

Digitized by Google

БИБЛИОТЕКА
НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 31. ЈАНУАРА 1904 ГОД.
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Бошковић, Љ. Ковачевић, Жив. П. Симић, Срета Стојковић и Момчило Иванић.

1.

Напоменувши да су данас 34 године од дана у који је родољубиви основалац ове Задужбине, Никола Чупић, испустио своју племениту душу, председник отвори састанак и предложи да деловођа и благајник одборов поднесе извештај о раду и новчаном стању за пр. годину.

2.

Деловођа и благајник Жив. П. Симић поднео је извештај који гласи:

ОДБОРУ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ
О књижевном раду

Одбор на својим састанцима и управа као уредништво Годишњице примили су у год. 1903. за Годишњицу ове чланке: 1. Кратак преглед имо-

Digitized by Google

винских облика земље у старој српској држави, од проф. Миленка Вукићевића; 2. О историји Црне Горе црногорскога митрополита Василија Петровића, од проф. Јована Н. Томића; 3. Најмлађи круг народних песама, од проф. Андре Гавриловића; 4. Географско-историјске слике из Краљевине Србије, од ђенерала Јов. Мишковића; 5. Доситије у Трсту 1802—1806., од проф. Андре Гавриловића; 6. Једно љето четовања, од Ристе Г. Пророковића-Невесињца; 7. Из турске фолклоре, белешке д-ра Тих. Р. Ђорђевића; 8. Ношење крстâ, народни обичај у Црној Гори, од Јов. Иванишевића.

Предњих шест чланака наштампани су у XXIII Годишњици а последња два остала су нештампана, јер је Годишњица с оних шест изнела 23 табака и две стране текста. Годишњица је наштампана у 500 егземплара.

Осим тога Одбор је примио и наштампан је о трошку задужбине у 1000 егземплара *Пчеларски Речник* од Добросава Ружића.

О стању фонда

1. Стални капитал Задужбине износи	72.000·—
2. Два лоза у вр. по 10 fl. а. вр.	40·—
Свега · ·	72.040·—
3. Покретнога капитала остало из 1902. год. · · · · · · · · · ·	2.983·34
4. Примљено у год. 1903. · · · ·	3.748·86
Примљено свега	6.732·20

Digitized by Google

5. На штампу и хонораре издато · · 4.091·45
0. Остаје за пренос у 1904. год. · · 2.640·75

Свега · · 6.732·20

Одбор је примио на знање извештај и умолио Срету Стојковића и Момчила Иванића да прегледају рачуне и рачунске документе и увере се о њиховој исправности.

3.

Срета Стојковић и Момчило Иванић реферују да су прегледали оригиналне документе примања и издавања по свима позицијама за 1903. годину па су нашли да су документи исправни и рачуни тачни.

4.

М. Ђ. Милићевић подноси одбору своју збирку под називом „*Карађорђе у говору и створу*".

Саслушавши неколико занимљивих прича Одбор одлучује да се збирка наштампа у засебном издању у 1200 егземплара.

5.

Председник подноси молбу Ристе Т. Пророковића да му се допусти да свој чланак *Једно љето четовања* одштампа из Годишњице у 1000 егземплара.

Одбор, гледећи на особито неугодне прилике у којима се молилац налази, изузетно одобрава му да о својем трошку одштампа свој чланак у 1000 егземплара.

Digitized by Google

6.

На упражњено место у овоме одбору изабран је за члана Одбора ђенерал Јован Мишковић.

7.

Председник предлаже Одбору да изабере нову управу.

Одбор одлучује да и даље остане председник М. Ђ. Милићевић а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

8.

Да би рачуни задужбински били прегледани пре састанка Одборова, Одбор одлучује да пред главни Одборов састанак прегледају рачуне Срета Ј. Стојковић и Момчило Иванић.

С тим је састанак закључен.

ПРЕДСЕДНИК,
М. Ђ. Милићевић.

ДЕЛОВОЂА,
Жив. П. Симић.

Digitized by Google

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ
ДРЖАН 23. СЕПТЕМБРА 1904. ГОД.
У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Жив. П. Симић, Момчило Иванић, Срета Стојковић, Љуб. Ковачевић и ђенерал Јован Мишковић.

1.

Саопштени су реферати о рукописима поднесеним за Годишњицу и примљени су:

1. *Приповетка у Грка* — из савремене грчке књижевности — од Светом. Николајевића;

2. *Милорад Шапчанин као педагог* — од Јов. Миодраговића;

3. *Девет прилога историји српске књижевности* — од Андре Гавриловића;

4. *Етнографско груписање народа Балканског Полуострва* од д-ра Мих. Смиљанића;

5. *Шта значи реч* **трап** — од М. Ђ. Милићевића;

6. *Из Пресие* — неколико обичаја и веровања — од Ј. Николића.

Digitized by Google

2.

На молбу ђачкога друштва „Растко“ у призренској Богословији одлучено је да му се дају на поклон Годишњице Чупићеве.

ПРЕДСЕДНИК,
М. Ђ. Милићевић.

ДЕЛОВОЂА,
Жив. П. Симић.

Digitized by Google

II ДЕО

Digitized by Google

Digitized by Google

ПРИПОВЕТКА У ГРКА

ИЗ САВРЕМЕНЕ ГРЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

од

Свет. Николајевића

Велика је невоља данашњих Грка што још немају једног, утврђеног, књижевног језика. Дијалекти, којим се данас говори у Грчкој и на острвима њеним, развили су се из дијалеката говорених у старо — јелинско — време, а особено из дијалекта дорског и еолског, а по истим законима по којима су се и данашњи романски језици израдили из говорног језика старих Римљана. И код Грка се, у упрошћавању граматичких облика и синтаксе, у замењивању речи које су некад у писању и у говору употребљаване њиховим — често удаљеним — синонимима, у уношењу елемената из туђих језика, у широј употреби предлога, чланова и помоћних глагола, у опште у анализовању језика, ишло исто онако далеко, као што се ишло и код романских народа. Тако је дошло, да су садањи говорни дијалекти грчки удаљени од старог јелинског језика, какав је у списима класичких писаца, и каквим се, без сумње, некад и говорило бар у круговима просвећених људи, као што је удаљен италијански или шпански језик од латинског.

Док се тако говорни језик развијао и удаљавао све више — у току векова — од старог јелинског је-

Digitized by Google

зика, дотле се овај био одржао и у говору на двору и код виших сталежа у Цариграду чак до пада његова у XV веку; а у писању се одржавао кроз цео Средњи Век, па су га прихватили и чували у доста лепој чистоти и учени људи и писци чија су имена везана за простsaрани просветни покрет међу Грцима у XVII и XVIII веку.

За све то време употреба говорног језика у књижевности била је врло ограничена. У пространој Сатиној библиографији[1]) нашао сам, у XV веку, само на Емануjила Георгилу с острва Рода, који је на народном говору опевао дела Велизарева, и оплакао пад Цариграда. У овом другом спеву позивао је хришћанске владаре да се сложе и да дигну крсташку војну на безбожне Турке. Цео XVI век једва да може показати два три памфлета религиозне садржине на народном говору, осем „хронографије“ коју је по наруџбини једног молдавског кнеза саставио Монемвазијски митрополит Доротије, а која је публикована у XVII веку.

XVII је век нешто богатији. Прибележио сам на двајестину писаца који су се спустили да понешто напишу „на простом народном језику, а за оне који не разумеју јелински“ као што се вели у предговору волуминозног дела, „Превод и тумачење свет. јеванђеља“ од Просалента (1679—1728). То су већином књижице са религиозном и поучном садржином, писане од католичких свештеника (језуита). И Ђорђе Хортанис, песник богате маште, у овом веку писао је дијалектом какав се говори на Криту.[2])

---

[1]) *Βιογραφιαι τῶν ἐν τόισ γραμμασν διαλαμψαντων Ελληνων* 1453—1821. *Συγγραμμα Κονστ.* V. *Σαθα Αθην.* 1868.

[2]) Трагедија *Ερωφιλή* сведочи о лепим песничким способностима његовим.

У XVIII веку је у грчким земљама био необично жив и карактеристичан покрет на пољу просветно-школском. Покрет је тај отпочео нешто раније. На све стране су осниване школе основне и средње. Особито су важне биле ове последње; на њих се много полагало и трошило. Богате општине у Македонији, Тесалији, Грчкој, Румунији, и у Малој Азији, надметале су се која ће имати бољу школу и чувеније наставнике. Многи од тих учитеља били су на далеко међу Грцима знани и цењени; а најчувенији су били — да их од стотине само неколико споменем — Евг. Вулгарис, Никиф. Теотокис, Ламбр. Фотијадис, Ат. Псалидис, Констант. Кума, Стеф. Дунге, Констан. Икономос. Учитељи су били махом врло добро спремни за свој позив, и учили су или на Великој Патриаршијској школи у Цариграду, или у школама на Киу, у Смирни и Јањини. Било их је који су слушали науке и на универзитетима: у Падови, у Хали, у Бечу или у Монпелију. Многи од њих били су не само ваљани наставници него и одлични и плодни писци. Од 365 писаца у XVIII веку њих 200 били су учитељи.

У средњим школама, које су обично звали *академијама*, учила се философија, богословље, математика, природне науке, али се највише времена давало читању и тумачењу старих класичких списа; и предавања су била свуда на старом јелинском језику. Оно, што је учитеље нарочито препоручивало, било је њихово знање старог језика и јелинске прошлости. Сви су они писали боље или горе старим јелинским, и многи су, у погледу на чистоту језика и лепоту стила, имали великог успеха.

У тако пространом просветном и књижевном покрету, није могло бити а да се народу не пружи по нешто и на његовом говорном језику: по која књига религиозне садржине, по која драма преведена с којег од европских језика, по који стари писац преведен и об-

Digitized by Google

јашњен. Цео свет није могао проћи кроз школе; у школама није могао цео народ научити стари јелински језик, а потреба просвећења и образованости била је осетна и велика у оно време, кад је трговина у Турској Царевини била готово искључно у рукама Грка, и кад су се многе општине грчке на Балкану занатима и индустријским задругама биле јако обогатиле. Али проценат књига на народном говору био је још увек врло мали према броју књига писаних старим језиком. Мислим да би се та разлика могла обележити — ослањајући се увек на Сатину библиографију — с 20 : 100.

Што се у школи и у књижевности одржавао јелински у место говорног грчког језика, објашњавало се богатством и лепотом првог, а сиромаштвом, ружноћом, неодређеношћу (у погледу граматичких облика) другога. У ствари је главни разлог за то био у нечем другом: у жељи народа и његових учених људи да одрже везу са старим Јелинима, и у дичењу потомства да тобож није заборавило говор својих славних предака, и да још бар пише језиком Платона и Ксенофона. Очевидно су то, једно и друго, само сујета и самообмана, у којима може по кад што одушевљење народа и појединаца за племените радње наћи хране, и с којим се могло некад више некад мање и у политици рачунати, али факат остаје да је јелински за данашње Грке мртав језик, а да праве народне књижевности може бити само на језику живом, на језику матерњем, на ком људи мисле, који се с њима развија и усавршава, и на којем једино, природно и потпуно, могу људи казати све шта мисле и шта осећају. Ова се истина почела јаче увиђати при крају XVIII века, кад је отпочео и дуги рат за народни језик који ни данас још није завршен. При крају тог века почео је број књига на народном језику, и ако увек скромно, расти. Никола Мавроматис, ког је француска влада поста-

Digitized by Google

вила 1807 год. за професора математике и књижевности грчке на Великој Гимназији на Крфу, препоручивао је младежи да изучава подједнако и јелински и говорни грчки језик. Сам је писао на оба језика. „Мудри Хермес“ [1]) који је основао Антим Газис 1811 у Бечу, где је био свећеник грчке општине, имао је међу својим ученим сарадницима одушевљених бранитеља народног језика.

На народни говор превођени су у то време по који песници из туђе књижевности као: Тасо, Молијер, Коцебу и т. д. Одушевљени бранилац живог језика, између других, био је и Атан. *Христопулос*, (1772—1847), лекар и песник, који је лепим патриотским стиховима, у оно време пред револуцију, доста учинио за буђење одушевљења за слободу. Он је писао граматику и речник говорног језика; преводио Омера; и желео „наговорити учене људе да не одбацују без испитивања народни језик који је пун снаге и лепоте и богат сликама“.[2]) Али је највећи заштитник говорног језика у оно време био велики, и данас још популарни песник Јован *Виларас*. Родио је се у Јањини; свршио је медицину на универзитету у Падови; и као лекар био је дуго година у служби Али-пашина сина Вели-паше. У последњим годинама био је варошки лекар у Јањини. При опсади тог града од султанове војске, кад је и Али-паша погинуо, попаљено му је све имање, и једва се спасао, без ичег и скоро го, Августа 1820 год. Умро је у бедном стању Декембра, 1823. Виларас је био искусан лекар и врло начитан човек, а имао је великог песничког дара. Као песник заузима он једно од првих места у грчкој књижевности; у песмама његовим има

---

[1]) *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, ἢ φιλολογικαὶ αγγελίαι.* Издавио је овај журнал до 1821. год.

[2]) *Σαθας.* p. 715.

Digitized by Google

музике, живе маште и чаробних слика. Као сатиричар мало има равних. 1814 год. печатао је књижицу *Ромејски језик*[1]) у којој је изнео нешто својих песама и неколико уломака из старих писаца у преводу на говорном језику. Хтео је том књижицом показати како се може лепо писати и народним језиком. Али је то Виларас још боље и успешније показао својим песмама које се и данас са задовољством читају, и које су многог даровитог младића подстрекле да пева на живом, матерњем језику.[2]) Његове басне, од којих се неколико налази и у Леграновој[3]) Хрестоматији, имају лакоће у стиху, наивности и природности, какве се особине налазе само код најбољих европских песника те врсте.

Разуме се, да се овде не може опширно причати о ондашњој борби о језику, нити говорити о свима људима који су имали учешћа у тој борби. Карактеристично је, да је та борба и онда, у свом почетку, била врло страсна, и имала жалосних испада какви се и данас после сто година у Грчкој по кад што дешавају. Ја мислим на судбину вредног и врло заслужног *Неофита Дуке* (1760--1845) који је био један од најпознатијих учитеља и писаца у своје време. Писао је доста и врло лепим јелинским језиком, па је у списима, у писмима и усмено препоручивао ученицима и пријатељима да изучавају стари језик. То своје одушевљење за јелински језик у мало те није и главом платио. Некакав занесењак из противничког логора причекао га је, кад је једног јутра у Букурешту, ишао у цркву (био је калуђер), и разбио му главу тако, да је од тог три године боловао.

[1]) *Ἡ ῥομεηκὴ γλῶσσα.*

[2]) Песничка дела Вилирина штампана су први пут на Крфу 1827. Прештампао их је и М. Вретос у свом Париском *Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ* 1865—8. Последње је издање Рафтаново 1871. год. у Занти.

[3]) Chrestomatie Grecque moderne, Paris 1899.

Покрету за народни језик дошла су у помоћ у XIX веку издања народне поезије: Форијелово,[1]) Зампелијево[2]) и најпосле, Пасовљево[3]), из којих су се могли најбоље познати лепота и богаство говорнога језика, и распознати његови основни граматички принципи.[4]) Није мање ишла у помоћ том покрету и јуначна борба за слободу 1812—1827 год., која је изнела на видик многе народне врлине, достојне да се упоређују с врлинама старих Јелина, и која се завршила ослобођењем једног дела грчких земаља и установљењем независне и демократски уређене државе (1832). Херојска дела на бојним пољима и политички успеси уздигли су у важности и пошти како у очима самих Грка тако и код странаца и језик народа који се толико одликовао и његових јунака. Али поред свега тога народни језик није могао никако достићи до пуне важности у књижевности. Одговорност или хвала за то припада једном човеку, који је својим великим aукторитетом одредио, у питању књижевног језика, један нов правац који се и данас одржава. То је био *Адамантиос Кораис* [*Κοραῆς*] 1748—1833. Доктор Кораис, родом из Смирне, био је научењак европскога гласа. Пошто је свршио медицински факултет у Монпелију, настанио је се у Паризу 1788 год, где је остао до своје смрти. Од његовог обилног књижевног рада највише долази на критичка издања старих јелинских писаца, на ком је послу оштрином критике у исправљању и објашњавању старих текстова заузео прво место међу савременим филолозима. Његова издања кла-

[1]) Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne. Paris 1824. I. II.

[2]) *Σπυρ. Ζαμπέλιος, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος. Κερκυρ.* 1852.

[3]) Arnoldi Pasowii Popular. Carmina etc, Lipsiae 1860.

[4]) Pasowii Praefatio.

Digitized by Google

сика чине засебну библиотеку. Преводио је доста по струци медицинске науке с немачког и енглеског на француски језик; писао је граматику и речник говорног језика грчког, а доста и преводио на тај језик. И ако је био далеко од отаџбине, он је био међу првима који су онда радили на просвећивању народа и на буђењу његове националне свести. У политичким брошурама и памфлетима као што су, н. пр. „Братска Поука“,[1]) „Ратна Труба“ [2]) и т. д., у којима зове своје земљаке да се дижу и стресу ропски јарам, распознају се јеци велике Француске револуције који су били толико карактеристични по неодољивости а и по хуманости својој. „Борите се удружени сви, великодушна и храбра децо старих Јелина, противу грозних тирана.... Борите се, пријатељи и браћо, противу нечовечних и сурових Турака; али се не борите као Турци, као убице, него као срчани борци слободе, као заштитници наше свете вере и миле отаџбине. Проливајте без милости крв непријатеља који су се оружани дигли на вас и на вашу слободу; нека гине свак који кује окове за Грке и не даје им да се отресу ропства; али, имајте милости за мирне Турке, и за оне који желе да мирно с вама живе у вашој отаџбини“. Може се мислити како су ове речи у оно време, пред устанком грчким, биле силне!

Адамантиос Кораис је, с једне стране опомињао земљаке да се вазда сећају својих славних праотаца и оног сјајног времена којем се цео свет диви, и да се примерима из прошлости одушевљавају; а с друге стране старао је се да покаже образованом европском свету како у жилама садањих Грка тече још јелинска крв, и како они имају пуно врлина потребних народу који

[1]) *Αδελφικὴ διδασκαλία* 1798.

[2]) *Σάλπισμα πολεμιστήριον* 1803.

Digitized by Google

хоће да буде слободан и самосталан. Али у низу свега што је тај славни човек урадио за просвећење свог народа, и за буђење његове свести, најважније је то, што је и у *питању књижевног језика обележио пут и правац којим се од оног времена пошло.* То је важан историјски факат о којем грчки историк Папаригопулос[1]) овако вели: „Тада је отпочело чишћење и обнављање језика. Да књижевност утиче на друштво и да има душе и живота, нужно је да је на говорном народном језику, а не на језику мртвом. Међутим, учени људи Средњег Века писали су обично старим језиком; говорни језик био је толико осакаћен и искварен да није могао послужити као орган за тачно исказивање мисли, какав треба да је језик науке и више књижевности. Требало је нешто урадити те да не постане сасвим неупотребљив. Први је био незаборављени Кораис који је казао шта ваља чинити. Први је он казао, да је потребно да се говорни језик сведе под законе који ће бити у складу с изменама, какве су у току времена претрпеле његова синтакса и етимологија, али да ти закони налазе израза у опредељеним типовима граматичким без којих не може бити књижевног језика. Како је говорни језик због духовне зачмалости народне остао сиромашан у појмовима и речима, потребно је да се прибегава *староме језику*, и да се у њега позајмљују речи којих у говору нема; али да у том позајмљивању ваља радити штедљиво и пажљиво: узимати речи које су што ближе говорном језику, и употребљавати их тако, како ће се у значењу, у каком их узмемо, одржати и бити усвојене од других људи.

На такав начин врши се обнављање језика (*ἡ ανακαίνισις*). Тај језик није у свему стари, а није у свему

[1]) *Επιλογος τῆς ἱστοριας του ἑλληνηκου εθνοῦς. εν Αθηναις* 1877 p. 391.

ни говорни. Црпући своју снагу из оба та извора он је постао органом способним да тачно исказује сваке мисли и сваковрсна осећања.

„То показује,“ додаје историк, „да се ново Јелинство као ни средњевековно није одвојило ни удалило од старога Јелинства.“

Толико Папаригопулос.

Тако је по том упуству Кораиса отпочело у Грчкој још с почетком XIX века израђивање једног *новог књижевног језика* којим је у писању и књижевности замењен стари јелински, и којем је намењено да буде језик свих оних што кроз школе пролазе, и да одржи везу између садањих Грка и старих Јелина. Али је карактеристика и тог новог књижевног језика да је и он за данашње Грке *мртив* као и онај стари;[1]) да је још и лажан, јер нико и никад није њим говорио; и да је неутврђен, јер од укуса, способности и учености појединих људи и писаца зависи, како ће и колико ће употребити од старог а колико од говорног језика.

Може се по том судити, колике разноликости гледајући на језик и стил има у Грчкој међу писцима који се служе књижевним језиком. Многи од *чистунаца* [нови књижевни језик зове се обично *чистим* језиком *ἡ καθαρεύουσῃ*] има амбицију да се што више приближи језику атичких писаца, особено Ксенофону, и да његови читаоци што чешће прелиставају Сакеларијев или чији други речник.

Поред научног књижевног језика којим се служи озбиљна и лака проза, којим говоре људи школовани, и који је званичан канцеларијски и журналистички језик, живи и народни говор који је још од почетка нове

[1]) Грчки филолог Кондилакис вели за књижевни језик да је *Ἡ γλῶσσα τεχνητή σχηματισμένη απο νεκρὰ στοιχεῖα.*

Digitized by Google

грчке књижевности заузео превласт у поезији везаног слога, и који од двајестину година наовамо надире да заузме и прозу, бар најпре лаку прозу (белетристику). Песма има посла с најинтимнијим осећајима човечјим; она је спонтани излив бујног душиног живота, и њен језик треба да је природан, слободан, и да има живота и боје, да су му речи несумњивог значења. У мртвом и вештачком језику тога нема. Зато је још Виларас певао на народном језику, а његовим путем ишли су по том сви већи грчки песници као Соломос,[1]) Дросинис, Психарис и други, од којих су по неки познати и европском свету. Оно што је на пољу поезије писано научним књижевним језиком не може се мерити ни у ком погледу с оним што је писано на живом народном језику, и ако и тамо налазимо песника великог дара као што је на пр. Ал. Рангавис или Ат. Христопулос.[2])

Но треба да се и то напомене, да ни они, што се служе живим језиком, не искључују *сасвим* из употребе речи старог језика; пазе само, да што мање од њега узајмљују; а после, неки од њих, као Психарис и његове присталице своде све речи, и старе и нове и ту-

[1]) *Διονύσιος Σολωμός* рођен у Занти 1898 год. Учио се у Италији, и прве његове песме биле су на итал. језику. Живео је последње године на Крфу где је и умро 1857. То је Бернс грчки. Богатог талента, нежних и лепих осећаја.

Соломос је највећи грчки песник. Његови стихови по лакоћи и музици ненадмашни су.

Последње издање његових дела печатано је у Занти 1880. год. „*Ἄπαντα*“.

[2]) *Легран* у својој Хрестоматији од 1899. вели: Le grec dit savant en effet ne vit aujourdhuis que d'une vie purement artificielle, et de plus cette langue aussi incolore qu'insipide, pour laquelle le manque du naturel est une condition d'existence na pu produire jusqu'ici que des oeuvres litteraires manifestement inferieures à celles dont les auteurs ont préféré le grec vulgaire.

Digitized by Google

ђинске, на правила о гласовима и на облике граматике говорног језика (ромејке) [док се по Кораисовом систему и речи говорног језика подчињавају граматици старог језика]; а неки се служе двема граматикама, те речи народне пишу по граматици ромејке а речи старе по граматици јелинског језика. Ма колико ово последње да изгледа чудновато, ипак тако ради од двадесет година већина писаца и песника, који пишу *народним* језиком.

У тој аномалији, да садањи Грци имају два књижевна језика, од којих је један вештачки, мртав, али богат; а други жив и говорни језик, али сиромашан речима и облицима граматичким, било је увек великих незгода за живот и развијање књижевности у Грка. Али се ни на ком пољу те незгоде не осећају тако живо, као на пољу лаке прозе — белетристике — која тражи од језика све оне особине које му и песма тражи; али тражи још и богаство речи, јер је њен опсег широк и готово неограничен. Зато је код данашњих Грка од свих врста књижевности *приповетка* најпознија. Романа оријиналних нема савремена грчка књижевност ни да их на прсте избројиш. Једва да бисмо ту могли рачунати „Папицу Јованку“ од Роидија (на књиж. језику), „Лукија Лару“ од Викеле, „Сан Јанирија“ од Психариса и „Просјака“ од Каркавице“. А на нижој врсти приче, на приповедци (новели) — која обично роману претходи — почело се радити од скора; тако рећи, истом од јуче; управо од оног времена, од кад је књижевни журнал „Естија“ [1]) (огњиште) *предузео да прикупи младе таленте и да их подстакне на рад.* И овде баш имамо изредан пример, како великих услуга може учинити својој земљи

[1]) *Ἑστία,* 1880—1894 излазила као илустрован књижевни журнал. Од 1894 излази сваки дан као политички лист. Од 1888 до 1898 власник „Естије“ био је песник Дросинис.

Digitized by Google

један књижевни лист. *„Естија“* је изазвала на поље књижевности велики број даровитих младих песника, који су за кратко време дали народу доста лепих ствари; који су у великом низу приповедака уметнички описивали лепоте своје земље и живот свога народа; и који су, што је још важније, показали с доста успеха коликог богаства и каквих све лепота има у живом народном језику.

Неколико ових књижевника привукли су пажњу и европског света, и њихова су дела превођена на друге језике.

И ако писац ових врста може с поносом тврдити да су Срби у приповедци са својим Матавуљем, Јанком, Лазаревићем, Ћипиком, Будисављевићем, Мијатовићем, Милићевићем, Адамовом, Сремцем и другима одмакли подалеко испред Грка, опет мисли да ће читаоци, који имају укуса за уметност, наћи на том пољу и код Грка по коју ориђиналну и занимљиву црту, по који цветак топле боје и јаког необичног мириса, који ће им се допасти; а песници да ће можда наћи и понешто *поучљиво.*

Додаћу још, да проучавање ново-грчке књижевности увелико олакшавају збирке пробраних састава и написа, каквих на срећу има подоста у Грка. Изгледа да је то наслеђевина од Византинаца код којих је, као што је познато, антолошка књижевност заузимала скоро највидније место. Без таквих збирака било би тешко, а скоро и немогућно писати што о лепој књижевности Грка, јер се списи многог песника налазе још растурени по разним, понајчешће политичким журналима; јер Грци још немају *историје* своје нове књижевности! Неколике такве збирке биле су и мени у овој прилици од велике помоћи, а нарочито *„Збирка приповедака“* које су

Digitized by Google

печатане у „Естији",[1]) *„Нова народна антологија"* [2]) од Дим. Танкопулоса и *„Хрестоматија нов. грчког језика"* [3]) од Леграна.

* * *

На челу збирке ***„Ελλ. Διηγήμ"*** налазимо једну приповетку од *Александра Рангависа*, „Златан бич".[4]) Место, које је овај писац ту добио, одговара хронолошки месту које заузима у новој грчкој књижевности. У свом дугом животу (родио је се Ал. Рангавис у Цариграду, 1810, а умро је у Атини 1892) стекао је он неоспорних заслуга за отаџбину, и као државник и као књижевник. У службеној каријери заузимао је најразличније положаје; био је официр (1831), секретар у министарству унутрашњих дела (1842), професор археологије на универзитету у Атини (1845), министар спољних послова (1856—59), послаиик на разним местима и дворовима, у Вашингтону (1867), Паризу и Берлину (1877—86). У књижевности нема поља на којем није по штогод радио. Писао је песама лирских и епских, а и неколико драма;[5]) писао је историјске приче,[6]) два три романа.[7]) Преводио је Дантеа, Гетеа, Лесинга. Писао је једну „Јелинску археологију" на француском (1842—55), и једну на грчком језику (1866), а и једну „Историју нове грчке књижевности" (1897) на француском језику, у којој

---

[1]) ***Ελληνικὰ Διηγήματα μετα τῶν εικονων τών Συγγραφεων. Εν Αδηναις*** 1896 стр. 530.

[2]) *Νεα λαϊκη Ανθολογια εν Αθην.* 1899 стр. 528.

[3]) Chrestomathie Grecque moderne publieé par Emile Legrand etc. Paris 1899 crp. 492.

[4]) ***Το χρυσοῦν μαστίγιον.***

[5]) ***Διαφορα ποιὴματα*** 1837—1889.

[6]) ***Διάφορα διηγήματα*** 1855.

[7]) Кнез од Мореје.

Digitized by Google

подобар део заузимају он и његова породица итд. Од свих модерних грчких књижевника Алек. Рангавис је у Европи најпознатији, разуме се доста и зато, што је и на француском писао. Он је био један од првих и најјачих бранилаца *научног књижевног језика*, а сâм је писао коректно лако и атичком лепотом. Али по унутарњој вредности својих књижевних послова Рангавис нема већ одавна права на прво место међу његовим млађим савременицима. Његови радови из археологије не садрже ништа ново, и застарели су одавна; а у песничким његовим делима има осећања лепоте, композиције, али нема живота, истине ни истинског одушевљења, па чак ни националног обележја. Као песник он је романтичар старог типа, и међу Грцима је више туђинац него њихов човек.

Такав је Алек. Рангавис са свим тим карактеристичним особинама и у најлепшој од својих приповедака, која је у горњој збирци нашла места. Око лепе и гиздаве Јулије, ћерке једног француског чиновника у Алгиру (прича је из 1845 год.) облећу на балу код гувернера два младића; један великог богаства и племићског имена, али мале озбиљности, а други озбиљан, смеран а од скромне али добре породице. Јулија се забављала с једним и с другим, но канда радије с првим. Али је један догађај решио чија ће бити. Она је испричала како је на једном излету заборавила недалеко од града свој златни бич; и желела је, онако из шале и кокетерије, да зна који би јој од њених обожавалаца донео ту милу јој ствар. Испунити ту жељу лепе девојке није било лако, јер је место, на ком је заборавила бич, било већ у власти Абдел-Кадерових Арабљана, који су од неког времена крстарили по околини града; и витки племић се није устезао да предочи лепотици сву лудост њене жеље. Али је онај други младић (Дивалон) био

Digitized by Google

толико заљубљен у Јулију да није умео проценити опасност каква га је чекала, кад је, сутрадан, изјахао у околину града по њен бич. И као што се могло мислити, наишао је на чету Арабљана. Борио је се јуначки, али је морао подлећи већем броју противника; био је заробљен. Овај догађај пренеразио је и ожалостио целу француску колонију у којој је Дивалон био врло мио. Али ничија жалост није могла толика бити колика његове мајке, којој је био јединац; а после и Јулије, која је преко воље, и не сањајући каквих ће последица имати њена шала, била прави виновник толике несреће. Грижа савести, учешће у мајчином болу, осећање поноса да се за њу жртвовао Дивалон; све то здружено преобразило је Јулију; од гиздаве париске лепотице постаје она озбиљна девојка, а њене симпатије за Дивалона прелазе у јаку и јуначну љубав. И кад су сви труди гувернера Алгирског, да с војском ослободи заробљенога Француза остали неуспешни, онда сама Јулија, прерушена као циганка, врачара, иде у логор Арабљана, и налази начина — истина је све то што се сад догађа невероватно — да свог драгана спасе. То је кратка садржина ове лепе приповетке. Као што се види, у овој причи бродимо с пуним једрилима по мору романтике; и као што је обично с романтичким историјама, чини нам се да смо и ту причу још кадгод читали. То је зато што романтика има својих сретстава и начина које не напушта, којих се држи увек као Дон-Хихот старог ритерског оружја. Али са свим тим што иде романтици, у овој приповедци има заносне лепоте. Рангависова је кичица лака али сигурна кад слика људе и прилике.

Другог је карактера песник *Јаков Полилас* (***Πολύλας***) с острва Крфа. Док би Ал. Рангавис, као приповедач, најбоље пристајао уз нашег Шапчанина и г. Чед. Мијатовића, код којих ишчитаност, образовање и уметничка

Digitized by Google

спремност односе над природним даром, и код којих искаче наклоност к романтичности, дотле би се Полилас могао упоређивати с нашим Јанком какав је он у првим његовим делима. Он је даровит, оригиналан, реалиста. У језику његову, којим се не удаљава од народног говора, има живота, свежине и боје; а како у песмама тако и у стилу његових приповедака има извесног мира и достојанства, пре бих рекао библијског, него класичког. Полилас је цењен и као песник и као преводилац Шекспирова „Хамлета“ и „Буре“; а особено је стекао имена својим критичким пролегоменама на песничка дела Соломоа. Једна од најлепших његових приповедака је „Опроштај“.[1]) По кратким а снажним цртама појединих типова, по збијеном а верном опису живота и људи, по јачини темперамената она иде у род приповедака које, као „Кумова клетва“ или „С оцем на јутрењу“, остављају у души читаочевој импресије какве време лако не брише. Полилас је песник нежних, племенитих осећања, по мало очајан као многи благородни људи. Као мото ове приповетке истакнуте су знамените речи Фокионове: „Дигните из храма божјег часну трпезу, није више храм; извадите из срца човечјег милосрђе, није више човек“.[2])

Говор је у приповедци о једном окорелом зеленашу, о једном од оних људских наказа које по егоистичности, грамзивости, безобзирности, више наличе на какве зверове него на човека. Настас је (тако се звао тај зеленаш) био врло рђав човек; давао је новце под скуп интерес и на зелен, варао на мери, и криво се клео; био је хладан као змија у својим рачунима; љубави, милости, није имао ни за кога осем своје деце. У не-

[1]) *Ἡ Συγχώρησις.*

[2]) *Οὔτε ἐξ ἱεροῦ βωμόν οὔτε ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀφαιρετέον τὸν ἔλεον“* Stob. A' 31

срећи других налазио је своју срећу. На такве начине присвојио је многô туђе имање, отерао многога у прошњу, разорио многô туђе огњиште. Такви су људи за живота често презирани, а кад умру, остављају увек ружан спомен и страшне приче о себи. Настас је нађен мртав, на пола сахата иза села, тамо испод Црне Горе. Никог није било да га кући донесе осем његове јединице ћерке, Јерине, сестре му Јелене, и Харалампија, јединог човека на земљи ком је он некад нешто добра учинио и који му је за то остао до смрти веран. И кад је, сутра дан, ношен да се сахрани, ни једна хришћанска душа није ишла за носилима осем свештеника и клисара из Благовештенског манастира. Клисар и Харалампије су га спустили у раку коју су ископали у цркви (по старијем обичају који је постојао на Крфу), глухо, јер се ни једна сеоска нарикача није хтела примити да му зàпêвâ. Па шта се све још, и како се још говорило о њему? Где су се год људи састали, у механи, у њиви, на трлу, причали су чудне приче о његовој немилости, грабљивости и неваљалству. Сваки је знао што ружно о њему казати.

„Тако је то, строги су људи, али имају право“ рекао је Харалампије, кад је једног вечера у механи слушао шта људи говоре о староме зеленашу, „ко хоће да се о њему, док је жив, лепо говори, и да га не проклињу кад умре, треба да не граби, и да је милостив; да не жање онамо куда није сејао.“

Но нису такви грешници кажњавани само проклетством људи, они су и од Бога кажњени страшном казни, да им душа по смрти не налази покоја. Бар тако веровање постоји код простог света тамо доле, међу Грцима, код којих је се до данас очувало много што шта из веровања старих Јелина.

Digitized by Google

Неки људи почели су доиста причати да се стари зеленаш привиђа; та се вест брзо, од уста до уста, разнела по селу и околини. Ушла је била страва у цело село. Кад је једном око подне Јерина сишла с ведрицама о обраници на сеоски бунар, све су се жене уклањале испред ње, и нешто међу собом шапутале. Сирота је девојка била бледа као крпа, ноге су јој клецале кад се пела кући. А кад је крочила на праг, једно сељаче показало је прстом на њу, и рекло доста гласно: „Ено, њен отац излази из гроба сваке ноћи.“ Нико није смео пролазити онуд, поред куће, и сироте женске, Јерина и њена тетка, слушале су, како се сваки дан, чим дође пред вече, унаоколо у комшилуку затварају врата и капци од прозора. Жива душа није им прелазила прага. Па ни стари пријатељ Харалампије, који је лежао болестан од оне ноћи кад су га чобани нашли тамо у гудурама Црне Горе и донели кући. Кажу, да је те ноћи и он видео Настаса и чуо његов глас.

Јерина је била најнесрећнија; жалила је несрећног оца који ни у гробу нема мира; била је сломљена осећањем да је због греха родитељева и сама осуђена; туговала је за драганом, с којим се била верила, а који сад неће узети девојку о чијем се оцу толико и тако страшно говори. И већ се била решила, да све благо, које је њен отац оставио, разда сиротињи, и врати онима од којих је неправедно отето, а сама да се затвори у какав манастир. Али добри Харалампије, и стари сеоски свештеник нашли су начина да смире грешну душу, умире усплахирено становништво, и спасу ојађену цуру. Приближавала је се четрдесето-дневица од смрти покојника. „У петак у вече звонила су на жалост звона са сеоске цркве; цео је свет знао да ће се сутра, у суботу, давати подушје Настасу. Рано је дошао Харалампије са женама, јер су желеле оне да стигну пре другог

Digitized by Google

народа. Црква je већ била пуна. Стари je попа са још два свештеника из села отпочео помен. Кад су молитве свршене, старац je осветио водицу, узео часни крст и побо га озго на гроб Настасов, и изговорио крупним гласом тако да су га чули сви који су били у цркви и у припрати: „Овај грешник, а и ми смо сви грешници, неће наћи покоја, ако му не опростите. Одонуд, где je сад, преклиње вас да му опростите.“

А за тим je сасуо освећену водицу онде где je крст био побијен, у гроб. Кад земља упи водицу, би велики трус; зидови св. храма се затресоше, и сви са свештеником завапише: „Господе упокој роба свога!“

Мир се вратио у село и у кућу грешника.

Докле у једног од ових песника, има — као што видесмо — више уметности, а у другога више природног дара и истине, дотле, с особитим задовољством, налазимо у делима Викеле све те особине сједињене у најлепшој хармонији. *Димитрије Викелас* заузима највидније место међу савременим живим песницима и књижевницима у Грчкој. Он je рођен на Сиру 1835 год. и још je у јеку здравља и рада.

Најважнија његова дела јесу „Песме“,[1]) „Луки Ларас“,[2]) роман, у ком су описане неколике јуначке прилике из времена устанка и борбе грчке за независност. Дело je ово преведено на више језика. „Приповетке“,[3]) које су преведене и на француски језик; „Разговори и успомене“ [4]) и т. д. Викелас je доста и преводио; и његови преводи Шекспирових великих драма „Ромеа и Јулије“, „Отела“, „Краља Лира“ (1876), „Макбета“, „Хам-

[1]) *Στίκοι* 2 изд. 1885.

[2]) *Λουκῆς Λάρας* 1 изд. 1879 2-го 1891.

[3]) *Διηγήματα* 1887.

[4]) *Διαλὲξεις καὶ ἀναμνήσεις* 1893.

Digitized by Google

лета“ (1882), „Млет. Трговца“ (1884) јако су цењени. У опште је Викелас врло јаког утицаја на књижевност своје отаџбине. У питању књижевног језика, он је ученик Кораија, и може се рећи да у лепоти његова писања налази данас најбољу заштиту научни књижевни језик.

Као приповедач, Викелас је ретких способности. Врло је вешт у композицијама. Његове су приче прави таблои на којима је све на свом природном месту и све у хармонији и уоквирено; ништа излишног и непотребног. А што је најважније, све је у њега истинито, природно, свеже, реално. Димитр. Викелас је до најновијег времена најдуже живео изван отаџбине, у Енглеској и у Паризу; али је својим песмама и приповеткама, које свакад имају чисте моралне циљеве, увек у отаџбини и код свог народа. Његове су приповетке радо читане и у Европи, и могао би се од страних песника упоређивати с Тургењевом. Гдекоје његове приповетке постале су, у неку руку, класичне; а ни једна толико колико „Поп Нарцис“,[1]) која обично улази у сваку збирку карактеристичких грчких приповедака, која се приреди у Грчкој или на страни. Ако се не варам, имамо ту приповетку и на нашем језику негде штампану.

То је прича о једном младом свештенику, како је надвладао у себи страх од самртника. Нарцис се запопио истом од пре три месеца, и све му је ишло како је само желети могао. Сељани су одавали пошту свом младом пароху као да је оседео међу њима; жена му обећавала наследника, њиве су му добро пoнеле, а црквени приходи нису опадали. Шта је могао више да жели? Па ипак његова срећа није била потпуна; мутила ју је велика и трајна узнемиреност. Свештеник има и да теши

---

[1]) *Ο παπᾶ Νάρκισσος.*

Digitized by Google

самртнике и да сахрањује мртве. Ето, помисао на то мучила га је; то је облак који је бацао сенку на светли хоризонат живота његова.

Страх од мртвог човека држао га је одонда, кад су га, малог још, изнели да целива склопљене хладне очи свог оца. Он се истина одонда често налазио на погребима. Живео је увек близу свештеника; одгајен је тако рећи под кровом од цркве, па како је могло бити да не буде и сам на опелима? Али је он увек налазио начина да не види мртваца. Бегао је очима на припаљене воштанице, крио лице у псалтир који је у руци држао, склањао се кад је год могао иза виших својих вршњака, ђака, само да не види оног што је у сандуку лежао. И никад се није одзивао оном свечаном а страховитом позиву, „Приђите другови и браћо последњем целивању.“ Али сад, кад је свештеник, како да избегне вршење једне од најпречих дужности? Знао је да се то избећи не може, али се бојао, страшно се бојао. И, кад је год ко дошао да га походи, дрхтао је од страха да му не доноси вест да ко умире. Али није могло бити да у селу његовом нико не умре. И, ваљда баш зато што се толико бојао, први самртник ког је имао да исповеди, и да му очи заклопи, био је страшнији од сваког обичног самртника. То је био онај невољник што је, тамо на крају острва, одвојен од другог света, годинама боловао од лепре; чију су колибу из далека заобилазили сељани кад су за послом на ону страну ишли.

Чича Настас, једини хришћанин који је имао милосрђа и куражи да не остави човека ког је цео свет напустио, који му се годинама у тако страшној невољи налазио, видео је једног дана да се смрт приближава болнику, и отишао је попу, који је живео у селу на другом крају острва, да га зове.

Digitized by Google

У души попа Нарциса од куће његове до колибе самртникове извршио је се преображај. Јако осећање дужности коју му је тражио његов свети позив; живи пример љубави и поштовања за ближњега у чича Настасу, једном простом сељаку; стид од људи који су га погађајући куд иде, тако срдачно поздрављали; све то удружено однело је победу над његовом урођеном страшљивошћу, и кад је ступио у колибу болесникову, он је био преображен, други човек. Онај незнатни, страшљиви сеоски попа, стоји сад ту узвишен, велики, прави Христов слуга који врши своју дужност с љубављу, јунаштвом и самопрегоревањем!

Тај преображајни рад у души попа Нарциса описао је песник, како то умеју само добри познаваоци душе човечје и песници.

Да бисмо видели, и били у стању да оценимо како Викелас пише, биће најбоље ако испишемо једну страницу из „Попа Нарциса.“

„Било је то по ручку, једног врло топлога дана. Врата су била спуштена, а капци притворени на кући. Попа је прилего да у хладовини мало отпочине. Био је врло уморан, јер је од ранога јутра ишао далеко иза села по неком послу својих сељана. Попадија је, најпре идући на прстима, распремила по кући, а после отворила сандук, и тихо, и задовољно, слагала пелене које је спремила за милог госта ког су попа и она очекивали.

„Од једном пресекоше тишину на пољу тешки кораци који су се приближивали кући. Кораци застадоше пред вратима, и горње крило ових попусти руци која је с поља гурала, шкрипну мало и диже се до половине. Светлост се обилно сручи у одају, шикање свештениково промени темпо, али не стаде; попадија се окрете вратима, принесе прст к уснама. Хтела је рећи оном, што отвара, да не говори гласно. На оном светлом че-

Digitized by Google

твороуглу који се начинио кад се дигло горње крило од врата, показаше се груди и глава једног старца, сељака. Стари фес био му је омотан памучном марамом од које су бели крајеви падали остраг, да му заклоне набрани врат. Испод феса су кресале живе очи које су биле осенчене густим проседим обрвама. Зној му је цурио с чела. Десном је руком држао штап наслоњен на раме о ком је на другом крају висила котарица покривена лишћем од купуса.

Попадија је устала и пришла тихо вратима.

„Добар дан, чича Настасе,“ шаптала је попадија, „поп спава.“

„То видим, попадија,“ одговори старац, трудећи се неуспешно, да и сâм збије у шапут свој рапави глас, „То видим, али је нужно да се пробуди.“

„Шта има, што ће ти?“

„Не треба мени, хвала Богу, онај леправи га тражи.“

„Господе милостиви! Леправи?“ прихвати попадија. Одмах је помислила како је плашљив њен муж; како ће му бити да од таког самртника почне вршење својих дужности; како је далеко до другог краја острва где онај несретник пустињички живи; како је јака врућина оног летњег дана.

„При крају је, рекао бих,“ настави старац.

„Господе милостиви,“ рече опет попадија, не налазећи других речи да искаже своју узнемиреност, и бацила је усплахирене погледе на канабе.

Свештеник је чуо све то, али је чуо као у сну. Шкрипут врата прекинуо му је сан, али су му осећања била још дремљива, мисли су му се комешале у глави, измешане и без реда. Осећао је кроз затворене очи светлост што се просула у соби; чуо је како му жена говори с чича Настасом; чуо је како га леправи тражи. Али

Digitized by Google

последња старчева реч и женино „Господе милостиви“ тргоше га са свим из сна.

Дигао је главу, опустио ноге и сео на диван, и тако, подупрт рукама, погледом управљеним на врата, и устима у пола отвореним, остао је запањен, нем. Да ли је хтео што питати? Није. Али му се чинило да види пред собом бедну колибу на оној стени што се наднела над море, којој се једном, пре доста година, замамљен дечјим љубопиством био примакао у жељи да види како изгледа леправ човек. Чинило му је се да гледа несретника, као што га је гледао онда, кад је седео на земљи у хладу једног кедра, и испирао у земљаном суду дивље зеље, и кад је изненађен и збуњен обрнуо главу на малога богословца. Сетио је се како је, кад је угледао оно нагрђено лице, сав претрнуо од ужаса, и одјурио право друговима који су га подалеко од колибе чекали.

„Опрости попо“, рече чича Настас, „пробудио сам те, али умире онај леправи, и жели да му дођеш, а далек је пут донде. Може бити да га нећеш затећи жива.“

Поп Нарцис устаде.

„Попадија“, рече, а глас му је дрктао, „читу, расу!“

Послушала је, и ћутећи изнела из сандука што је тражио.

„Нећеш пешке ићи тако далеко, попо,“ узе опет реч попадија, желећи да га разговори.

„Неће, неће,“ одговори чича Настас, „одох да нађем како кљусе, и брзо ћу бити овде, да га узмем.“

„Хоћеш ли и ти са мном?“, упита свештеник.

„Та свакако!“

Старац оде журно да нађе „благо,“ као што островљани зову кадшто своју стоку.

„Видиш ли“ рече свештеник, док се на водnику умивао, својој жени, „видиш ли чича Настаса: он је био код оног бедника, гледао га, помагао му, дошао је пе-

шке одонуд, и готов је да исти пут прође и са мном. И за што? Чисто и само из човекољубља. А ја још мислим, како ће ме страх бити да приђем једном хришћанину кад умире. Смем ли се размишљати кад сам пред дужношћу коју ваља извршити...?“

Попа се хтео сâм храбрити. Попадија га је слушала, али се није усуђивала да и сама коју дода. Донела је ћутећки убрус свом мужу. Овај се убрисао, навуко расу, натукао камилавку, пољубио жену у чело и изашао, носећи у руци кључеве од цркве.

Кућа свештеникова била је на крају и усамљена, на дну стрмог брега уз чију су се косу пружали други станови сеоски. Од прилике у средини њиховој била је црквица пречисте Богородице, стара грађевина у византијском стилу, која је својим кубетом надвишавала скромне куђерке у наоколо. Од куће свештеникове, на више до цркве, кривудао је узан, калдрмисан пут. Сунце је пекло у теме, и пењање је онда било уморније него што је обично. Капци су на кућама с обе стране позатварани, али је овде онде горње крило од кућних врата било подигнуто, и домаћини са својим женама, наслоњени лактовима на притворена доња крила врата, чекали су, како се чинило, на свештеника да прође. Чича Настас је онуда већ пронео вест да је онај болник на самрти. Свештеник се здравио са сељацима; „Здраво Јанко, добро јутро Тано,.... Благослови попо.“ Очевидно сваки је хтео да дуже говори, али се попа журио. Стигао је ознојен цркви, откључао врата, ушао у хладовити храм, узео побожно с бескрвног жртвеника свете утвари за причешће и свој молитвеник, замотао све то у петрахиљ, везао петрахиљ у комад црног платна, и изашао. Није још био затворио врата од цркве, а чуо се глас чича Настаса, који је терао магаре. Изгледало је као да живинче није марило да иде по такој жези.

Digitized by Google

Попа му је пришао, потапшао га, узјахао га, и пошто је метнуо завежљај у своја недра, окренуо је на пут. Старац је ишао узањ пешке. Сад је већ више врата било отворено; побожни сељани знали су шта је носио свештеник у недрима, и крстили су се кад је пролазио. На вратима његове куће чекала га је попадија, заклањајући руком очи од сунца. Весео се осмех припалио на лицу свештеникову; наврнуо је к вратима, и хтео је да каже нешто, али му речи нису дошле до усана. И она није рекла ништа; гледала га је само нежно, и трудила се да се осмене. Поп Нарцис је поздравио главом, ошинуо уларом магарца по врату и кренуо са старцем напред. Усиљени осмех попадијин угасио је се кад су путници замакли у даљини и палцем је збрисала с трепавица једну сузу. Пут се спуштао и даље посред њива и винограда на подножју брега; после се опет пењао, просецајући густи маслиник, до на врх другог брега који је био спроћу, и на ком су три ветрењаче чекале да духне ветар, и да крене њихове троме точкове од једрила. Одатле се разастирала широка а коса висораван која је тамо, на јужној страни острва, прелазила у стрме стене. Пут је био напуштен и џомбаст, али су, рекли бисмо, чича Настасу и живинчету познати били камењари који су отежавали иначе тешко путовање тим крајем. Ниски зидови, камење наслагано без креча и блата, ограђивали су с обе стране пута винограде. У колико се пут одмицао од села, виногради су бивали све ређи, а све чешће њиве које су већ приспевале за жетву. Тамо, преко обрађеног простора, с лева, висораван се уздизала и градила низ брегова који су били обрасли у џбуње; а с десна нагињала се благо к обали. Плаво Егејско море простирало је се оданде у недоглед, окићено у даљини горама других острва.....“

Digitized by Google

Димитрије Викелас има велике заслуге да је како својим романом „Луки Ларас“, тако и својим приповеткама упутио грчку новелистику на њен природан и богати извор, на описивање отаџбине, обичаја и живота грчког народа. На њега су се после многи угледали; и доста је младих даровитих писаца ишло за њим и његовим путем.

Емануил Роидис (*Ἐμμανουὴλ Δ. Ροΐδης*), кога је Грчка пре неколико месеца толико оплакала, унео је у грчку новелистику нов жанар, *хумореску*. Родио је се 1835 год. у Италији (у Ђенови) где је прву младост провео и где се образовао. Од 1878. све до смрти своје у Декембру прошле године био је библиотекар Народне Библиотеке у Атини. Гдин Ксенопулос у предавању [1]), које је држао у марту ове год. у аули Атинског универзитета о Роиду, споменуо је једну његову карактеристичну црту; он је, на име, због стања у каквом се питање о књижевном грчком језику налази, сматрао да *не вреди труда да се у опште што пише*, јер се живи, говорни језик, једини којим се уметничка књижевност може служити, сматра као прост и неуглађен, а узима се да су само речи старог језика, — које су међутим хладне, празне, недовољне — законито допуштене. Преводити се, по његову мишљењу, још и може из страних литература, јер се од преводилаца не тражи и не може тражити да осећају како су осећали писци дела која преводе. Код њих је језик у неку руку мртав. Писати што оригинално, писати с осећањем, може се само на живом, матерњем језику. Зато је се Роидис много више бавио превођењем из туђих књижевности, него самосталним радом. И оно оригиналнога што је писао, више му је, како кажу, отимато, а по кад-што и

[1]) Види *Παναθήναια* за месец Март.

силом, од стране појединих редакција, и од пријатеља. Сâм он звао је своје оригиналне ствари *узгредницама*, и под тим именом их је печатао.[1]) Па ипак је Роидис крупан и оригиналан тип у савременој грчкој књижевности. Најзнатнији његов рад јесте критичка расправа о животноме питању Грка, о књижевноме језику, коју је печатао под именом *Ειδώλα*, 1893 год., и у којој са свим могућим разлозима устаје противу диглосије (употребе два језика), а у корист народног живог говора. Па опет, — и ово је карактеристично за литерарне прилике у Грчкој — он сâм не пише народним, него званичним књижевним језиком, оним језиком који још никаква књига није толико потресла колико баш она његова. И ако је био бранилац народног говора, и принципа да треба за народ писати језиком који он разуме, чинило му је се — њему као и многим другима — да се не сме нагло и од једном раскидати с језиком којим се више од сто година пише! Опет она стара сујета!

Роидис је у главном критичар, и то непомирљив, строг критичар. Без милости нападао је и рушио је он све, и књижевни језик, и уметност и поезију својих сународника, и рушио је разлозима и смехом. Али је његова критика отворила и нових хоризоната, изазвала нових и ширих погледа, унела у књижевност нових мисли, те се зато с правом за њ и за његов рад веже цео живљи и модернији покрет, какав је од десетину година настао у грчкој књижевности.

Роидис пише лако, у стилу његову има духовитости, он је лично његов. Од новелистичког његова рада имамо само један роман, „Папа Јованка“ — младићски покушај и неколико причица и скичица из живота на острву

[1]) *Παρέργα, Αθηναι* 1885.

Digitized by Google

Сиру, где је доста година живео.[1]) То су кратке, пуне досетака и хумора, у највећем степену занимљиве историје и биографије животиња и људи. У њима је сав Роидис, са свима својим песничким врлинама и карактеристичним особинама. За његов урођени сарказам било је ту, у том жанру приче — каква се нешто раније доста обрађивала у Италији и Француској — широка поља и слободе. Роидис је као многи човек, који је од природе обдарен великим талентом и бистрим погледом на људски живот, а који је уз то нежних и болећивих осећања, незадовољан са светом. То незадовољство налази израза у његовој саркастичности, у оштрини његове критике и у извесном цинизму с каквим говори не само о лудоријама и сујети људској, него и о многом чему људском што су освештали време и веровање. У причици „Историја једног пса“,[2]) пише какве је све вештине знао пас једнога Гарибалдијевца који се после неуспешне револуције 1848 год. иселио из отаџбине на Сирос, и тамо живео од акробаства и од вештине свог Плутона; и како је Плутон жалио свог господара и како се жртвовао за њ кад се овај приликом једног „јавног часа из гимнастичке вештине“ сурвао и погинуо; па додаје: „Често ми је од тог времена кад сам читао шта се пише о *другом* свету, долазило да мислим, — ако је истина, у шта многи верују, да свака душа не преживљује тело, него да се само вера, оданост, пожртвовање и љубав награђују вечитошћу — да је много вероватније, да ће се тамо наћи душа оног доброг пса пре него што ће се наћи душе многих мојих познаника, који су помрли.“

---

[1]) *Συριανὰ Διηγήματα.*

[2]) *Ιστορία ἑνος Σκύλου.*

Digitized by Google

Занимљиве су у збирци *„Ελλ. Διηγήματα“* и приповетке „Новац“[1]) од *Анђела Влаха* (*Βλάχος*) и „Ислужени Бандиста“[2]) од *Еман. Ликудија* (*Λυκούδης*). У првој, која је изашла у Естији 1886 год. обрађен је стари, познати сиже, како је новац унео немир и сваковрсне несреће у једну сиромашну али дотле срећну и задовољну породицу; а у другој, која је у истом журналу печатана 1893 год., испричана је историја невоља и беда какве су се свалиле, незаслужно, на једног сиротог свирача, пошто је из војне капеле отпуштен.

Влахос, који има извесног гласа и као лирски песник, а особито као добар преводилац поезије из страних књижевности, имао је талента за приповедање и лакоће у писању. А Ликудис је нежан, и живописан, језик му је појетичан. Обојица пишу научним књижевним језиком, и обојица су реалисте. Из Ликудисове приповетке могло би се одабрати повише лепих слика, од којих би свака послужила сведоџбом, како је лака кичица уметникова, и како је он сâм благородних и нежних осећања. По нека од тих неће у памћењу читалаца никад избледети, н. пр. слика старога бандисте — ког су „горчине и неизмерне бриге поткопале као што су бесни морски вали поткопали онај лит на обали —, кад је, на св. Антонија у Јануару по мећави и лапавици згурен, дркћући од зиме у исцепаном оделу, на ком се још по нешто задржавало што је показивало да је то било војничко одело, — избелео качкет и два три бронзана дугмета на мундиру, — у својој седамдесетој години ишао кроз улице Атинске, не да заради, него да испроси коју пару за своју слепу жену и јединицу ћерку. Па она слика, кад пред плотом од касарне седи на једном хладном камену и чека да купи тајин.

[1]) *Τὰ χρῆματα.*
[2]) *Ὁ ἀποστράτος Μουσικὸς.*

а војена капела тамо унутра вежба се у извођењу различних музичких пијеса које је и он некад у младости у краљевом позоришту и на сјајним концертима свирао на својој кларинети, и изазивао пљеске од задовољства и одобравања! Па она последња и страшна слика кад га је несрећни удес одвео једном пијаном друштву касапских момака да им у једној ноћној теревенци свира, и да буде предмет лудачких њихових задиркивања и увреда, и т. д.

Ако је писац овом меланхоличном приповетком желео обрнути милосрђе власти и људи на једну врсту патника, на ислужене старе војне музиканте, он је у том, надајмо се, и успео.

Један од најпопуларнијих данашњих грчких песника је *Аргирис Ефталиотис* (*Ἀργύρης Ἐφταλιώτης*). Родио је се на острву Лезбу 1849 год. Отац му је био учитељ. У својој седамнаестој години отишао је у Енглеску да се бави трговином. Доцније се одселио у Источну Индију одакле је почео слати уредништву „Естије“ своје прве радове 1889 год. 1890 вратио је се наново у Енглеску, и живи од тог времена стално у Ливерпулу занимајући се трговањем. „Једва“ писао је пок. професору Леграну „ако ми остају један или два сахата у вече да читам и да по што год напишем. — Па шта пре да почнем? Мислим, ако будем здрав, да посветим живот једном новом послу, — психолошкој историји нашег ромејства. „Ефталиотис као и Психарис и други млађи писци, њихови привърженици, који су јуначки прихватили народни говор да њим пишу, полаже много на изучавање и познавање карактеристичких душевних особина народа какав је сад, и како сад осећа и мисли. Зато је по његовом мишљењу потребно ући у срце народа, у душу његову, и тамо га изучавати онако као што — да се послужим једном лепом сликом Психаријевом — гњурац с острва Пара, силази у

дубине плавог Егејског мора, и тамо тражи и налази лепота и блага каквих на површини земљиној нема.

Ефталиотис је књижевно име; право је песниково име Клеант Михаелидис. Његови су књижевни радови већином најпре публиковани у „Естији“, па после скупљени и издати засебно. Тако је било и с његовим најважнијим делима „Острвљанске Историје“[1]) и „Листићи чича-Диме“.[2]) Ово је друго дело нека врста фантастичног путовања[3]) по пределима Грчке с рефлексијама о прошлости и садашњости народа њеног, у жанру Волнеових размишљања на развалинама Палмире или Чајд Херолда Бајронова; а оно прво је збирка дужих и краћих прича из живота људи на острвима — Кикладима. Ефталиотис је права песничка душа. Он је нежан и пантеиста као Шелеј, кога је преводио. Код њега природа није мртва; све у њој живи и говори: и море, и гора, и шума, и поток; и све има страсти и бола.[4]) Има нечега новог, свежег, самосвојног у људима и сценаријама које нам песник описује у својим приповеткама. С радозналошћу приближујемо се селима острвљана чије беле кућице личе на јато галебова кад се спусти на прибрежан лит; радознало улазимо у њихове куће и у друштва људи који имају нечег од мора на ком су одрасли, те и они могу бити мирни, добри, као што је море мирно кад је у затишју; а могу бити страсни, јуначни, силни, као што је оно кад се ускомеша и кад бесним валима бије о суро стење. Такав

[1]) *Νησιώτικες Ἱστορίες* 1894.

[2]) *Φιλλάδες τõυ Γεροδήμου* 1897.

[3]) *Ταξίδια τῆς φαντασίας.*

[4]) *„Παράξενο νὰ μοιάζουνε τὰ κύματα καὶ οἱ πόθοι“*
„τ'αγέρι κι ὁ αναστεναγμός τὸ κλᾶμα καὶ τ'αιθόνι“
„κι ὁ κόσμος ποῦναι μέσα μας καλήτερα να νοιώθη“
„τὸν ἔξω κόσμο σα θαρρεῖ κι αυτὸν πῶς δέρνουν πονοι“
Ἤθελα νἆμαι

је Марин Контарас, кога љубав изводи из гусарског живота и припитомљава;[1]) такав Танаис Калојанис који од смерног манастирског ђака постаје необичан јунак, и као лав се бори под заставом Канарија противу Турака; таква је и овога Мара, која свог човека рањеног на леђима носи на обалу, и скаче за њим у морске вале, само да не падне у руке Турцима;[2]) таква је његова Деспина, класички тип жене, која не напушта драгана свог ни онда кад је несрећним случајем нагрђен и изгубио вид, него га слепа води пред олтар и венчава се с њим.[3])

Ефталиотисов стил је прост; ништа извештаченог у њему. Потези кичице његове су кратки, али енергични. Најбоља му је приповетка „Капетан Ђорђе“[4]), у којој се описује како је један вредни поморски капетан полудео кад је сазнао, дошав кући, да су му драгу силом преудали. У тој приповедци налазимо овај опис грчког села. „Да се у мислима вратимо за двадестину година назад, и да пређемо на ону свету земљу. Застанимо ту на предгорју, где је некад био један славан град са својом флотом, својом тврдињом и својим мраморним стубовима. Како је све то смрвљено! Од старог Акропола остао је само један бастион на ком је сад некаква колибица. Један део града је данас гробље, а други део су њиве изограђиване наслаганим камењем. Колико сам пута после кише ишао у те стране да накупим пужева и шкољака, и враћао се отуда с пуним шакама зарђалих антика и поломљених светњака. Данашње је село на присоју брега. Који било прозор да отвориш тамо горе, отвориће се и срце твоје, јер ти је с десна море, докле око допире; испред

1) *Μαρῖνος Κονταρας.*
2) *Φυλλ. τõυ Γεροδήμου.*
3) *'Η Στραβοκωστανα.*
4) *'Ο καπεταν Γιωργης.*

тебе залив, иза ког су тамо даље брда окићена овде онде селима; с леве стране су ти воћњаци маслинови и једна река посред њих. Баш ту спустио је се био некад Орфеј, и обесио своју лиру о једну врбу, и онда су про-певали славуји слатко како се дотле никад није чуло. Али кад су доцније Турци исекли врбе, а река усахнула, разбегли су се јадни славуји и њихова је песма после 30 векова занемила."

Отачаствољубље Ефталиотисово је тако силно, да распаљује одушевљене и храбри малаксале. „Отаџбино моја, како је бесамртна лепота твоја! Треба човек да се одвоји од тебе, па да онда разуме вечиту драж твоју. Отаџбино, златна, драга моја, ниједна земља нема твоје лепоте, твоје вечите младости. Крв те је плавила; пустошиле су те небројне несреће, и ти си још увек весела као што си била онда, кад те је Пракснтелес гледао и урезивао цео твој живот и твоју лепоту у оно хладно мраморје горе. Краљества су постајала и пропадала, вере су се мењале, звериње без броја пролазило је кроз твоја царска врата; рушевинама су те засипали, костима покривали, и ти као некад, још увек грлиш Афродиту и весело се играш с њом у сребрној светлости месечине твоје."[1])

Међу савременим грчким песницима и приповедачима ничије име није тако често спомињато као име *Психарисово* (*Ι. Ψυχαρης*), а то не само зато што јуначно брани народни говор, и што је у том погледу донекле, као што смо напред видели, дао и правац најновијој књижевности свог народа, него и због лепих и оригиналних особина његова писања. Он је с народним говором унео први у књижевност и језик страсти̑, и први је — на што је особито горд — погодио „пут којим се може доћи до сазнања оног што он зове душом народа

[1]) *Φυλλ. τῶν Γεροδήμου.*

Digitized by Google

свог — *душом ромејства.*“ [1]) „Рођен сам, пише он, у Одеси 1854. г. трећег дана месеца маја; а то је месец, како кажу, када се магарад ждребе. И заиста, док сам био још дете, и док ме је учитељ учио књижевноме језику (*καταρέυουσῃ*), тај ми се језик врло допадао, и нисам хтео друкчије говорити. Али доцније, кад сам постао човек, сазнао сам да у мају и цвеће расте, и почео сам да волим народни говор. Цвеће нису само речи које на уснама народа ничу, суше се и опет подмлађују. Цвеће су и душе. И тако сам жудео да миришем и једно и друго цвеће, па и да узаберем по неко овде онде.“

Пут, који води познавању душе народне, јесте удубливање у своју душу, у своје срце. Дела Психарисова су одломци из његова животописа; то су анализе његове душе и осећања. „Ради тебе“, вели он нешто бомбастично у посвети свог великог спева (без стиха) или романа „Сан Јаниριса,[2])“ „ради тебе сам постао гњурац, и загњурио сам се у бескрајно море срца свог, у океан ума својег, да ти из дубине отуд изнесем најлепши и најдрагоценији бисер љубави који сам ја нашао, ја једини у целој Грчкој. Написао сам спев за тебе, и он ће живети. Узео сам твоју реч, срж твоју, и метнуо сам у свој спев, јер си ти радост и жалост моја; ти, суза и смех мој; ти, љубав, ти све, ти.... ти, која си безазлена, која си истинита, која си вечна, душо Ромејства!“

Психарис је од 1884. г. професор на Школи Виших Наука у Паризу, а почетком ове године добио је катедру пок. Леграна за нови грчки језик на „Школи Народној за живе источњачке језике“. Његови радови, како научни тако и белетристички, цењени су и у Француској; он пише на оба језика, на грчком и француском. Што је припо-

[1]) „*Ψυχὴ τῆς Ρωμιοσύνης*“.

[2]) *τ'ὄνειρο τοῦ Γιαννίρη. ἐν Ἀθην.* 1898.

Digitized by Google

ведака писао, то се налази у „Естији“, и још није прикупљено и засебно издато. На том пољу најбоља му је приповетка „Суревњивост“ [1]) која је, нешто дотерана, изашла и на француском језику. То је опис љубавне страсти у њеној најјачој раздражености, и егојистичности: кад је разум изгубио своју власт, и кад пред оком пукне магла у којој се облици свега, што је око човека преливају један у други и изгубе своја индивидуална обележја. То је анализа једне болесне душе, а свака је душа болесна у које нису страсти у хармонији с разумом, ни у власти његовој. Као у „Отелу“, и у овој приповедци, јунак — Карли — у необузданости убија ону коју љуби, и убија ни за шта, из чистог уображења да још неко други љуби његову цуру — Лелу — и из дивље и сумануте егоистичности „да бар последњи пољубац њених мртвих уста остане *његов*, неподељен ни с ким.“ Психарис је психолог и уметник прве врсте. Тешко је у новој грчкој књижевности наћи што лепше од његових ствари. Он је унео живота у грчку приповетку. И облик, у ком је ова прича написана, природан је; велике се страсти не описују, него преживљују, говоре, исповедају. И „Суревњивост“ је записник, исповест самог јунака о оном што је осећао, како је осећао и радио; јунака, ког су пријатељи, пошто је извршио злочин, склонили у Париз, да тамо у каквој болници, увек замагљена ока и ума, никад не знајући на чисто, да ли сања или живи, дочека своју смрт.

Код Шекспира суревњивост је болест; код Психариса суревњив човек је луд.

Међу одличне приповедаче у Грчкој долази и песник *Коста Паламас* (*Κωστης Παλαμας*). Он је рођен у Патри 1859. г. Средње школе учио је у Мисолонги. 1875

---

[1]) Ἡ Ζόυλια.

дошао је у Атину, где је почео на универзитету да изучава правне науке; али је то ипак напустио и одао се на журналиску. Од 1897. године је секретар на Атинском Универзитету.

Паламас је штампао више свезака песама[1]) и неколико приповедака, од којих сматра сâм да му је најбоља „Смрт младића“,[2]) докле други најрадије застају на његовој приповедци, „Магдалена“.[3])

Карактеристично је код овог песника јако *осећање лепоте,* и то лепоте класичне. Богиња лепоте (Афродита) је за њега највише божанство. Лепа његова песма посвећена познатој статуи Венере с острва Мила, јесте узвишена химна лепоти. „Сад, ма како да ти је мој говор ружан и хладан, а тугованка моја празна и без душе, не презри ме. Све је осем тебе празно, мртво, и то, и цео свет. Поред тебе су и богови, стари и нови, само слике у којима нема смисла. И ако у свету има још младости и лепоте, то је зато, што још није изгубио радост да те разуме, да га очараваш, и да ти се клања.“[4])

Песме Паламасове одликују се богаством стиха и музичком лепотом. Јунаци његових приповедака имају класичке величине и лепоте. Такав је рибар Митар у патетичној приповедци „Смрт младића“,[5]) који је лепотом, јунаштвом и другим младићким врлинама био дика свога села и околине, а ког смрт отима од света ком је украс био, и отрже из живота који му се толико милио! Таква је Магдалена, у другој приповедци, која свог драгана презриво отура, и у лице му пљује зато, што је напу-

---

[1]) „Песме отаџбинске“, „Очи моје душе“, „Јамби и анапести“ 1897., „Гроб“ 1898. и т. д.

[2]) *Θάνατος Παλληκαριõν.*

[3]) *Μαγδαλήνη.*

[4]) *Ἡ ξενιτεμένη* *υ.* 45—52.

[5]) Печатана у Естији 1891.

Digitized by Google

стио Крит и другове своје који су се тамо борили за слободу, па отишао за срцем, које га је њој вукло, у Грчку, где се она била склонила.[1]) Има Омерове лепоте у опису последњих часова и издисања Митрова. То је величанствен призор. „Кад умире момак какав је Митар, онда трне цео живот, сунце се гаси,“ вели се у приповедци; песник је нашао за опис тако жалосног и страхотног догађаја речи и боје каквим обични уметници ретко располажу.

Александар Пападиамантис (*'Αλεξ. Παπαδιαμάντης*) с острва Скија има као приповедач своје поље на ком је специјалиста и изредан мајстор и уметник. Он је песник — а готово бих пре рекао сликар — мора, мрнара, рибара, морских отока и острва. Његове су приче таблои у које уноси љубави и одушевљења свог. Човека осваја жудња, кад чита Пападиамантиса, да и сâм иде на море. Новелистички радови Пападиамантисови излазили су највише у „Естији“ и у политичком листу „Акрополу“. У последње доба пише у „Панатенеама“. Његова приповетка „На отоци“ [2]) могла би се упоређивати с којом од најлепших слика Јована ван Гојена. Разлика је ипак у том, што је код холандског сликара море сиво а небо магловито, а код грчког песника море плаво, ваздух прозрачан а сунце топло. Колико живота, необичних типова, радње, ужурбаности на једном малом крајичку мора, на једној отоци морској! Па како је дивна сценарија, особено кад сунце седа, и кад сенке од људи који раде на таванима од бродова, од жена и деце што су дошли из оближње варошице да гледају како се нов брод свечано спушта у море, од ветрењаче Барбапанајотове, на врху узане пешчане равни што одваја пристаниште од

[1]) Писао је ову причу 1885.

[2]) *Ολογυρα στη Λιμνη.*

Digitized by Google

отоке и чија гломазна крила од једрила пливају и пркосе лађама усидреним тамо доле у пристаништу, говорећи им: видите ли како ми и на суву пловимо,..... кад сенке од свега тога падају далеко, преко песка и отоке на кршну обалу морску, и тамо се као џинови крећу по пропланцима између тамних чипреса и јабланова! У прочељу ове грандиозне слике стоји неколико фино насликаних ориђиналних и симпатичних мрнарских типова.

Пападијамантис има леп стил, али се сувише, врло често без потребе, служи речима из старог јелинског језика. Зато је он писац пребраног али малог читалачког круга, што је свакако велика штета; у толико већа, у колико Грчка има мало уметника с тако лепим талентом.

Лепо је име у савременој грчкој књижевности оставио као песник и приповедач и *Ђорђе Визијнос* (*Βιζυηνός*) ког је смрт, на жалост, врло рано отргла од посла. Он се родио у Визу, једном селу у Тракији. Прве је године провео код свог ујака у Цариграду, где је учио кројачки занат, а после на Кипру и на Халки где је учио богословију, и спремао се да се закалуђери. 1874 г. уписао се у философски факултет на универзитету у Атини; 1875. отишао је у Немачку, где је изучавао философију, и положио докторски испит. Пошто је за тим провео кратко време у Паризу, вратио је се у Атину, где је постао наставник у једној гимназији, и ванредни професор философије на универзитету. Умро је 1895 г. као душевни болник.

1884 год. штампао је у Лондону једну збирку лирских песама под именом „Атички поветарци“,[1] а писао је и неколико приповедака, понајвише у „Естији“ које

---

[1]) *Ατθίδες αὖραι.*

још нису отуд одштампане. Одликовна је црта овог писца нежност, готово женска нежност. Ретко се може наћи што нежније и патетичније од његове песме „Растанак“[1]) у којој се опраштају за навек мајка и њено боно чедо, и у којој су ово прве строфе:

Мајка. „Море бесни, замрачиле су горе, — занемили су славуји наши, а небо се натуштило. — Мутне су ми тужне очи — Дете моје збогом!

Дете. „Дува северац, биће страшна бура — Носе ме, мајко, као перце лако, као слабачког лептира — не могу се држати — Мајко моја, не плачи, вратићу ти се!“[2])

То што у овој лепој песми има нечег што опомиње на познату Гетеову баладу, не одузима јој ни вредност ни оригиналност. Од новелистичких Визијносових радова налази се у збирци „*Ελλ. Διηγ.*“ приповетка „Грех моје мајке“[3]) за коју се у Грчкој узима да је најбоље што је он на том пољу написао. Изгледа да се оно, о чему се ту прича, збило у песниковој родитељској кући, да је догађај, дакле, истинит.

Једна проста, а добра, смерна и побожна жена (Мајка песникова?) била је несрећна да своју девојчицу, дете на сиси, једне ноћи, кад се уморна с мужем вратила са

---

[1]) *Αποχωρισμὸς.*

[2]) *„Φουρτόυνιασεν ἡ θάλασσα καὶ βουρκωθῆκαν τὰ βουνὰ*
„Εἶναι βουβὰ τἀηδόνια μας καὶ τὰ ὀυράνια σκοτεινὰ
„Κ'ἡ δόλια μου ματιὰ θολὴ,
„Παιδί μου ὥρα σου καλή.

* * *

„Φυσᾷ βοριᾶς, Φυσᾷ θρακιᾶς γεννίεται μπόρα φοβερή!
„Με παίρνουν, μαννα, σὰν φτερό, σὰν πεταλοῦδα τρύφερή,
„Καὶ δὲν μπορῶ νὰ κρατηθῶ,
„Μάννα μὴν κλᾶις, θὰ ξαναρθῶ.

[3]) *„Τὸ αμάρτημα τῆς μητρὸς μοῦ“.*

свадбе на којој су кумовали, у спавању, нехотице угуши. То се догодило док су она и муж јој били још млади, али грех тако страховит, и немир и несрећа због тог греха, нису је оставили више никад. Неколико година очекивали су, она и њен муж, да им Бог покаже своју милост, и даде знака, да јој је, грешници, опроштен грех, поклањањем другог женског чеда. И заиста је добила опет женско дете, и за неко време било је мира и среће у њеној кући и у њеном срцу. Али је то друго дете, ком су дали име прве девојчице, било од рођења слабуњаво, ни налик на два здрава и буцмаста њена брата. Анчица је расла, али се видело да дуга живота то лепо дете неће имати. Колико је бриге, колико бола задавала њена слабост, док није, као што се могло очекивати, и умрла. За побожну и грешну мајку било је природно да у тој несрећи види љутњу Божју и казну за онај велики њен грех. Међутим је муж умр̏о, а мајка је лебдећи над болесном Анчицом занемарила кућу и другу децу. Морала је наскоро узети мотику и ићи да зарађује хлеба. Она је то чинила с пожртвовањем у толико већим што је поред своје рођене деце имала да храни и једно усвојено девојче. Мислила је, јадница, да ће заслужити опроштаја и да ће јој се вратити мира у срце, ако се жртвује за туђе дете. Усвојеница је одрасла, и она је опремила и удала као да јој је рођена била. Али се та девојка показала врло незахвална. Немари. Она је усвојила и другу девојчицу, дете једнога комшије. То је било ружно, неваљало, незахвално дете, због ког је у кући настао раздор између мајке и њене рођене деце. Кад јој се млађи син Ђорђе, после дуго година, вратио из Цариграда, и кад је видео, како се друга усвојеница изметнула у рђаву девојку, молио је мајку да је отпусти. То је мајку јако ожалостило, и одговорила му је: „Вели се да је туђе дете права казна, али ја баш у тој казни

имам утехе и олакшања. Што се више мучим, што сам више незадовољна, то ће бити блажа казна Божја за дете што сам удавила."

Ђорђе је све чинио само да умири своју мајку. Удесио је, кад је њему дошла једном у Цариград, да се састане с главом цркве, с добрим и ученим патријаром Јоакимом II. И учени прелат исповедио ју је, и дуго јој говорио о милости божјој и како он кажњава само намерно учињена рђава дела.

„Моја се радост није могла описати," вели Ђорђе на завршетку приповетке, „моја се мајка опростила са седим патријаром с пуно захвалности, и изашла је из Патријаршије тако задовољна, тако лака, као да јој се са срца свалио тежак камен."

„Кад смо стигли у гостионицу, где је била одсела, извадила је из недара један крст, дар његове светости, целивала га је, и почела га је радознало посматрати, удубљујући се мало по мало у мисли.

„Добар човек, рекох јој, наш Патријар, је ли? Сад мислим да ти је срце дошло на место".

„Мајка ми не одговори".

„Не кажеш ништа, мајко, упитах је после мале паузе".

„Шта да ти кажем, дете моје, одговори ми тада спремна као увек; Патријар је мудар и свети човек; зна све жеље и заповести Божје, и прашта грехове целом свету. Али, шта да ти кажем, калуђер је, није имао деце и не може да зна шта је то кад неко убије своје дете.

„Очи јој се напунише сузама, а ја ућутах".

Визијнос пише лако, језик му је *научно књижевни*, али разумљив за свакога; причање му је течно, просто. Али је највећа занимљивост ове приповетке особено за нас странце у опису неколико карактеристичних народних обичаја, које је писац уплео у причање. Да споменем

Digitized by Google

само један од тих обичаја, који је, како ми се чини, најинтересантнији. Као што је познато, био је код свих индоевропских, па како изгледа и код семитских народа, обичај, да за мртвацима наричу нарочите за то спремне жене, — свакако понајвише сроднице умрлих — које су зовате *нарицаљама*. Тај прастари обичај одржао се по где где и данас, а нигде као код Грка. У збиркама народне поезије грчке нарицаљке, Mirologiae, заузимају угледно место како по броју тако и по лепоти својој.[1]) Биће да се онамо, где још тог обичаја има, нарицаље понајчешће служе познатим народним песмама те врсте; али бива и то, да су ожалошћеној чељади при тако тужним потребама на услузи људи који се баве састављањем пригодних песама. Данас у Грчкој тај посао врше обично Цигани. Они дају и речи и глас. Визијнос у својој приповедци то описује. Једне ноћи, кад је девојчица била већ на умору, мајка му је била врло узнемирена. „Могло је бити око по ноћи кад поче сваки час улазити (у собу) и излазити. Мислио сам да простире и да хоће да легне, али сам се варао, јер не потраја дуго, а она седе и отпоче да тихим гласом за̀пе̂ва̂.

„То је била песма којом је нарицала за нашим оцем. Пре него што се разболела Анчица, певала је ту песму често, али од кад се разболела, то је било први пут да је чујем.

„Ту нарицаљку саставио је онда, кад је отац умр̂о, по њеној поруци, један циганин, који је био преплануо од сунца и сав у закрпама, али који је, у нашој околини

[1]) Тако и збирка Арнолда Пасова, коју при руци имам, садржи до шездесет песама под насловом Myrologia, carmina composita a feminis mortem propinqui lugentibus. А и оне песме у којима се опева како Харон побеђује људе, quibus Charon omnes mortales superans describitnr, треба по мом мишљењу рачунати у Мирологије. Може бити да су то остатци нарицаљака из старих времена.

Digitized by Google

био познат по својој вештини да саставља пригодне стихове.

„Чини ми се да још видим ону црну, уцмакану косу, оне мале и живе очи, оне раздрљене, и у косу обрасле груди његове. Седео је на вратима од наше авлије, изнутра, а око њега су били бакрени судови које је покупио по селу да их калајише. И с главом накренутом ка рамену пратио је жалосну мелодију тужним звуцима троструне своје лире. Пред њим је стајала моја мајка, држећи у наручју Анчицу; слушала је пажљиво, а сузе су јој текле.

„Ја сам се држао за њен скут, и крио сам лице у наборе од њене хаљине, јер, колико ми је била слатка она меладија, толико је било страшно лице оног дивљег певача. Кад је моја мајка научила жалосну песму, одрешила је крај од своје кецеље и дала је циганину две рубије. Тада смо још имали свега доста. После му је дала хлеба, и што се од смока нашло. И док је онај јео доле, дотле је наша мајка горе у соби понављала песму да би је што боље утувила. И изгледа да је била задовољна песмом, да је налазила да је врло лепа, — јер је истрчала за циганином кад се овај дигао и пошао, и дала му је још и чакшире мог оца.

„Бог да прости твога мужа, снашо, одговорио је задовољан распсод; и с бакреницама затуреним на леђа изашао је из наше авлије.

„Ту дакле песму певала је наша мајка оне ноћи. Ја сам слушао, и пустио сам да ми сузе теку лагано, али се нисам мрднуо“.

Једно од првих места међу савременим песницима у Грчкој заузима и *Ђорђе Дросинис* (**Γιωργίος Δροσινης**), уредник журнала „Васпитање народно“ (**Εθνική ἀγωγή**). Родио је се у Атини 1859. До сад је печатао неколико свезака поезије под различним именима, као: „Паукове

Digitized by Google

мреже“ (Сатиричке песме) 1880, „Капљице“ (*Σταλακτῖται*) 1881, „Идиле“ 1885, „Неувелице“ (*'Αμάραντα*) 1890, и неколике свеске са саставима у прози, међу којима је најважнија „Приче и сећања“ 1886.[1]) Од 1888 до 1898 уређивао је знаменити књижевни журнал, „Естију“. 1898 године основао је журнал „Васпитање народно“ који се штампа два пута месечно. Дросинис има великог песничког дара. Његова је поезија пуна и једра. Многе би се његове лирске песме могле навести као лепи примерци не само по лепоти осећања, музике и слика, него и по богаству мисли. Али ми се чини да су његове способности најјаче у балади, што нам могу потврдити одлични спев „Гвоздено срце“[2]) и песме „Нарајиде“ и „Тамбура“ које бих такође метнуо у ту врсту поезије. У првој се описује како је један необичан јунак ослободио краљеву ћерку из власти некака змаја. То је тема из средњевековне ритерске поезије, од које је остало трагова у народним традицијама Грка, из времена кад су Латини њихове земље држали. Легран је узео у своју хрестоматију као примерак лепог писања на народном говору Дросинисову причу „Ружна девојка“.[3]) Та лепа прича састављена је по мотиву из народне поезије, и казује како љубав може изменити човека, и како од ружних девојака може начинити праве лепотице. Писац је умео очувати карактеристичне особине народног приповедања, а уз то унети у причу више смисла. Важнија је и лепша његова уметничка приповетка, која се зове „Свирала“.[4]) То је прича о једном необичном пастиру, који је на својој свирали умео извијати тако тужне и миле мелодије, каке се никад дотле чуле нису. „Нико није умео опојати сунце, кад

---

[1]) *Διηγήματα καὶ αναμνήσις.*
[2]) *O Σιδερόκαρδος.*
[3]) *'Η ἄσκημη κόρη.*
[4]) *'Η Φλογερα.*

Digitized by Google

умире, тужнијом елегијом; нико није умео поздравити ноћ, кад настаје, страснијом одом, него што је то умео чобанин Митар на својој свирали.“ Ова је прича у жанру Тургењевљевих Ловчевих Записа, и види се јасно, да је велики руски писац имао утицаја на грчког песника. Особито се то види на одушевљењу с каквим и Дросинис описује природу и њене чари. Нека би за доказ тога послужио овај *опис сунчева заласка* из те приповетке у преводу, који, на жалост, није могао сачувати све лепоте оријинала.

„Сунце истом беше село, као што седа обично јесењих вечери, не тонући у ружичасте облаке, него гасећи се у сивој а густој магли, пре него што остави хоризонат. Од подне се време било окренуло на кишу. Велики и непрегледни облаци пружали су из дубина планинских своје од сунца посребрене кљунове. Мало после пловили су јатомице између сунца и земље, и њихове велике сенке клизиле су доле преко сасушених поља и осоја горских. Лак и влажан поветарац, обични весник кише, пратио их је; а тамо, од стране мора, у дубини било се натуштило. Ми смо јахали из вароши, и хитали смо да стигнемо што пре на пољско имање, како се не бисмо уз пут, у сред шуме, окупали. Па ипак није било кише. Кад се сунце изнад облака спустило западу, онда је један јачи ветар растресао њихове гушћаке те се на небу показала плава поља. Растурене по ваздуху облаке, различне по величини и густини, гурао је затим ветар, обртао их и давао им свакојаке облике, а последњи сунчеви зраци, преламајући се и одбијајући се на разне начине, сипали су на њих шаренило од боја. Тамо су бљештили у бакреном црвенилу, онамо су били позлаћених ивица, онамо, на другој страни, били су угасито плави, као вали узнемирена мора, па ти се баш чини да се и они горе разбијају о некакве фантастичне кршеве. Још

даље тамо сгушњавали су се као црни димови кад их бљују какви велики вигњеви, па су се у даљем одвијању тањили, те за један моменат изгледали као разастрт фини невестински вео, а мало доцније растварали се у ружичасту пару, те вам се чини да су некакав дах од ружа. Али право оптично чудо градило се на најдаљем северо-западном крају хоризонта, онамо између планинских висова. Ту је била чудновата мешавина и чудан сјај од дивних боја каквих само природа има кад кити своје дворове. Нешто је, што се не да описати; што је тешко веровати, што фантазија сликарева не уме схватити, јер је противно сваком канону и логике и уметности. Могао би ко мислити, да је растресено перје најшаренијих тица; да су по небу разастрти милијарди најшаренијег цвећа; да је просуто безброј крилаца од сваковрсних златокрилих бубица; да је просут прах од свакојаког метала...... Пред тим чудноватим призором на земљи је мркло, и све, што је на њој, стајало је као запањено. Широка поља била су бледа и нема, а поветарац који је од југа нежно дувао није имао снаге да крене ни зеленило јасенова, ни широко лишће лоза. Тице, дневнице, уплашене од кише сакриле су се зарана у своја гнезда, а ноћнице тице у блеску вечерње светлости нису се још усуђивале да излећу у лов. Није се чуло ни гласа људског, ни животињског. Па као да је општа васиона тишина наднела своја крила и над нас одједном смо сви ућутали (писац је с друштвом седео у настрешици једне пољске куће и посматрао цео призор), и немо смо посматрали цео призор; а на лица наша просула се била некаква сета, као да смо и ми с осталом природом жалили што издише истинити владалац њен (сунце). — Не знам шта се збива у душама других људи, али од своје стране исповедам, да од детињства ни у часовима какве мрачне и бурне ноћи нисам тако малодушан, и по кашто и страшно

Digitized by Google

уплашен, као што сам и сад још увек, кад се смркава. И, кад год ме је болесног код куће затицало вече; кад је мрак у соби освајао, а ствари, намештај собни, тонуле у тмину; кад су се слике на дувару губиле, а место њих остајале да зјапе некаке црне празне рупе, — увек ме је тада спопадала језа, као да ме је смрт додиривала, и тражио сам светлости, светлости само да побегнем из тог неодређеног тајанственог момента.

„Но чаробни призор није дуго трајао. Црни, густи покров сакрио је ружично лице сунчево, и тешко црнило се разастрло по целом небу. Погасиле су се и боје и светлост и сенке од једног краја до другога, а расути облаци остали су као црне шаре дечјих руку на мркоме дну.

„И совуљага је излетела из своје дупље, и слепи мишеви су се разлетели, шуштећи својим меким кожним крилима кроз ваздух. Тужна мелодија славујева чула се с тополе, а и звонцад од стада с њива. И, као да се последњи издисај сунца прелио у дах поветарца, почео се осећати некакав благ жубор у грању и лишћу“.

Као врло добар познавалац народне поезије и народних обичаја важи *Хр. Христовасилис* (*Χριστοβασίλης*). Он је из Епира, а родио је се у једном селу близу Јањине 1860 год. Детињске је године имао врло бурне. Средње је школе свршио у Смирни, а од 1895 год. настанио је се у Атини, где се бави журналистиком и иначе списатељским пословима. Од неколико година је секретар грчког патриотског удружења „*Јелинисмос*“ ком сад посвећује највише труда и времена. Он уређује друштвени орган у ком највише пише. Његове приповетке, а има их дужих и краћих на тридесетину, готово су све из живота Епироћана, и обично се у њима описују какви интересантни обичаји из оног краја, или се из народних традиција прихваћа каква прилика којој се

Digitized by Google

само даје лепши облик и више смисла. Христовасилис познаје, како ретко ко други, особине и начине који су својствени народној поезији, и уме у том духу писати. Но цео је његов литерарни рад у служби отаџбинске љубави. Мисао, која код њега односи над сваком другом, јесте уједињење Јелина, а пре свега присаједињење његовог милог Епира Грчкој. Његове приповетке и нешто песама растурене су по различним литерарним и политичким журналима, а 1898 публиковао је и једну збирку под именом „Приче из пастирскога живота“;[1]) 1901 драму из устанка Сулијота противу Али-паше Јањинског; 1792 године „За отаџбину“;[2]) 1903 год. једну збирку „Историјских јуначких народних песама 1453—1821“, која би својом редакцијом могла бити поучљива и за нас. Од прича његових изабрао је Легран за своју збирку „Женски сабор на Вазнесење“,[3]) у којој је питорички описан обичај Епироћана, по ком се женскиње из многих села. и на хиљаде скупља једном сваке године на купање у реци Калами и ту после проведе цео дан у забави и у певању песама у којима се прославља сунце. Али је особено занимљива и карактеристична његова приповетка „Божићни сан“.[4]) То је, можемо рећи, песма у прози, излив силне чежње за завичајем, жудња да се виде мила места у којима се детињство провело, и у којима је толико миља, сласти, нежности било за оног који се после петнаест година мучио и ломио у даљини и по туђем свету. Писац у сну походи свој завичај, и одушевљење и нестрпљење каквим се бори с ветровима и мећавом и другим препонама да само што пре доспе до виса с ког

[1]) *Διηγήματα τῆς στάνης.*

[2]) *Για την πατρίδα.*

[3]) „*Τὸ γυναικησιο πανηγυρι τ'αναληψιου*“. Legran p. 405—410.

[4]) „*Τὸ ονειρο των χριστουγεννῶν*“.

ће се указати доле у долини његово село и његова бела кућа, и с ког ће пушком дати абер да долази, заноси и нас, читаоце. У селима грчким у Турској бива свечаност кад се ко врати кући, или дође да походи породицу своју после дугог живлења на страни. „Света је дужност да сваки трчи да поздрави путника; у нашој милој и љубљеној отаџбини странствовање измирује цео свет. Суревњивости, размирице, сваѣе, непријатељства, све то растопи странствовање, као што јужни ветар растопи снег. Странствовање је свето дело, које изазива пошту и љубав сељана, свег света из околине".

Андрија Каркавицас (*Α. Καρκαβίτσας*), родом из Елиде, печатао је три свеске приповедака, које су пре тога већином изашле у журналима „*Εβδομαδα*" и у „Естији", а 1897 год. сатирички роман „Просјак".[1]) Он пише лепим и богатим ***народним*** говором. У понеким стварима показао је да има лепог хумора као што су му н. пр. весели описи карневалских забава и шала у Атини,[2]) или као што је причање о вежбању просјака како ће наивне људе варати и о њиховим досеткама и неваљалствима — у „Просјаку". Особене лепоте има његова приповетка *Отаџбина*.[3]) И ако тема није нова ни оригинална, ипак ће се ова лепа прича посигурно одржати као класички састав у грчкој књижевности. Каркавицас опомиње на нашег Л. Лазаревића — а и он је војни лекар — по јакој способности да индивидуалише и портретише људе. Два карактера, два пријатеља из младости, Пепорлецо и Јоргаћи, — од којих је један војевао под Канарисом у устанку од 1821. год. и одликовао се јунаштвом па... дочекао да у старости буде пуки

[1]) *Ὁ Ζητιάνος.*
[2]) ***Αποκρίατικα θέαματα.***
[3]) *Ἡ πατρίδα* 1893.

Digitized by Google

сиромах и да чува туђа говеда; а други, који није имао ни срца за отаџбину, ни одушевљења за народну ствар и слободу, који је, док се други борили и крв лили за отаџбину, гледао само свој интерес, трговао с оним што је другима било свето, трговао и с Турцима и хришћанима, па... дочекао да буде човек богат, задовољан, с пуно имања и новаца, — јесу два велика типа који ће бити увек свежи, и пратити један другога, докле год међу људима буде имало идеализма и егоизма, док год на земљи буде имало људи од срца и људи без срца... вечито!

Занимљива је у „*Ελλ. Διηγ.*" приповетка под насловом „Учитељица"[1]) од *Косте Кристалиса* (*Κ. Κρυστάλλης*). Сувише је рано, на жалост, отргла смрт овог даровитог младића који је доста обећавао. Кристалис је из Епира родом, откуда је, прогнат због једног списа (Слике из пакла 1890), отишао у Атину. Родио се 1868 а умро је већ 1894. Он је штампао неколико песничких идилских радова у којима се описују живот и прилике краја из ког је био родом, као „Песник села и појата",[2]) „Калуђер из Месолушке клисуре"[3]) итд. А печатана је и једна књига његових „Списа у прози".[4]) Јака је црта у овог песника живо осећање лепоте у природи, и уживање у њој. „Ја се, вели он у „Учитељици", занесем кад сам пред лепим изгледом у природи; дисање ми застане, мишљење престане, а осећања траже какву познату песму да се у њу излију". Интерес и лепота Кристалисова писања је дакле у описивању природе. Читалац је очаран описом зоре, у овој причи, у врлетима Пинда,

[1]) *Ἡ Δασκάλα.*
[2]) *Ὁ τραγουδίστης τοῦ χοριοῦ καὶ τῆς στάνης* 1894.
[3]) *Ὁ Καλόγηρος τῆς κλεισουρας τοῦ Μεσολογγίου* 1890.
[4]) *Πεζογραφήματα* 1894.

Digitized by Google

нли описом изгледа с једног виса код Кастрице на Јањинском језеру, у другој његовој причици.[1])

Мицос Кацопулос (***Κατζόπουλος***) родио је се 1872 г.; учио је на Крфу и у Атини, где се сад бави највише журналистиком. Он је стекао лепог имена својим песничким есејима који су прибрани у збирке „Пољско Цвеће“ и „Локалне Слике“,[2]) у којима су изнесени на лепоме и пуном природне свежине народном језику неколики страсни, али у основи лепи планински типови, већином младићи које јачина љубави често и на злочин води. Писац је умео вешто показати блиску сродност људи с дивљом природом у којој расту и живе. У приповедци „У апотеци“ [3]) имамо једну живу слику какве нису ретке, нарочито у провинцијским градовима, у којима су апотеке места где се „интелигенција“ скупља да чита новине, и где живахни а махом празни разговор о питањима локалне политике често прекида уздах каквог болесника, или јаук какве несрећне мајке која тражи лека за своје болесно дете! И у тој приповедци су насликани мајсторски неколики типови паланчанских нотабилитета.

Јован Епахтитис (***Γιάννος Ἐπαχτίτης***) рођен је у Наупакту 1868. г., а живи данас у Атини, где је своје књижевно васпитање довршио. Он се у главном бави историјским студијама. Писао је неколико историјских есеја и једну монографију о смрти Андруца, знаменитога јунака и клефте из времена пред устанком од 1821. год.,[4]) али је писао и нешто приповедака, од којих би она што носи наслов „За част“ заузела видно место и

---

[1]) *Ἡ πανηγύρι τῆς Καστρίτσας.*

[2]) *Αγριολούλουδα* 1894., *Ντόπιες Ζωγραφίες* 1896.

[3]) *Στο φαρμακειω.*

[4]) *Ἱστορίες* 1893., *Ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρούτσου* 1896.

Digitized by Google

у књижевностима јачим од грчке. Језик је народни и леп; причање је просто и природно; ни трунке од натезања и извештачености; све је на свом месту као да друкчије не би могло ни бити. Уз то сваки тип искаче у дебелим цртама; а морал (поука) говори тако крупним гласом да је немогућно оглушити се, и не чути га. Цела прича има еминентно националну боју, и тим је још најзанимљивија

Стари, сиромашни чобанин Нако има јединицу ћерку коју воли као очи своје. За њега и његову добру баку (Хриса) она је била све, и дика и радост, и брига и нада. А и Лепосава (Морфо) је била красна девојка; вредна, лепа; тако лепа да су јој, сиротици каква је била, завиделе многе сеоске богате гиздавице. Једног дана запросио је Лепосаву Иван, најбогатији момак из села. То је био добар, али мало размажен младић. И он је био јединац у својих родитеља. Пред очима сиромашних родитеља Лепосавиних отворили су се неочекивано изгледи на велику срећу каква је чекала њихову јединицу, и сами су били срећни. Али је Иван био слабуњав, и како изгледа, и неугледан момак. Лепосава не само да није марила за њега, него су још наваљивања њених родитеља да пође за њега, а још више, можда, зао језик његове мајке, — која је сматрала за увреду своје куће да јој син доведе таку сиротицу, и која није престајала да по селу разноси свакојаке гласове о девојци, — преобразили је; и она је од смерне девојке постала упорна, а њене прикривене симпатије, какве је имала за једног сеоског левенту који је био лењ и неваљао, али који је узрастом, лепотом и снагом завртао мозак многој цури (звао се Тимо), претвориле су се у страст. И једног несрећног вечера, баш кад је имала да обећа оцу да ће поћи за Ивана, побегла је луда девојка .... у мрак, у гору том сеоском лоли.

Digitized by Google

„И збиља је Лепосава“, да узмемо сад речи из приповетке, „одбегла момцима Била је већ код свог Тима; врзла се с њим по планини. Дању је постављала свадбенски сто у дебелом хладу шумског дрвећа, а ноћу је простирала невестинску постељу од дафне и мирте за себе и свог драгана у мрачним пећинама. А онај грозни и немилостиви човек, кад је угасио жеђ на росној свежини њеној, и заситио се на њеној девичкој младости, онда је гурао другој момчади да се насладе и они. И једнога дана, пошто је црна девојка живела тако неко време опијене душе, помућене свести, немогући да разуме у какву је каљугу пала, ухватила је прилику под ударцима очајања, и побегла је, одлетела је, као несретна тица која се изненадно ослободи из сурових канџи јастребових, изломљених крила и рашчупаног перја. Сва је дрктала; пред очима јој био црни мрак.

„Горак и несносан живот проводили су двоје старих у свом сиротињском дому. Напустили су се, да их је тешко било познати. Од жалости су постали као сенке, и као ваздушасте авети вукли су се тихо и глухо по кући.

„Оно вече, за рана као обично, затворили су се и легли, сами и жалосни, поред ватре која се гасила, једно на једној страни, друго на другој. На пољу је дувао јак северац, шибао гране на дрвећу и звиждао кроз рупе од крова. Учинило им се беше једном, као да су чули некакав лаки шум на вратима споља, али су помислили да је то само ветар, или да је неко дрво шкрипнуло. И полако, полако, свеле су им се очи и заспали су. Снови су им били дивљи и жалосни.

„У зору, чим је почело да свиће, дигао је се, уздишући као увек, стари Нако. И пошто је прснуо шаку две воде на лице, пришао је да отвори врата, и да изађе на свој свакидашњи посао.

Digitized by Google

„Кад је отворио врата, и крочио да изађе, угледао је пред ногама, поред прага испружену Лепосаву! Застао је. Није се збунио; чинило му се да снива. Лепосава је... то; Лепосава... његова ћерка, његова љубимица.

„Лежала је жалосна Лепосава, Бог зна од кад, пред вратима од своје куће, и слатко је спавала. Рукама се подупрла о праг, а главу нежно наслонила на руке. Косе, које су у ње вавек биле оплетене и заглађене, просипале су се сад замршене по врату и плећима. Недра су јој била раздрљена, а на грудима сасушена свежина младости. Девојачког блага нестало је. Ноге је од зиме била скупила, али се видело испод сукње како су прљаве, испуцале, изгребене и крваве. Али на њено бледо и увело лице био се просуо један нежан осмејак, који је казивао да је у душу њену ушло среће. Ко ће знати какав је сладак сан снивала онога часа? Може бити како је у загрљају своје мајке, или, како је на колену свога оца, како је бивало док је још била мала, и док су је родитељи волели.

„На увеле њене образе падала је мила светлост зоре и позајмљивала јој од своје ружичне боје! Ах, то је било заиста свеже Лепосавино лице како га је отац знао, и чича-Наки дође једног тренутка жеља да се сагне, да је загрли, да је слатко, слатко изљуби. Али онај анђеоски осмех на устима њеним, пратилац њеног сна! На њему је занео старац. Учинило му се да је тај осмех грозан; да је горко ругање несрећи његовој!

„Како је стајао непомично, извио је се од једном назад, гурнуо врата и — незнајући — загрмео. Скочила је из сна Лепосава, и видела је преплашена свога оца. А он усплахирен гледао је сад, као да је не зна и не познаје. Гледао је њене упале очи и подивљале погледе, њено увело и жуто лице како је било обрнуто њему: и од

Digitized by Google

његове девојке чинило му се да види пред собом крвнога непријатеља, који му је укаљао част, који му је кућу његову осрамотио. Старац, с тојагом у руци, разјарен и страшан, пришао јој је брзо. Оче, чу се промукао и болан глас из грла Лепосавина.

„Буп! лупи о бедно тело њено старчево дрво.

„У тај мах промоли на врата своје бледо лице баба Хриса (мајка Лепосавина), али се не усуди да и шта рече, па ни да се мрдне.

„Оче! Буп и по други пут, и по трећи пут, и још по више пута ударао је љутити старац Лепосаву.

„Изашли беху и многи сељани из кућа унаоколо, кад су чули, и слегли се да виде шта се збива, али се нико није усуђивао да пружи руку, и да задржи тојагу чича-Накину.

„Оче! Буп. ударао је, где је стигао, немилосрдно преко руку, по глави, по телу. Почела јој и крв да липти из уста, и с чела, а макла није руком да се заклони од ударада очевих. Али ни снаге није више имала. Реч јој се давила у болу и плачу пре него би и доспела до усана. Дисање јој је стало, и од једном се стресла, и ничице пала. А онај је ударао, још ударао.

„Тада је пришла полако баба Хриса, и уплашено задржала му руку. Доста, рекла му је угашеним гласом. Али се више и није могло помоћи Лепосави. Она је... издисала. Велике очи њене биле су укочене и упрте на небо. Ни мрднула није; ни уздахнула није.

„Тада се сагнули сељани да је дигну.

„Понесимо је унутра, умрла је.

На вратима је стајао наслоњен, али још усправно, дивљи чича-Нака. Одмахивао је руком, као сабљом, да се нико не примиче.

И стајао је тако непомично погледом прикованим за Лепосаву.

Digitized by Google

„Умрла је“, чу се један слабачак глас; и старац се стропошта, а баба поче да се грува, и да запева.

И сад су могли унети Лепосаву у кућу и положити је.“

Коста Пасајанис (***Κώστής Πασσάγάννης***), рођен у Андруси, у Месенији, 1872. г. Родитељи су му Мањоти, и он је провео прве године у Мањи (Аркадија). Свршио је правне науке на универзитету у Атини. Живи највише од журналистике, и сарадник је разних политичких и књижевних листова: „Парнаса“, „Естије“, „Акропола“, „Астије“, „Уметности“ итд. У свима тим листовима има његових прича и скица а понешто и стихова. Његова је снага у кратким поетским есејима и у скаскама, каквих је печатао две збирке, једну 1894. године под насловом „Прве Скаске“,[1]) а другу 1898. год. под именом „Мириси“. Пише народним, богатим језиком, а има лако перо. Даровит је и врло досетљив. У причама његовим за које је махом узимао мотиве из народне усмене поезије те врсте, има често оне де'еле шале која је карактеристична у народном приповедању.[2]) По гдекоје су му скаске по концизности, народском стилу, и лепим сли кама, прави шедеври у том жанру приче.[3] Као уметник Пасајанис је реалиста, а покадшто и натуралиста у жанру Золином. Такав је и у лепој причи која носи наслов „Раздвојница“ (***Ἀδτρογυνοχωρίστρα***) како би требало да се зову некака окована врата у једном одељењу државних ансана у Аркадији, која сметају младим женама да се приближе својим мужевима, кад дођу о празницима да

[1]) *„Τα πρῶτα παραμύθια“* и *„Μοσκιές“*.

[2]) Н. пр. његова причица о лењивцу како је постао поп. *Ἱστορία ενος τεμπέλη* у Chrestom. од Леграна р. 355 f.

[3]) Н. пр. Христова рука — *Τõν Χριστõν τό χέρι* — у којој се казује како се Тајгет уздигао до садање висине, да заклони Христа од Јевреја кад су га гонили. Legran, Chrest. 360.

Digitized by Google

их походе, те им остаје само да кроз решетке од прозора укрштају своје пламене и пуне жудње погледе. И ако је ова слика из апсане, опет је мишљење о човеку сувише натуралистичко.

* * *

У збирци *„Ελλ. Διηγήματα“* има неколико приповедака на којима ћемо се мање задржати само зато, да не би овај преглед испао сувише дугачак, а од којих свака за себе има интересантних и карактеристичних особина.

Тако је занимљива патетична приповетка *„Бадемов цвет“*[1]) од *Аристида Рукиса*, у којој се описује како су једни родитељи нашли своје дете за које су мислили да је пре десет година пропало у пожару у Цариграду, а које је спасао и одгајио један добар човек (Барба Ставрос), који се после тог догађаја преселио у Атину где су се затим и родитељи детета настанили.

Штета је што у овој романтичној историји песник, који иначе има лепог талента, није умео да очува и веровање читалаца у оно што им прича, али много је већа штета што је врло млад умро. Приповетка је на лепом научно-књижевном језику. Писана је 1881 године.

„Прстен“[2]) од *Јов. Дамвергиса* (*Δαμβεργης*). Јеленица, ћерка једног бившег војног капетана, вратила је прстен своме веренику зато што је из војне побегао, а ког је она јако волела. Посрамљен таким презрењем младић се враћа у бој противу Турака, и „од зеца постаје лав“. Сад су о његову јунаштву причали и људи и горе, а причали су још и о јуначкој смрти његовој. Али он није погинуо како се мислило, и како је веровала и ње-

---

[1]) *Τα ἄνθη τῆς 'Αμυγδάλης.*
[2]) *Το Δακτυλίδι.*

гова вереница, него је ухваћен од Турака и бачен у подруме некакве куле на острву Роду. Девојка је туговала за њим, и њена је туга била у толико јача у колико је њено уверење било тврдо, да је она крива што јој је драги погинуо!

Прича има радње, али као да нема згодног свршетка, јер девојка остаје у мишљењу да јој је драган погинуо, докле он, истина у ропству, и у ланцима, али још жив, тамо на острву Роду, на њу мисли, и за њом тугује.

И ова је прича на званичном књижевном језику.

„Некорисна смрт“[1]) од *Аристотела Куртидиса* (**Κουρτίδης**) долази међу лепше приповетке ове збирке. Писац је даровит, језик му је *књижеван*, стил лак, машта жива. слике људи и природе пластичне. За време грчког рата 1886 водио се у једном приватном друштву разговор о војни, о младићима који у боју падну за отаџбину и слободу, о љубави и поштовању какво отаџбина таквој својој деци дугује. Тада ће један из друштва рећи, да је најжлоснија смрт оних, који оду у рат, али не погину у борби од непријатеља, него онако, *некорисно* умиру или погину уз пут, те одлазе с овог света као да су у неку руку прогнани. Очевидно је говорник имао у памети некакав познат случај, и на наваљивање осталих из друштва испричао је жалосну историју о једном козаку, ког су рибари за време руско-турског рата, 1876. год. нашли мртва на једном усамљеном брегу, а ког је убио, као што се доцније истрагом доказало, комесар његовог ескадрона у намери да дође до новаца које је у игри с Козаком изгубио.

То је кратка али пуна приповетка. Има у њој неколико слика велике лепоте, као што је нпр. она, кад рибари с пучине Црног Мора, пловећи поред једног стр-

---

[3]) *Ανωφελής θάνατος.*

Digitized by Google

мог а високог лита, који је бацао сенку далеко на вале морске, угледају горе на врху једног коња оседлана и зауздана, како је испружио врат над море као да је нешто уочио на његову дивљем хоризонту, а узде му отпуштене, висиле над понором. Или она слика, кад су се рибари после два дана, принуђени да се од буре склоне у близини те стене и у очекивању да се море стиша, испели до места на ком је мртав козак лежао, а његов верни коњ стражарио код мртва свог господара, и чувао да му се ко не прикучи. Или она патетична сцена, кад су војници, другови убијеног козака, читали писмо које му је крваво у недрима нађено. То је било писмо од његове старе мајке, и од миле веренице, које су га, тамо далеко, у руским степама, жудно очекивале да им се што пре врати, и по сваком јутарњем сунчеву зраку слале му поздраве.....

„Идила“[1]) од *Ант. Спилиотопулоса* (*Σπηλιωτοπόυλος*). Спилиотопулос је у Грчкој омиљен песник мора. У његовим су баркаролама осећања силна, а нестална као што су вали морски.[2]) И у овој причи имамо посла с морем и мрнарским животом. То је романтична историја двоје младих који су тамо на кикладима, на острву Терми од детињства заједно одрасли, и љубили се, а које је на крају један породични злочин начинио врло несрећним. Оцеви њихови, који су били нераздвојни пријатељи и другови, посвађали се једном, и отац младићев у пијанству убије свога друга, оца девојчиног. Лепа Мара је од жалости умрла; драган јој је пољупцима очи затворио, и онда отишао на море да радом своју тугу убије.

У приповедци овој има неколико лепих пасажа у којима се описује пловљење по кикладима које је особено

---

[1]) *Τὸ Ειδύλλον.*

[2]) V. Barcapola, *„Εχε γεια! για παντα τώρα πειά σ'αωίνω“* и лепу веселу песму *„Αν Ἴσουνα στην βάρκα μου μικρή“*.

Digitized by Google

чаробно кад месец у мирној ноћиироспе косо своје зраке и позлати пут лађама и баркама. Спилиотопулос пише лепим књижевним језиком. Стил му је лак, а приповедање занимљиво.

„Јериница“[1]) од *Павла Нирване* (*Νιρβάνας*). Писац вели да је по једној белешци из свог записника „саставио једну жалосну историју љубави каквих је, на несрећу, пуно у свету“. То је лепа планинска идила. Јериница, лепа плавокоса сељанчица љубила је једног младог чобанина с којим се сретала горе у планини кад год је по дрва ишла, и од куда се једног дана вратила кући измењена, узбуђена, зажарених образа, незаглађена, раздрљена... Али момче, као што често бива у свету, није било стално у љубави као она. Занела га је својим несташлуком и лепотом друга једна девојка за којом су у селу радо гледали. И једног дана „украо је“ њу. Цело је село о том говорило, а некаква брбљива комшиница казала је то и Јериници. За нежну, а слабуњаву сељанчицу то је био страховит удар. Морала му је подлећи. Пропљувала је крв, и умрла је. И звоно са скромне сеоске цркве објавило је једнога дана да се сахрањује лено, преварено, несрећно девојче; а другога дана, да се њен неверни чобанин венчава с другом.

С натуралистичком верношћу описано је у овој приповедци село грчко, с његовим стрмим и уским сокацима, и сељанке, и састанци девојке с чобанином, и њена сиротна кућа и њена болест. На цело писање излива се некакав мирисни планински дах, што му даје особене чари. Нирвана је јако цењен у Грчкој и као приповедач и као лирски песник. И он пише званичним, књижевним језиком.

„Завет“[1]) од *Ламбра Астериса* (*Αστέρης*) заснована је на једном чудном и страшном обичају народном, ако

---

[1]) *Ειρηνουλα.*

Digitized by Google

таког обичаја збиља још има. Једна мајка заветовала се, док је њена јединица ћерчица била опасно болесна, да ће своје јединче *принети* св. Јовану Претечи, ако оздрави. На срећу, или боље рећи на несрећу, дете је оздравило; и сад је ваљало испунити завет, то јест, требало је с једне високе стене, на којој је манастир Св. Јована, бацити дете у понор, и имати вере да ће га светац прихватити и да му ништа неће бити.

Несретна мајка са свом побожношћу није била тврда у вери да јој дете може остати живо ако се баци с онолике висине. Отуда њен страх, борба у њеној души, њено преклињање људи и светаца да је ослободе завета, жудно очекивање да ће се ко год наћи, да јој каже да је њен завет луд, неразмишљен, њен плач пред хладнокрвним игуманом манастира који је тражио од ње да одржи реч дату свецу.

Природно је и лепо описана та борба мајчина до оног очајног момента, кад је, у некој врсти страшне нервозности и халуцинације, скочила у понор са својим лепим плавим дететом.

Прича је врло патетична. Мајка је са својим дететом била жртва једног лудог веровања.

Астерис има лепа талента за приповедање; а пише доста лако научним књижевним језиком.

„*Син и Ћерка*“[2]) од г-ђице *Пападопулове* (***Αλεξάνδρα Παππαδοπούλου***). У овој се приповедци исмева једна мајка која жели да јој се син амизира са свима девојкама из комшилука, али да узме за жену само ону која има доста новаца, а која сматра за увреду кад је говор о удаји њене ћерке, ако би ко тражио мираза. Млада списатељка има донекле талента како за песму тако и за приповедање.

---

[2]) *Τὸ τάξιμο.*

[1]) *'Τιὸς καὶ* **Κόρη.**

Језик јој је — научно-књижевни — леп, а причање лако, али, као што је често код женскиња, има у писању извесне шематичности, и суза онде где им нема места. Млада девојка, јунакиња у причи, за коју мајка неуспешно лови једног богаташа из Румуније, малокрвна и слабуњава женска, која је помало и песник, и пева најрадије јесени и смрти, јесте леп, оригиналан тип. Гђица Пападопулова, има много лепше мишљење о женскињу него о људима.

То јој се не може замерити!

„Сан у очи Божића“[1]) од *Александра Мораитидиса* (*Μωραΐτιδης*). Морал ове приповетке садржи се у овим речима пишчевим: „Како се брзо и непредвиђено промене врше у животу! Само се онај не вара који се на Бога узда. То треба да знате. Врло је важно имати наде“. А говор је о једној мајци, која је годинама жудела за својим сином, који је отишао у свет, и веровала да ће јој се мили јединац једном о Божићу вратити кући као капетан поморски. Нада се мајчина испунила. Ако би било људи који не би одобравали оваку спиритистичку тенденцију приповетке, опет ће сваки који је чита наћи у њој страница необичне лепоте. У опису природне зимње сценарије на острву С. (Скију) и пастира, који поред ватре у близини једног опустелог града и једне напуштене цркве у безазленом разговору и песми дочекују Христово рођење, има Теокритове лепоте.

* * *

Да завршимо. Као што је напред речено, на уметничкој приповедци почело се у Грчкој радити од скорог времена, управо *од кад је настао живљи покрет за народним језиком*. Ако се неколико добрих талената на

---

[1]) *Τὸ Ὄνειρον τῶν Χριστουγεννῶν.*

овом пољу служили научним књижевним језиком и донекле особено у описивању природе и спољног света с лепим успехом, опет лепа књижевност грчка може рачунати да почиње прави живот истом од онда од кад је усвојила орган, — једини природан и способан, — за исказивање страсти и дубљих осећања људских, а то је од Психариса, Ефталаотиса, Епахтитиса и њихових другова. . . . .

И за ово кратко време обогатила је се савремена грчка књижевност великим бројем приповедака, у којима има верних описа земље и живота народног, мајсторски оцртаних типова и карактера, какактеристичних и занимљивих радњи људских.

Што код грчке приповетке особено истаћи ваља, и у чему би она и *за нас могла бити поучљива*, то је марљивост с каквом се у њој пази обично на технику, и композицију. У приповедци се као и на делима других уметности рачуна и на уметнички ефекат целог дела.

Борба о питању књижевног језика у Грчкој и данас је још заоштрена. Пре две године, кад оно Митрополит и Синод Атински беху дозволили да се Свето Писмо преведе на живи народни говор, била је права буна професора и ђака универзитетских тако, да се и војска морала умешати да одржи ред. Мисао о преводу Св. Писма морала се напустити. И ове године, пре неколико месеца, догодило се, и ако у мањој мери, нешто слично, кад се покушало, да се у краљеву позоришту изнесе један комад на народном језику. Али то не мари ништа. На пољу приповетке је народни већ однео тако сјајних победа, да више сумње не може бити, ком ће припадати блиска будућност: научном мртвоме или живоме народном говору.

Потпуна победа овог биће крупан историјски факат у културној историји савремених Грка.

Digitized by Google

МИЛОРАД П. ШАПЧАНИН

КАО ПЕДАГОГ

од

J. Миодраговића

У својим критичким студијама, у књизи „Новији Српски Писци,“ пок. Љуб. Недић изнео је Шапчанина само као приповедача и песника. Међутим, као што ћемо даље видети, о Шапчанину се с пуно разлога може говорити и као педагогу[1]). Он је са̂м, истина, веома мало био наставник; али многи његови радови књижевни по овој струци као и одличан службени рад његов у положају секретара Министарства Просвете и Црквених Послова не само да нам дају права него нам стављају и у дужност да говоримо о њему као педагогу.

[1]) Овако је пок. Недић у истом делу своме говорио и о М. Ђ. Милићевићу као преводиоцу, скупљачу народних умотворина, аутобиографу, путопису и приповедачу, а ни једном јединим речи није додирнуо његов педагошки рад, који је врло обилан а јавља се баш у оно време кад је и школске књиге и наставу ваљало, тако да кажемо, посрбити и препородити, кад је ваљало неразумљиве уџбенике на „славено-сербском“ језику и механачно учење напамет избацити из школе па их заменити живом речју и уџбеницима на народном језику. И Милићевић је ту био међу првим радницима. Он, Стева Д. Поповић и Шапчанин, као што ћемо даље видети, били су три главна радника на овоме пољу из самога Министарства Просвете. С тога ћемо гледати да и ову празнину ускоро попунимо.

Digitized by Google

Шапчанин се родио у Шапцу, 7 Јула 1841, те отуда му је и ово друго презиме; иначе се презивао Поповић. Родитељи су му били из Новог Сада, где је он и основну школу учио, а гимназију у Карловцима. За тим је 1861 до 1865 године провео као практикант и писар у конзисторији шабачкој, 1865 постављен је за учитеља у шабачкој полугимназији а идуће 1866 за писара Министарства Просвете, где је као писар и секретар с малим прекидом остао све до 1880 године, када је постављен за управника Народног Позоришта, где је остао пуних тринаест година, а онда је постављен за управника Краљеве цивилисте и круниних добара, у ком је положају 1895 године и умр'о. Пуних четрнаест година дакле Шапчанин је провео у управи просветној управо у оно време, када се најживље радило на народној просвети: на отварању школа, на ширењу писмености, на установљењу прве Учитељске Школе у Србији и на препорођају наставе и васпитања по школама. За све то време он је и као надзорник („инспектор,“ „ревизор“ или „директор“ како се онда зваше) обилазио школе, оцењивао рад учитељски, давао учитељима савета и упута, а као секретар министарства утицао је и на издавање наредаба и службених упустава учитељима као и на израду и штампање уџбеника за основне школе. За све то време и учитељски испит полагао се у самоме Министарству и Шапчанин је увек бивао чланом испитне комисије.

Али нада све ово истичу се Шапчанинови књижевни радови педагошки и они су за нас меродавни. По њима ћемо ми и овде ценити Шапчанина као педагога.

Од Шапчанина имамо ове књижевне радове:

1. *Посланица* учитељима основних школа, у Београду у Државној Штампарији 1869, на 16°, стр. 88.

Digitized by Google

2. *Хајнрих Песталоције* и његова педагогијска радња (По Ц. К. Р. Алберту и Х. Морфу). Прештампано из подлистка „Српских Новина“ 1870, на 16°, стр. 56.

3. *Очигледна настава* у основној школи (расправа). Прештампано из „Гласника“ Срп. Ученог Друштва, у Београду, Државна Штампарија 1871.

4. *Теорија Педагогије* или основи науке о васпитању и настави, од Фридриха *Дитеса*, прегледала и одобрила школска комисија, издање Државне Штампарије 1872, на 8°, стр. X и 264. — Друго издање штампано 1881.

5. *Грађа за писмена вежбања* у основној школи, књига за учитеље, по Карлу Керу, К. О. Вајгелту, Х. Ф. Ригеру и другима и својим белешкама, прегледала и одобрила школска комисија, издање и штампа Државне Штампарије у Београду 1873, 8°, стр. 108. Цена 6 гроша (1·20 динара).

6. *Упуство за предавање српскога језика* у основној школи, ручна књига за учитеље, издање Државне Штампарије у Београду, 1875.

7. *Методика* за народне школе на историјској основи за потребу наставника основних и средњих школа написао Фридрих *Дитес*, штампано у Државној Штампарији, у Београду 1876, 8°, стр. XVI и 285. И

8. *Познавање домовине и света* у основној школи, књига за учитеље, по Ф. Хардеру, Б. Шлотербеку, Ф. Фингеру и својим белешкама, одобрио Министар Просвете и Црквених Послова, издање Државне Штампарије у Београду 1973, а друго издање 1881, 8°, стр. XIV и 128. Цена 6 гроша (1·20 динара).

То је све колико смо ми могли сазнати и пронаћи. Сад ћемо разгледати све ове радове редом.

Digitized by Google

I
Посланица

У оно време када на челу просвете у Србији стајаше вредни министар *Матић*, у Министарству Просвете беху три млада човека, који покренуше просвету народну у напредак више но што је она од Ослобођења икада коракнула напред и беху десна рука доброме министру — просветнику. То беху: *Милан Ђ. Милићевић*, *Стеван Д. Поповић и Шапчанин.* Од њих је први био секретар а друга двојица најпре писари па доцније и секретари у истом Министарству. Видећи просвету народну у повоју а рад у оно мало школа[1]) с пуно мана и недостатака, а по угледу на свога Министра који и сâм беше педагог,[2]) ова три човека насташе да препороде просвету у Србији. Последња двојица и путовали су по Немачкој те проучавали уређење школа и рад у њима тамо па се јављају и као практични саветодавци, који су својим очима гледали како је боље.

Отуда се и Шапчанин у овој књижици јавља најпре с најпотребнијим саветима и упутом учитељима.

У „Посланици“ има свега три главе. У првој говори *о учитељским зборовима*, о важности њиховој и начину држања. Ту најпре наводи Дистервегову изреку: „Образовати народ рећи ће толико колико дати му слободе.“ Онда наставља: „ако нам је од срца стало и озбиљски желимо, да народ тачно разуме све слободне установе и живо се интересује за свој политички и друштвени живот, онда морамо бити готови, да сваком приликом потпомажемо просвету у народу, па ма се

[1]) Тада их беше само око 350 мушких и 40 женских са 480 учитеља и око 18.000 ученика (према 1200 школа и преко 2200 учитеља и око 70.000 ученика данас)!...

[2]) Написао је „Преглед Историје Васпитања“ 1866 и „Науку о Васпитању“ 1867, обе штампане у Државној Штампарији у Београду.

Digitized by Google

тицало и материјалних жртава. Дужност је дакле свакога, који је увиђаван и љуби свој народ, да ову племениту тежњу скопча неразлучно са својим животом. Док год осећа да је жив, нека му је образованост својега народа највиши идеал.“

Ове речи наведосмо, јер су оне врло карактеристичне за Шапчанина. Из њих се види и колико је он ценио и волео просвету народну и шта је он са̂м себи био поставио за „највиши идеал.“

Онда наставља; „С радошћу морамо признати, да се сав интелигентнији део нашега народа данас“ почео интересовати за ово. „Наше школе доиста несу све до данас оно што би могле бити и што би ваљало да буду. Сви смо листом признали, да би могле и више плода доносити, него што га данас збирамо“. Затим тражи узроке томе па налази: „да напредак школа највише зависи од тога *какав је учитељ.*“ Сви школски закони, уредбе, метод — све то изгледа као мртва машина, ако их учитељ није кадар собом задахнути и оживети,“ Зато вели: „прва и најпреча реформа нека нам буде: *уређење нарочите школе за образовање стручних учитеља.*“ Онда наводи, како ће протећи још доста времена док се та школа отвори и док се учитељска места стану попуњавати питомцима њеним; а још више док се њима попуне сва места. Зато вели: „Док се наше учитељство не оснажи овим учитељима од струке, ваља му се озбиљски постарати, да се и науком и искуством ојача.“ А то ће учинити на зборовима.

„Наши учитељи већ су осетили повољне резултате[1]) оваких удруживања и на све стране склапају зборове

[1]) Први оваки збор био је у Београду, који је отворио сам министар Матић и на којему је *Стева Д. Поповић* држао своја чувена „*Практична предавања из рачунске наставе*“ (која су после и штампана под овим именом), и на њему су доиста учитељи бео-

Digitized by Google

тога ради.“ „Цељ зборова, вели, ова је: да се учитељи узајамно образују, дајући један другом у размену прибрана знања, искуства, посматрања итд. да се узајамно подстичу и храбре, те да целисходније испуњавају дужности својега позива.“

За предмет рада на зборовима Шапчанин вели: „Овакав скуп живље напредује, ако се на њему држе практична предавања и читају саставци прво из предмета који говоре о школској настави, па онда и из осталих наука.“ А о начину како ће се ово изводити Шапчанин каже: „само састанке ваља руководити мудро и озбиљно, не дати да преотму маха страсти и празан и необуздан дишпут, или да се усели у чланове немарност и слабо учешће у саветовању“.

Колико за варошке толико још више за сеоске учитеље Шапчанин придаје велику важност зборовима. „Дух је човечији способан да се све даље усавршава. Ова његова самостална снага малаксава чим почнемо застајкивати. А љубимо ли науку и позив који смо изабрали онда смо од тога осигурани. Чим који малакше у духовном раду и изгуби вољу да више што научи, да се даље изображава, одмах телесна страна савлада дух и почиње тонути у простоту. А ко већ једном убичаји да све више зна и уме, том се непрестано развија дух и рађа најбољим плодовима.“ Па онда вели: „и школске науке, као и све друге науке и уметности, напредују све даље и даље.“ За пример наводи колико

градски први „осетили повољне резултате.“ За Београдом пошла су после и остала места и ови су зборови били заметак данашњег Учитељског Удружења. На њима је, поред практичних предавања и расправа, поведена брига и о школској сиротињи, те су поникли тако многобројни *фондови за сиротне ђаке.* И за ово је почетак учињен у Београду, и данас је ретка школа у већим градовима, која нема ове добротворне установе.

је Немачка напредовала од Песталоција па овамо. Зато позива и српске учитеље, да не изостају, него да иду с временом. Јер вели: „Најбоља државна уређења, најблаготворнији устави, — минуће без плода, ако у масу народну не продре наука и изглади сву жестину страсти и суровости“. А „хоћемо ли народ да спремимо за нешто више, онда га морамо обавестити о свима истинама.“ То пак могу учинити школе „и то само онда, ако у њима раде учитељи који имају и воље и способности за тај велики посао“.

Онда прелази на тешкоће да се ово изведе. Али опет вели: „Нека је само добре воље и духа, па ће се, боже здравља, постићи све што се у времену изгубило.“ Учитељима препоручује истрајност а општинама да материјално помогну својим учитељима у овоме, дајући им срестава за похођење зборова. За ово наводи примере и из најближе велике државе, из Аустро-Угарске, шта се тамо ради за проширивање спреме учитељске а нарочито за зборове, на којима се договарају „како ће поправити и себе, а собом и школе у којима раде.“

Одељак овај завршује Шапчанин овако: „Ово неколико речи говорио сам од срца срцу. Нека би биле примљене онако усрдно као што их ја искрено подносим. Оне не желе ништа друго, но да прикупе и удруже сву учитељску снагу, те да узајамним радом разведре наоблачено небо наше просвете.“

*

Друга глава носи натпис: *Једна лекција из науке о поуци и васпитању*, и подељена је на шест пододељака.

У првом се говори о „учитељу као васпитачу.“ Учитељ не треба само да даје деци многа знања и да им развија разум него и да их упитомљава, да им облагорођава срце, и „да их упути и утврди у томе како да буду у свако доба вољни за све оно што је добро.“

Digitized by Google

„Сва средства којима се може послужити васпитач дају се свести у ово двоје: *реч* и *пример.*“ „Под речју, вели, разумемо све оно што је учитељ кадар да учини опоменама, саветима, наградама, казнима и свима тако званим педагогијским средствима која му стоје на расположењу.“ А „ако ћемо као што треба да се послужимо овим средстима,“ онда ваља у нама да веје „дух љубави, дух који спаја једно с другим благост и озбиљност, строгост и попуштање, безазленост и разумност, снисходљивост и важност.“ Ако пак хоћемо, да све ово „заиста уроди плодом.“ да се наше речи боље утубе, „онда ваља да их потврдимо *примерима* самим.“ Поучити децу „добрим и пријатним наравима“ можемо „*само примерима*“. „У примеру подразумевамо и сам карактер учитељев, који треба да је светао узор у целом свом кругу, у свима дужностима и одношајима његовим“. А да не би ко пребацио, да је ово претеран захтев од учитеља, он вели: „Не тражи се од њега да је урнек од врлина, *него да је задахнут духом, који дише љубављу*“.... „Доста му је ако има чисту душу, која прима све што је истинито, лепо и добро, па се с љубављу жури да те дарове и другима подели.“ Овакав карактер „за навек ће лебдети пред нашим очима као светла звезда водиља“ и долази нам „као глас радости и мира, који нас одушевљава, весели и пуни спокојством“. И при свим манама домаћег васпитања опет ће „дух љубави, мира и науке што га деца у школи осете, уселити се у њих и прионути за срца њихова.“ А колику превагу има пример над поуком и речима нашим, Шапчанин то обележава овим речима: „Времена пролазе па ће нас заборавити, или исмејати наше опомене и претње, или уздрмати и порећи истину правилима којих се чврсто држасмо у нашему раду — све ће то минути, али *идеал*

Digitized by Google

чиста живота, који прирасте за детињу душу, живеће у његовом духу и кад човеком постане".

Овај се одељак завршује овако: „Према овоме дакле поука[1]) и васпитање раде узајамно, дубоко хватају корена једна у другој, и обоје *имају једну и исту намеру да човека истински образују*. Учитељ дакле као васпитач позван је, да развијајући и образујући у деци снагу разума... у исто време развија у њима и *душевну*[2]) *страну*, то је да им облагороди њихова младачка срца"... „Тек образован разум и образовано срце одвешће нас једној и истој мети: да будемо ваљани у животу грађанском, угодни и богу и људма".

У другом пододељку говори о „облику учења". Ту обухвата распоред предмета, ток учења, распоред наставне грађе, начин излагања њена и умешност с којом учитељ ово врши. „Шта помаже неуком вртару ако је земља и положај његова врта од најбоље врсте, кад не уме да се помогне сад у овоме сад у ономе? Шта важи мајстору ако има добру материју и зна згодно да скроји кад не уме вешто да сашије?" пита се писац. „Начин дакле, који учитељ изабере да би деци предао знања која ваља да науче, зове се облик учења". Он може бити двојак: или се деци даје сама ствар да је разгледају и опишу, или им се она „представља описивањем". Први је за децу, други за — свеучилишта. Између њих је, да се деци помаже питањима.

Свега је дакле четири главна облика: 1. где се *„представља, показује и ради,"* 2. *хајристичан*, где се развија с питањима, 3. *еротематички* или *катехетички* или *сократички*, и 4. *акроаматички*, где се прича. У свима

---

[1]) Под „поуком" Шапчанин мисли наставу или науку, учење и знање.

[2]) Мисли срце, осећања, емоције.

Digitized by Google

је главно двоје: да дете *схвати* или прими дотична знања и да их представи или *искаже*. А то ће се постићи, ако ова четири облика учитељ „узуме употребити свугде где им је места, и увек кад им је време, а то ће рећи: *ако се при настави сваком приликом обзире на доба дечје и њихову снагу за учење*“.

У трећем се говори о „току науке“. Овај је одељак највећи. Почиње се овако: „Тако ћемо назвати распоред предмета или избор и правилан ред онога што ће се учити“. А да би тај ред био правилан „учитељ ваља да потражи ону тачку, од које кад почне, може се тек надати да ће деца са повољним напретком схватити предмет што им га предаје“. За тим „да упућује децу тако, да им чисто очито буде, како је оно, што им се казује данас, последица или наставак онога што је јуче говорено“.

„Добар ток поуке зависи дакле: 1) од доброг почетка,“ 2) од тога у колико „продужавање у равној мери иде са природним током развијања духа детињега“ и 3) од тога да ли деца „потпуно и свестрано знају оно што су учила и чему су се вежбала“.

Почетак је најважнији. Зато „сваки кад се дела лати треба добро да се размисли о почетку“. „Рђав почетак нигде се тако осетљиво не свети као код учитеља“.... Зато су „педагози новијег времена много мислили о овој важној ствари и та њихова испитивања уродише лепим родом.“ Садређа одакле су и чим су поједини педагози почињали први рад у школи, или предлагали да се почиње, па се пита: „који је начин почињања најбољи?“ и одговара: „онај који је *најближи природи*“. А у природи све иде „од простога к сложеноме или од малога великоме.“ „Тако и настава нека почиње од *простога* или *маленога*“. Овде се не мисли, да деца почињу од атома и молекима, него од онога

што виде. Чулне су радње у деце најјаче и најпростије, с тога се с њима мора и почињати; а тек из њих излази оно што је чисто духовно. Још ваља имати на уму, да почињемо од онога што је *лакше*, па да идемо ономе што је теже.

После доброг почетка, други је услов: *„да продужавање буде у равној мери са природним током развијања духа детињега"*. А како ће то да буде? Шапчанин вели: „Видели смо како се на биљци постепено једно за другим развијају њезини делови... како природа у својему раду не пренагљује, али без престанка даље напредује". Тако, вели, треба да чини и настава. Она „ваља да се продужује *подједнако, непрекидно и без празнина"*. Учитељ ваља да се заустави код очигледности и онога што је близу и просто дотле, док деца не буду кадра схватати и оно што је теже и удаљеније. „Почнемо ли, вели, говорити с децом о стварима које не уму себи представити, онда се то зове просто брбљати". Сад показује, како ће се ово извести код читања и писања. Онда вели, ваља *„да су сагласни, да се подударају хармонички сви поједини делови каквога предмета, па онда и сви предмети међу собом да су у сагласности"*. Особито ваља пазити, да се у деце не изазове досада и *расејаност*. Још *„у раду не треба ни врло хитати ни бити сувише спор,"* и старати се да се све добро утврђује. А за ово је најважније *понављање*. И „што даље зађемо у наставу, тим више ваља понављати старе лекције а бити штедљив у новима." Понављање треба да буде разноврсно и забавно, и при овоме се најбоље види „учитељ од струке".

Код трећег услова, „да деца ваља поуздано и свестрано да знају оно што су учила," Шапчанин вели: „Што је мање предмета више се има времена за изображавање духа и срца, јер кад се научни предмети

нагомилају, онда се дух детињи или једнострано развија, или сасвим оптерети, осим што душевна страна [1]) остане не обделана". Зато од основних школа ваља одбацити све претеране захтеве. „Њима је била и остаје главна цељ: да што више пробуде и развију у деци силе духа и срца, према пртребама грађанскога живота за који се спремају". А пошто је у разним пределима различан и живот, то се „према томе мора подешавати и сâм програм школин."

У четвртом пододељку говори се о „духу поуке". „Облик, ток и сва средства поуке немају јаку снагу ако нису задахнути *духом* „учитељевим".... „Главно је дух учитељев, његова душа, његова радљивост, све његово понашање, његов живот"... А ако у учитеља нестане „ове љубави, праве одушевљености и чистоте у животу, онда ишчезне у школи и овај унутарњи живот". Учитељев рад онда „почне пролазити без свакога утицаја на децу, без пређашње благодети".... „Сетити се ваља, да су стари учитељи, који се у школи служише лошим и непрактичним средствима, често добро и учили и васпитавали децу,... а да у новије доба, покрај свију разумних поправака, настава рамље са моралне немоћи и што у њојзи оскудева дух". Затим наводи Целерове речи:.... „Стеку л' се у његову срцу: милосрђе, умиљатост, благост, побожност, стрпељивост, а пре свега срдачна и искрена љубав, онда ће оне живећи у том духу постати оруђе божанске љубави која образује, која и најмањим срествима којих се он лати даје живота и снаге која силно утиче на децу". Нема ли овога, све је залуд. „Само дух и живот кадри су опет произвести *духа* и *живота*."

У петом је „Задовољство и радост у настави". Шапчанин тражи, да учитељ врши свој посао „са *весе-*

[1]) Осећања.

лим срцем и са добром вољом“; јер, вели, „оваква расположеност од стране учитељеве чини те се деца сасвим предаду учитељу, школа им постане мила, и све што од њих иште раде свесрдно“. Сем тога она и не дâ учитељу да „сустане и попусти“, а врло често помогне му да победи све тешкоће“. Али „радост ова постаје само у љубави према позиву“. А да она никад не би „избивала од учитеља“, потребно је ово седморо: 1. да је увек здрав; 2. да се непрестано духовно развија; 3. да се брижљиво спрема за посао који има да врши; 4. да уме победити себе; 5. да савесно врши своју службу; 6. да се и одмара пошто посао сврши; и 7. да уме ценити достојанство своје службе. Сад говори о свакој овој тачки посебице. Код последње вели: „Млађи учитељи особито ваља да се друже са оним старијим учитељима, који су целом душом одани својему позиву. Воља и љубав ових у школским пословима охрабриће их да и они својски прионy. Искра искру пали“.

У последњем, шестом, пододељку говори „о тону у поуци“. „*Тон* је у поуци оно понашање, које долази из личних својстава учитељевих и које даје више живота и интереса ономе што предаје.“ Да би пак тон био што бољи, потребно је ово: 1. да се „живо и топло заузимамо за сваки рад око поуке и васпитања, а особито за ствар коју предадосмо“; 2. „да нам је говор жив као и све оно што радимо“. (А ово се састоји у томе: „ако имамо брз и оштар преглед; ако опажамо сваку околност која или помаже или уди настави; ако настајемо да сваку празнину испунимо; ако несмо спори у прелажењу с једнога предмета на други и умемо давати занимања свој деци,... ако се умемо довити начину и говорити језиком како ће нас деца разумети“). 3. Да се „подједнако и достојанствено понашамо и у говору избегавамо све што је пуко, просто и неучтиво“: и 4.

Digitized by Google

да смо „благи и љубазни“. „Према овоме, вели, тон поуке није ништа друго до расположење учитељево при настави, начин како је обузет предметом и мера колико је удахнуо свога живота у ствар коју предаје“. Онда наводи, да се тон управља према деци: „за старију је озбиљнији а за млађу мало попустљивији, за мушку мало оштрији а за женску мало блажији“. Онда, вели, тон зависи и од предмета. „Религију ваља предавати свечано с душом пуном одушевљености, историју озбиљно, рачун живо и подстичући, земљопис у живом описивању итд“.

И овим је свршена друга и највећа глава ове књижице. Ми смо се навлаш овде забавили дуже и више пуштали да говори сâм писац њен, јер се он овде јавља као самосталан мислилац и то у оно време кад у нас о овим стварима не беше скоро ничега писанога и штампанога. О свима другим радовима његовим можемо бити много краћи, нарочито о преводима, који су и туђи састави и више познати.

*

Трећа и последња глава носи натпис: *„Практично предавање из рачунице,* држао у Београду, 30. марта, г. Стеван Д. Поповић.“ Ово су, као што се види, утисци с поменутих предавања, држаних у збору београдских учитеља.

У уводу своме о овоме Шапчанин прво износи, како се, сасвим оправдано, „у нашој журналистици појавише толики чланци којима се црташе стање наших школа и доносише предлози за реформу,“ како ту беше много „тумарања“: „да ли да се у основној школи учи само писменост или да се унесе збир елемената што сачињавају основна знања која су потребна у „нашем грађанском животу“, докле већина не „даде свога гласа за ово друго“. Ово је гледиште усвојила и влада. Доказ

Digitized by Google

је за то, „што је Министар Просвете већ пустио у јавност пројект за уређење учитељске школе и сазвао велику комисију да испита разне поједине предлоге за преустројење школа“.

„Али шта ће нам учитељска школа — већ почињу питати публицисте не поимајући истинску потребу да се школа где ће се спремати учитељи одвоји од осталих средњих школа“, вели Шапчанин. Онда се упушта у доказивање потребе ове школе. Нећемо ређати разлоге његове[1]) за то, јер је непотребно њих наводити данас. Али није без интереса навести резиме из њих, те да се види, како је Шапчанин схватао потребу нарочите учитељске спреме. Он вели: „На кратко; хоћемо не само научене него дужом практиком опробане учитеље, те да с поуздањем можемо очекивати, да нам омладину и поуче у првим знањима од преке потребе за потоњи живот и васпитају телесно и духовно“. Па се онда пита: „Може ли ово вршити човек који науком и васпитањем стоји на равној висини са оваким приуготовником?“ Не. Такав ће рад бити и површан и погрешан. „Педагогија, вели, труди се да обележи највиша начела васпитања из којих се после изводе поједина правила и групишу у уређену целину“...

„А метод?“ — пита се Шапчанин. Њега нема универзалнога једнога за све предмете, него често зависи и од личности учитељсве. Добар метод има ова „својства“: а) да побуђује у деце „жељу за науком и вољу да што сами изнађу и створе“; б) да оно што науче и чине;

[1]) Те је разлоге баш тада још боље био изнео Ст. Д. Поповић у „Јединству“, бр. 64, 65, 66, 67 и 68, под натписом „*Учитељска школа*“. Зато Шапчанин и вели овде: „Овако питање (о потреби Учитељске Школе) ваља да добије одговор од човека који је у овој ствари много вештији од мене“. И овде дакле провирује она лепа црта Шапчанинова — скромност.

Digitized by Google

в) да иде напред природним редом; г) да иде поступно, према снази дечјој; и д) да све доводи у везу те да „у себи има јединства". Отуда се „педагогија и метод не могу ни замислити једно без другога".

Па „хоћемо ли, вели, поверити неизвежбаним рукама крму од лађе на којој броди *цео један нараштај?* Не. „Нема, вели он, горе несреће од краблекрушенија" у поуци и васпитању, што га дајемо новим нараштајима".

Сад прелази на само предавање г. Поповићево овим речима: „Доста се о овом закону поуке писало и говорило, а јуче бисмо тако срећни, те видесмо његове истине у практици". Сад реферише о самоме предавању и не може да га се нахвали. Поповић је доиста био велики практичар и он је просто пленио своје слушаоце. Он им је био оличена методика, очигледна слика нове школе која тежи да потисне стари механизам у настави и терор у васпитању, а уведе наставу с разумевањем и васпитање засновано на принципу љубави и чевечности. Није дакле чудо, што је био очарао и самога Шапчанина, те га овај не само истиче за углед него износи и огромну важност зборова и могућни, брзи успех њихов, ако би се на њима порадило овако, стварно и практички. Зато и препоручује ова његова практична предавања свима учитељима. То и јесте циљ овој последњој глави ове интересне књижице. „А ево нам се у сваком погледу дају прилике за свестрани развитак. Штета би била не прионути свом снагом, да сваки, колико год можемо, потпомогнемо жељено напредовање" — тако завршује Шапчанин ову главу а у исто време и књижицу ову.

II
Хајнрих Песталоције

Као што видесмо, ово је штампано у „Српским Новинама" и одатле оштампано у ову књижицу. С тога

Digitized by Google

ћемо у прегледу њену бити краћи. У осталом ово је обична монографија о Песталоцију као педагогу, о његову животу и „његовој педагогијској радњи", рађена по Алберту и Морфу, те с тога и доста позната. Нас овде више занима са̂м увод, који је чисто Шапчанинов а тиче се нашега просветног стања и прилика у оно време.

„Данас је међу питањима која су на дневном реду најзнатније питање о *васпитању*. У свима круговима нашега народа живо се увиђа да будућност народна зависи од тога како ће се ово питање решити." Тако Шапчанин почиње овај рад. Опет дакле о важности васпитања и важности покрета за поправку његову. „То сведоче толике јавне речи поведене о овој ствари, па онда и комисија, која већ ово друга година ради на томе, да из основа преобрази уређење наше јавне наставе. Уз то се на свима крајевима... појављују недељна предавања за поуку неуких и неписмених, а међу учитељима опет тежња да се у „учитељским зборовима" уједине, те да узајамним договором и обавештењем пронађу краћи а поузданији пут којим ће провести наставу у својој школи. И лист „*Школа*", који излази већ ово трећа година,[1]) такође је свесрдни раденик у овом живљем заузимању за бољитак школин", вели Шапчанин.

„Ја сам пажљиво пропратио сваку мисао, сваки предлог, сваки корак, који је по овој ствари јавно изнесен. Мени је драго што могу изјаснити, да се сви, поред разноликих начина, слажемо у томе, да начело образовања, које доста нагиње у механазам, заменимо другим: које ће развијати у човеку све његове способности и снаге природно, свестрано и сагласно, а што се тиче саме наставе, то да се у напредак начини таком, да на темељу непосреднога опажања развија

[1]) Уређивао је М. Ђ. Милићевић.

Digitized by Google

саморадњу у деци"…. Из ових речи Шапчанинових провирује не само живи покрет ондашњи и сурадња Шапчанинова на њему него и поглед његов на тежњу овога покрета. С тога их и наведосмо.

„Дакле хоћемо, вели даље, да развијамо младога човека с обзиром на природу. Хоћемо да развијамо у њему само оно што је већ природа усадила у њега. Хоћемо дакле у васпитању да пођемо оним путем, који је прокрчио дух великога педагога Песталоција"… И онда прелази на живот и рад Песталоцијев, наводећи, да управо с тога и предузима овај посао. „Осим ове побуде, вели, желим овим…. да пред наше учитеље изнесем пример колико ваља бити заузет за васпитање и наставу и спреман на прегоревање многих уживања и трпељиво сношење многих незгода и мучнога искушавања"… А за ово све доиста није могао изабрати бољи пример од Песталоција.

Сâм тај факат, што је Шапчанин изабрао баш Песталоција и његов рад за углед учитељима, казује, да је и он сâм био срцем и душом одан ствари васпитној. Онако исто као што је волео песму и приповетку он је волео и децу и срећу њихову и народну и рад на стварању њену.

III

Очигледна настава

И ово је самосталан рад Шапчанинов као и „Посланица". Шапчанин је сада (1871) већ био редовни члан Српског Ученог Друштва и ову је расправу читао у седници његовој. С тога ћемо се и на њој задржати мало повише.

У расправи је шест одељака.

Први обухвата: *„Исторички развитак. — Јан Коменски. — Русо. — Песталоције. — Блудње о овом питању. — Сувремени законски прописи о очигледној настави"*.

Digitized by Google

„Очигледна настава је, вели, плод новијег времена“.... „Но опет начело очигледности не може се означити као ново“. Оно је много старије. Најјачи борци за очигледну наставу били су: „Бако Верулам, Јан Коменски, Лок, Русо̑ и други“. Сад ређа шта је који од њих тражио. У томе лутању, вели, дошло се до разних назива: „вежбања у очигледности“, „вежбања за разум и мишљење“, „вежбања у мишљењу и говорењу“, „религијозна очигледна настава“ итд.

У другом је одељку: *„Очигледност у новије доба. Нитхамер. — Како стоји према пруској регулативи. — Како је разлажу поборници регулативе: Голч и Борман. — Шта јој наменуше новији школски закони“*. Прво говори о противницима очигледне наставе, међу којима је најглавнији Нитхамер баварски школски саветник, који је тражио да се деца вежбају више у памћењу. А Шапчанин вели, да он ово „за цело не би тражио, да је знао, да у очигледној настави *ради са̑м* ђак, а учитељ га само упућује“. У новије време, вели, „број противника је опао“, али се дешава, да се опет по који „јавне“. Овде наводи Шлотербека, Голча, Велтера и Бормана, који у главноме признају потребу очигледности, али веле: пошто свака настава мора бити очигледна, то није потребна нека засебна очигледна настава. Али ипак признају, да је пре почетка праве наставе, особито из језика, потребна нека врста вежбања у говорењу. Потребна је нека средина између онога учења до школе и онога у школи. Отуда су поникла и забавишта.

Сад долази на питање о трајању очигледне наставе и на крају из свега разматрања долази до ових ресултата: „а) да очигледна настава посредује између куће и школе; б) да је већина за то, да не заузима засебан положај међу предметима школске наставе; и

Digitized by Google

в) да треба да свезује и уједињава поједине гране наставне, градећи из њих једну органичну целину, у којој поједини делови један другог потпомажу и попуњују".

Сад прелази на трећи одељак, који обухвата ово: *„Васпитање и наука до школе. — Посматрање. — Представе. — Говор. — Околина"*. Пошто је казао како дете долази до знања пре школе, он вели: „Али се из искуства зна, да је схватање у детета врло непотпуно, једно са његовог немировања, друго што је спољних предмета изобила, треће што је под утицајем околине му". Шапчанин, као и многи други педагози, губи овде из вида и ту околност: што је и душа дечја још слаба за тачније и дубље посматрање. А у овоме баш ваља и тражити узрок многоме неуспеху и ове, очигледне, и друге наставе и у прошлости и у садашњици. Пошто је показао како на децу утичу боје, шаренило и многобројност предмета, он вели:... „излази јасно као дан: да су посматрања, што их деца стеку пре доласка у школу, врло непоуздана, једнострана, једном речју — *необрађена*.

Сад се пита: „А како ли стоји с детињим представама?".... „Ни у длаку, вели, боље". Као и посматрање тако су и представе у детета „при ступању у школу спетљане му у духу у неку неуредну, хаотичну масу". „Из њих се још ниједна представа не одваја са довољном оштрином, него се још смешавају, помућују и стапају једна у другу".... „Уз то... и у садржини њиховој нису још довољно јаке и завршене, него им непрестано нешто долази, распростањавају се и у неколико обрађују".... „И говор дечин... још није обрађен". Дете научи велики број речи, а „никако да је у исто време добило слике које им одговарају".... „реч му је само празна љуска, коју, у колико се може, ваља да испуни јасном и одређеном садржином". И, ради свега

овога, „узима се да деца *још нису одмах способна за наставу*"....

Сад, у четвртом одељку, долази на „*Први рад школин и петоструки задатак очигледности*".

„...Од свега онога што је потребно за савршено образовање човечје школа може примити на се само један део. Изабраће само оно што ће још израније крчити пут целом потоњем образовању, оно што пре свега почиње, што се у најчешћим приликама понавља, што највише налази примене у животу.... оно што је *опште*". Јер ово опште помагаће и „мамиће" и у оно посебно ново. А „*најопштије* и према томе најпотребније, најважније и *најпрече* јесте: *очигледно вежбање*, којим се дете упућује да позна свет и природу где ће познати и људе с којима ће доцније живети и имати посла". Настава дакле „ваља пре свега да децу *научи посматрати*". А како су дечје представе „још *необрађене*, нејасне, неодређене и у ред недоведене", то оне имају да се „разјасне", „опишу", „уреде", „попуне" и „усаврше". За обоје ово опет потребно је, да учитељ „*вежба и образује и чула њихова*". Јер тачно чулно посматрање основа је свему душевном раду а у многоме и успеху у животу. А ово, вели, „треба да учини у *почетку* т.ј. *тад*, док та склоност, док сама природа помаже чулима". Најпосле очигледном наставом ваља да се развија и говор. „Говор је управо онај члан који везује наше мисли са спољашњим светом".

Према томе дакле очигледна настава има да постигне овај „петороструки задатак":

„а) да уреди и пречисти већ готова чулна посматрања у опште;

б) да их попуни и распространи (стварно образовање);

Digitized by Google

в) да образује моралне и религиозне представе (душевно образовање);

г) да образује чула и

д) да образује говор“.

Сад долази пети одељак; у којему су: *„Метод и средства за очигледну наставу (Ларгијадер). — Природне ствари. — Модели. — Слике. — Мерење. — Цртање* (боја). — *Рачунаљке*“. Метод, вели, можемо свести на ово: „треба упознати децу с већим бројем природних и уметничких ствари из школе и њезине околине, а кад се бирају ти предмети свагда ваља из њих узимати оне који су а) у исто време представници више видова своје врсте, б) који ће увећати сматралачку моћ ученикову“. Предмети не смеју бити „ни *са свим познати* ни *са свим непознати*“. Што се пређе, мора се чешће *понављати*. А највише ваља пазити, да ђак *ради сâм*, а не учитељ. Описивања не смеју бити опширна. На предметима се помиње само оно, што деца виде. А „да би се могле ствари посматрати у природном њиховом облику добро је чешће излазити с децом у шетњу и у самој природи чинити посматрања“.... „Том приликом може се прикупити ствари о којима ће се доцније говорити у школи“.... А „кад се не могу разматрати саме природне ствари, или за то што се не могу донети у школу, или за то што се не дају из ближе разматрати у природи, онда су добро дошли и *модели* или *слике*“... „Без мале, али добре збирке за очигледну наставу не би требало ниједна основна школа да је“.

Занимљиво је доиста, шта Шапчанин вели за *цртање* у очигледној настави. Онда, кад се оно и иначе слабо предавало као. на жалост, и данас по многим школама, Шапчанин вели: „Да би се деца навикла тачно посматрати... од велике је користи *цртање* и *мерење*. Ко је само из ближе мотрио децу, опазио је с каквом вољом

Digitized by Google

и радошћу пријањају да на својим таблицама нацртају оно што су очима видела. Неколико правих црта и неколико кривих, и њихова фантазија већ у томе види кућу, улицу, људе и предмете што се сваки час виђају"... Цртање може нам послужити и за то „да децу принудимо да чешће и пажљивије посматрају предмет који је пред њима". Цртањем можемо и да „контролишемо дечје примете". Деца у почетку цртају тешко и површно, „рђаво„ „али то не треба да уздржи учитеља да их и даље не упућује у тој вештини". И у овоме ваља ићи од лакшега тежему. Уз цртање упућивати децу и да *мере* поједине стране. И боје се изучавају очигледно. Најпосле, очигледношћу се упознају деца и с бројним величинама или количинама. За ово су разне рачунаљке, од којих је најпознатија руска....

У шестом одељку поређана су дела, којима се писац служио при изради ове расправе и слике, које је препоручивао за ову наставу. Од писаца навео је Хајдера, Шлотербека, Кера и Арнта, а препоручене су готово све слике Шрајберове.[1])

Толико о овој расправи. Из ње видимо, да је писац прилично схватио значај и задатак Очигледне Наставе као засебног наставнога предмета. Али нас је веома мало увео у значај самога принципа очигледности, који ваља да влада у *свима* наставним предметима после, кад она престане и поцепа се у њих.

---

[1]) Ове је слике после препоручило и Министарство Просвете, те су их биле набавиле готово све школе у Србији. Но како су школске зграде у великој већини биле лоше, те и учионице ниске, а пећи примитивне, то су ове слике временом толико почађале, да нису биле ни за сеоске механе, те су се морале поскидати са зидова и — бацити!

Digitized by Google

IV
Други оригинални радови Шапчанинови

Овде имамо три упутства: за *Писмена вежбања*, за *Српски језик* и за *Познавање домовине и света*. Ово су практична упутства учитељима како да предају ове предмете у школи. Па и ако Шапчанин у њима вели „и по својим белешкама“, опет су она у главноме преводи и *прераде* дотичних дела, која су у почетку наведена да је по њима рађено.

*

„Грађа за Писмена Вежбања“ рађена је у главноме по К. Керу.

Овде су пет одељака: I *Приче*, II *Описивања* (1. предмета из најближе околине, 2. из природе (животиња, биљака и минерала), 3. начињених ствари, 4. зграда и места, 5. догађаја из живота, 6. занимања, 7. природних појава и 8. слика из живота), III *Поређења*, IV *Писма* и V *Већи саставци*.

У предговору, сасвим оправдано, вели овако: „Предавање језика[1]) у основној школи удешава се тако, да ђаци прво и прво добију мисли, па онда те мисли да исказују правилно, усмено и писмено. Како у првом и другом разреду имају истом да се савладају краснописне и правописне тешкоће, то се у тим разредима узимљу више усмена вежбања, а писмена долазе у III. и IV. разред“. Деца казују мисли или туђе, готове, или своје. А „да писмени саставн постигну оно што им је намењено, иште се двоје: а) да учитељ с ученицима најпре задатак расправи, да им га т.ј. усмено изложи тако, како ће га они после написмено лакше и тачније израдити; б) да се састави не двоје од осталих предмета

[1]) Мисли: Српскога или Матерњег језика.

које ђаци уче". За овим казује, како је он „према овим главним, а и другим захтевима методике за писмене саставе", израдио ову књигу. „А дочекамо ли, вели, живи и здрави друго издање, писац ће је онда попунити и методијске напомене, где треба, опширније изложити". На жалост, Шапчанин је био веома слаб практичар, те нешто ова слаба страна његова и књиге његове, а нешто и немар учитељски, учинили су, да овај рад друго издање није ни доживео. И ако писац у предговору вели, да се ствари узимају из Читанке и да се писмени „састави не двоје од осталих предмета", опет је овде на првом месту изнео неких девет прича, од којих ни једна није за трећи разред, којему их намењује, нити је и једна обрађена онако како их ваља обрадити у школи. Па и оно што Шапчанин вели у напоменама напред нити је тачно нити је доста за прво поступање у овоме послу. За пример да наведемо само први „задатак".

„**Дете и река.** Дође неко *дете* на некаку (место неку) *реку*. *Пливати није знало*, а опет се *усуди* да уђе у дубоку воду (место дубоко у воду). *Вода* га не могаше *одржати* (неразумљиво је; боље је, да се *оно* не могаше одржати *на води*), и он (место оно, дете) *потону*. Једва га с великом *муком избавише* да се не удави. (Не зна се: ко га избави и како, кад је већ било потонуло).

„*Друго* неко дете гледало је све то својим очима. (Ово „својим очима" сувишно је, јер туђим не може ни гледати). *Помисли* у себи, како би се дало (германизам) ући у воду, а да се не удави. Мислило, мислило, па онда *рече у себи:* дотле ћу се *воде клонити*, догод не научим пливати".

И то је све. Штампане речи курзивом сâм је Шапчанин подвукао, као речи, које, према „напомени", учитељ

ваља да испише на табли, те да деци казују ред, којим ће ићи. Ничега више. А оволико помоћи деци и обраде од стране учитеља било би мало и за ученике нижих разреда гимназије а камо ли за ученике III разреда основне школе, где се писмени састави, као што и са̂м он вели, *започињу*.

Овако су и даље „методијске напомене“ Шапчанинове врло штуре а изложена грађа сасвим необрађена. Описа „предмета из најближе околине“ има 20 а из природе 40. Ту најпре долази опис „несталог коња“ и „украденог говечета“, па онда „о сисарима“, „о тицама“, „о рибама“, „о пастрмки“ итд. Као да деца знају сву зоологију! Што је најглавније, описи су местимице толики да би за њих било недовољно и по 4—5 часова. Сам „*Врабац*“ износи скоро штампан лист ситнијега текста, а испод њега Шапчанин још вели: „Учитељ ће ово лепо испричати, и, ако је у стању, још лепше и *опширније* (!). По том ће децу пропитати прево реда, за тим задати им да писмено опишу живот и радњу (?) ове чудновате (!) тице.“ И то је сва „методијска“ обрада и помоћ и учитељима и деци!

Тек на страни 27, код задатка 28 „Описивање дрвета“ Шапчанин излаже и поступак како он мисли да ваља радити с децом при овим вежбањима. Али то је само један доказ више, да је Шапчанин био веома слаб практичар и методичар. Ту је све неодређено, разбацано и без реда, па и без смисла. Међу прва питања долази дефиниција: шта је дрво? Па, место да се задовољи дечјим одговором, који би, по свој прилици гласио какогод простије и обичније, Шапчанин вели: „Дрво нити је живо као животиња, нити је мртво као камен, *него је биљка*.“ И онда позива децу, да то упамте и напишу! А да би грешка била још већа, он позива сву децу, да *оваку* и *оволику* реченицу изговоре сва у хору!

Digitized by Google

Овако иде и даље на пуне три штампане стране. А оволика грађа не би се могла свршити ни за 4—5 часова у старијим разредима, а Шапчанин је пред овај рад ставио *М*, што му значи да је за *млађи*, дакле за III разред!

Сем ове опширности и слабе методичке разраде појединих вежбања ми у њима видимо и једну Шапчанинову недоследност. У „методијским захтевима“ напред и он је сâм рекао, да писмене саставе не треба делити од осталих наставних предмета. И доиста, грађе за писмена вежбања код појединих предмета тако је много, да је није нимало потребно тражити на другој страни и у неким засебним вежбањима. А данас је и идеал сваке наставе, да се она, после усмене обраде, стави и написмено, било цртежем било речима. А на што онда оволика засебна грађа, која чини читаву књигу и која често с наставним предметима нема никакве везе? А још кад у њој нађете и „задатке“: „о железници“ пре железница, „о телеграфу“ пре физике, *„о Европи“*, *„о Палестини“*, *„о земљи“*, *„о васелени“* и *„Опишите сва брда у српским земљама“* (!): онда само видите човека, који је стајао далеко од школе и рада у њој.

*

Нису много измакла ни друга два упуства за учитеље особито оно за српски језик; и ми не бисмо имали потребе више да и о овоме говоримо. Али је последње доживело и друго издање и имало више утицаја на живот школски у нас, те с тога ћемо још о њему рећи коју више. Ово у толико пре што се овде износе и неки општи погледи Шапчанинови на наставу и што је ово најсамосталнији рад његов.

Тако у предговору Шапчанин вели: „Правило школског рада вели: настава ваља да је очигледна. То

ће рећи: покажите ученику најпре ствар па онда о њој говорите. Кад се најпре размотри ствар па о њој говори, онда се у деци развијају мисли а говор им добије стварне садржине." За овим прича, како је Очигледна Настава у неким земљама засебан предмет и како је то „крајност која не води добру," и да су бољи педагози и у нас и на страни изрекли, „да очигледна настава ваља да је у најтешњој свези са осталом наставом;" да је у I разреду она основ за изучавање језика: говора, читања и писања, и да се у III и IV разреду она преноси на „познавање природе, историју и земљопис." Али пре но што би деца прешла на изучавање ових предмета, потребно је, вели: „да им се најпре покаже оно што је ближе па оно што је даље, најпре оно простије, па онда оно сложеније, најпре оно што је познато, па поступно оно што је непознато: прво дакле околина па домовина, па српске земље, па Европа; прво природне ствари из окола, па онда све даље и даље у округ и т. д."

Сад правда увођење овога предмета у школу овим речима: „Да се не би при свима овим предметима чинио најпоступнији приступ починући од авлије школске, нашло се за добро још у II. разреду проучити место и његову околину у сваком погледу: и у садашњости и у прошлости, и у земљописном и у природописном, и у друштвеном и у економском погледу и т. д. а уз то још најобичније природне појаве и деобу времена. Ово проучавање, које се пре ослањало на књигу „прва знања", дошло је у II. разред као засебан предмет под именом: „познавање домовине и света." И доиста, Шапчанинова је заслуга, што су новим „Распоредом предмета у основној школи" тада избачена она мртва „знања", која нису давала никаква знања, него била само један предмет више за бубање напамет, а замењена

Digitized by Google

живом природом: излажењем у природу и посматрањем живота и предмета у њој. А колико је ово оживело наставу и живот школски, то се ни проценити не може. И за овај нови и овако важан предмет наставни Шапчанин је израдио и ово упутство за учитеље, које је при свима манама својим, унело доста светлости у наставу и било узрок многоме бољитку у основној школи.[1])

V

Преводи

Поред ових више мање самосталних радова Шапчанин нам је пружио у српском преводу два одлична дела из немачке књижевности. То су Дитесове: *Grundriss der Erziehung und des Unterrichtes* и *Methodik des Volksschulunterrichtes*. Прво је Шапчанин назвао у срп-

---

[1]) И ако и сам вели у предговору, као што напред видесмо, да се „нашло за добро још у II. разреду проучити *место и његову околину*," опет је Шапчанин овој својој књизи дао тако несрећно име, да је оно било после узрок многим забунама и оправданим прекорима. Он је назвао »Познавање *домовине* и *света*«, а ово је но свој прилици учинио према Шлотербекову називу „Heimatskunde«, по коме га је и радио, што значи познавање *завичаја* свога, па је Шапчанин то рђаво превео. Шапчанину се и ово проширење речи завичаја са „домовином" учини мало, па још дода и „света«, те тако изиђе накарадно име, које казује сасвим друго нешто но што књига у истини обухвата. Ласно је могућно, да је Шапчанин мислио овај „свет« око нас, дакле у смислу околине или онога што нас окружује. Али учитељи разумеше ову реч у ширем смислу њеном, па се сташе питати:

— Какав *свет!* Зар малој деци II разреда да предајемо о *целом свету?!* А шта ће да уче у III и IV разреду?...

Тако су се питали и чудили, докле год није изишла ова књига Шапчанинова, те да *из ње* виде, да се под тим именом мислило *место* у којем је школа и његова *околина*. (Али је Шапчанин и овде узимао многе крупне и тешке ствари, које нису за децу).

Digitized by Google

ском „Теорија Педагогије“ а друго „Методика за народне школе.“ А коме су добро познате и ове науке педагошке и језик немачки, он ће и сâм видети, да су ови називи у српскоме нетачни и незгодни.

Дитес је доста познат и у нашем педагошком свету те нам с тога није потребно да говоримо о њему као педагогу. Он је представник оне школе, која се не бави много системама и сухопарном теоријом него проучава и поправља сâм рад школски па из њега изводи правила и законе наставне и васпитне. То је у основи емпирйска школа, која полази од *искуства*. И у време оно, када је и у Србији ваљало радити на поправци баш овога унутарњег рада у школи, избор Дитесових дела био је врло срећан (као и Керова „Рада у школи“ од Ст. Д. Поповића).

Али се то не може рећи и о самоме преводу. На жалост, Шапчанин је био врло слаб преводилац. Он није знао добро ни језик с којега је преводио, а још мање предмет или науку коју је преводио. На сваком листу, на свакој страни, у свакој реченици ви видите лаика, који ствар разуме површно, нетачно па често и сасвим погрешно; а местимице има читавих пасуса изостављених сасвим, било с тога што преводилац није умео да их посрби, било с тога што је сматрао, да су на српскоме непотребни. У првом одељку о физичком васпитању код „Дисања и неге коже“ стоји (у § 8. стр. 18) *физиолошки* односи, а Шапчанин је то превео „*психолошки* односи“ (код коже!), па му то ништа није сметало да стави тако чак и у садржај! И како би другојачије изгледала на српскоме оба ова дела Дитесова, особито оно прво, да их је превео човек од струке и човек у опште јаче научне спреме, као што беше на пример Ст. Д. Поповић! Докле је дело Керово „Praxis der Volksschule“ у српскоме, у преводу Ст. Д.

Поповића, добило, дотле је Дитесов „Grundriss der Erziehung und des Unterrichtes“ у преводу Шапчанинову извесно изгубио. Он је изгубио и у једрини, и у јасности, и у прецизности, и у тачности.. С тога оба ова дела и нису утицала на поправку наставе и васпитања у Србији онолико колико су могла и колико је утицаја имао Поповићев превод „Рад у школи.“ Јер докле је ово било и лепо преведено и према нашим приликама *прерађено* тако, да и не познајете да је превод, дотле она Дитесова нису била ни просто преведена тачно. С тога су и изгледала српском читаоцу сухопарна, тешка и неразумљива, особито прво; а друго је, пред Поповићевим преводом „Рад у школи“, остало готово сасвим и неопажено.

Толико о преводима.

*

На крају, ради потпуности, да споменемо још један педагошки рад Шапчанинов, који је штампан у „Србадији“ за 1875 годину. То је предавање што га је држао у Грађанској Касини у Београду о *„општем образовању“*. У почетку тога предавања Шапчанин вели: „Одбор касински желео је, да се вечерашње село, као прво после главнога скупа, отвори предавањем. У подужем разговору о темату, чланови су изјавили мишљење да се говори о општем образовању. Пошто то питање понајвише спада у област педагошке струке, то је одбор имао доброту, одликовати мене дужношћу говорника.“ А из овога ми видимо, да је Шапчанин и са̂м сматрао себе за педагога, па да га је и просвећени одбор Грађанске Касине у Београду сматрао као једног од представника „педагошке струке“ у нас тада. У толико дакле више права имамо ми да говоримо о њему као педагогу данас, када су пред нама сви педагошки радови његови.

Digitized by Google

Почињући свој говор о овоме Шапчанин се пита: „А шта ли је дало повода члановима одбора, да се одлуче баш за ово питање?“ Па одговара:

„Ништа друго до поглед на садашње стање нашега друштва.... Почнимо од себе, па у мислима пођимо све даље и даље кругом друштвеним, и онда ћемо наћи на толике сведоке оскудости наше у општем образовању... На прво место долази непрактично, дакле лажно, па зато неморално оцењивање вредности и људи и ствари, а друго практична самоограниченост, недозвољена, безобзирна себичност, а на треће слабост карактера. Ова је последња мана ужасно овладала нашим друштвом. Јучерашњи пријатељи данас противници, противници пријатељи.“

Онда прелази на побожност, укус за лепоту и на просвећеност нашу па вели, веома карактеристично за ондашње „доба реализма“ и „уништења естетике“, овако:

„Оставимо религију, коју бисмо могли назвати цветом љубави, а за који нам је и сувише познато како он мирише у врту душа наших, па пређимо на укус за лепоту... Песма и свирка у нас су приметно умукли, и што их је, готово је без ритма и такта Они (м. опе) више не проносе родољубље, идилство, осећање платонске љубави, но су се већином у садржају оценила од нашег душевног живота, поварварила се... Младићи се поозбиљили као да им је педесето лето. У школама, у позоришту не можете да склопите певачки хор; у школама нико се не отима за презрену музику... Ко не уме у младом добу певати кад треба, није способан, ни доцније сузу пустити. А један нараштај, који се не уме смејати и плакати — грозан је! Од њега да Бог сачува сваки народ, сваку земљу.“

Digitized by Google

Онда прелази на песништво, на живопис, на познавање своје књижевности, своје историје, своје земље и свога народа, па налази, да смо свуда у назатку.

> „Хај, да вам је само имати прилике да се уверите, како у толиким главама под углачаним шкрљацима и живописним мињонима, којих је положај доста узвишен и одличан (мисли на главе?), има више уображења но стварнога знања, више свачега у глави но зрелих мисли и бистрих појмова!“

вели Шапчанин, завршујући овај одељак.

За овим прелази на одредбу: шта је опште образовање и у чему се оно састоји. Далеко би нас одвело кад бисмо и даље наводили речи Шапчанинове, јер је ово предавање продужено на два вечера или „сéла“. Споменућемо само, да је то узето по књизи Дитесовој „Теорији Педагогије“, коју је он и превео, те у „опште образовање“ узима развитак телесни, умни, морални, естетички и религиски. Код естетичнога „образовања“ Шапчанин вели веома карактеристично овако:

> „Ја не знам, можда је то моја слабост, али бих ја у ово време овој нашој лепој земљи ућуталој желео више уметничке свирке и песме но *многих модерних закона о тако званој грађанској слободи.*“

И то је Шапчанин рекао онда, када је борба за „грађанске слободе“ била у највећем јеку!...

Дуги говор о „потхрањивању вере у Бога“ Шапчанин завршује овако:

> „Чиста вера удахнуће у нас страха божјега, човекољубља, виши поглед на свет, чисто срце, храброст, наду и стрпљење, а с овим ћемо лако сносити све промене у животу и испунити своје земаљске дужности....“

Digitized by Google

Најпосле ређа науке које долазе у опште образовање, а то је, у главноме, све оно што се учи у основној школи. Онда набраја „главнија средства из свакидашњег живота, којима можемо или *допуњавати* или *обнављати* своје опште образовање, као: набављање и читање ваљаних књига, скупљање недељом и празником на заједничко читање, вечерње састанке, похођење испита, позоришта, панорама, менажерија, музеја, изложаба и уметничких продукција, излете у околину. склапање разних дружина итд. па завршује овако:

„Да наше опште образовање буде на висини коју је истакла савремена разгранала потреба, ваља што живље тражити за то снаге и путова: моћ је у нама а путови су око нас. Користимо се и једним и другим и цељ је постигнута... А кад се сви појединце тако образујемо, онда ће истом наша држава постати потпуно културном и уставном, прећи дакле из живота идеала у живот — стварности.“

———

На крају свега овога ми можемо прећи на општу карактеристику Шапчанинова педагошког рада и њега као педагога.

Шапчанин је, без поговора, много радио на преображају основне наставе у нас. Он истина не беше ни велики теоретичар ни јак практичар, па је опет зато више радио и урадио на пољу основне наставе но многи и пре и после њега с много већом школском спремом. Слабе редовне школске спреме, јер беше свршио само гимназију, он се старао, да своје знање прошири сâм.

Чим је дошао у Министарство Просвете, ма и за мањег чиновника, он је одмах запазио, да основној настави у Србији много не достаје и да јој треба много

поправака. И он је одмах осетио дужност и вољу, да јој и сâм колико може помогне.

Али је одмах осетио и сву тежину овога посла и сву слабост снаге своје. С тога се сâм почео старати како да се спреми за велики посао преображаја наставе народне. Он не знађаше ни све што не ваљаше у основној настави, а још мање познаваше оно *чиме* то требаше заменити и *како* ово да се изврши. Педагогика, Дидактика и Методика за њега су биле потпуно непознате ствари.

Зато он зажели, да оде на страну и да види уређење школа и стање основне наставе у другога, напреднијега света. И пропутовао је Аустрију и Немачку, и, упознавајући се са школама тих земаља, упознавао се и с књижевношћу њиховом. Тамо је наишао на струју која се бораше против учења самих речи, учења напамет без разумевања или механизма. Он одмах нађе, да од исте болести болују и школе у његовој Отаџбини. С тога приђе тој струји и почне је изучавати. Изучавајући је сâм он је одмах казивао и другоме све што је научио. То казивање истина беше самоучко, почетничко и незрело; али је оно Србији било добродошло и тако, јер беше веома мало радника на овом пољу. Он се клањаше пред бољима и симпатично поздрављаше свачији бољи рад у овој области. Отуда најпре онога одушевљеног поздрава практичних предавања из рачуна вреднога Ст. Д. Поповића; отуда после и оне расправе о Очигледној Настави и очигледности у опште, као најважнијем начелу нове школе; отуда и оне монографије о оцу нове школе — Песталоцију; отуда и упуства за најважнији и најтежи предмет нове школе, за познавање места и околине (који је он тако несрећно назвао „Познавање домовине и света“), као и упуства за предавање матерњег језика као најважнијег

Digitized by Google

предмета основне наставе у којем такође преовлађиваше механизам; отуда, најпосле, и превод она два изврсна дела најчувенијега ондашњег представника немачке практичне школе.

Шапчанин је дакле педагог *лаик*. Он не имађаше ни стручне учитељске ни факултетске професорске спреме. Али је одмах прозрео голему и „насушну“ потребу Отаџбине своје за просветом и пошао да јој помогне. На томе путу он се одмах срећно срео са школом, која је желела да *препороди наставу*, која је тежила, да из храмова просветних изагна убиствени механизам а место њега унесе рад чулни, посматрање и разумевање. Отуда је и његов рад у Србији дошао као наручен. Он је, ако и невешто, само потпомагао онај задатак, који је имала и учитељска школа, на чијем је оснивању радио и он. С тога га, поред свих мана и недостатака што их нађосмо у радовима његовим, можемо уврстити ипак у ред првих радника на пољу препорођаја основне наставе у нас на крају треће и у почетку последње четврти прошлога века.

И ми се морамо поклонити ономе одушевљењу, које је киптело у души овог песника педагога и које га је покретало на рад за опште добро народа свога.

Морамо се дивити и оној саморадњи и вредноћи, којом се он од обичнога гимназијалца уздигао до члана Ученога Друштва и до просветнога радника првога реда.

Digitized by Google

ЕТНОГРАФСКО ГРУПИСАЊЕ

НАРОДА БАЛКАНСКОГА ПОЛУОСТРВА

На земљиној лопти нема ни једне области, која би имала тако развијену и распарчану морску обалу, компликовану орографску грађу и разнолику хидрографску мрежу као Балканско Полуострво. Исто тако мало је области на њој, а у Европи осим Аустро-Угарске и источне Русије нема их више, које би имале на тако сразмерно малој површини толики број разних народа као што је то случај с нашим полуострвом.

Од најстаријих времена па до наших дана ређали су се овде народи једни за другима, господарили су неко време и по том силазили с политичке позорнице, али су по бреговима и долинама овог полуострва остављали своје раскомадане делове, који се под заштитом пластике његовог земљишта стотинама и хиљадама година у етнографском погледу упорно одржавају. Нестајало је дакле народа само у политичком а у етнографском погледу они су и даље живели опомињући тиме на светлија времена своје политичке прошлости. Упоредо с појавом ових народа плавиле су Балканско Полустрво и њихове културе, које су се исто онако као и етнографске чињенице, одржавале и после политичке пропасти њихових твораца. На тај начин створен је на нашем полуострву етнографски мозаик из српске, бугарске, грчке, арнаутске, турске,

Digitized by Google

аромунске, талијанске итд. народности, који почива на слојевима словенске, грчке, римске, талијанске, оријентално-турске и средњо-европске културе. Колико је етнографско груписање народа на Балканском Полуострву било подчињено утицају географских чинилаца, колико је дакле било независно од воље ових народа, видеће се из ових редова. Напомињемо да ћемо се у овом разматрању ограничити само на најважније и најактивније географске чињенице: географски положај, орографију, хидрографију и хоризонталну разграну Балканског Полуострва.

О самом значају географског положаја имало би се данас као о једној важној географској чињеници много говорити. Истина и до сад је био обичај да се у школским уџбеницима, географским делима па и у свима научним географским расправама, које су се односиле на поједине области, истиче на прво место њихов географски положај. Па ипак право значење географског положаја није до скора у довољној мери схватано. С њим је ишло од прилике онако као и са задатком политичке географије. Тек у последње доба, после појаве Рацелове „Политичке Географије“ (1897), добија се прави појам о важности географског положаја. Последице његовог научног, опширног и потпуно исцрпног излагања о разним врстама положаја појединих области показале су се брзо и овде, исто онако као и на пољу Антропогеографије. Од расправа, које се на његова научна излагања ослањају и с овим предметом баве, довољно је споменути расправу из прошле године „О географском положају Босне и Херцеговине“ од д-ра Г. Лукос-а (Studien über die geogr. Lage d. österr.-ungar. Okkupationsgebiete̊s) и расправу д-ра J. Цвијића „О географском положају Ст. Србије и Македоније“, која је изашла у „Српском Књижевном Гласнику“ од ове године. После ове кратке на-

Digitized by Google

помене, у опште, о географском положају враћамо се на географски положај Балканског Полуострва и његов значај по данашњу етнографију или етнографску слику балканских народа. У овом смислу мора се на првом месту истаћи његов положај на земљиној лопти, према Европи, Азији, Средоземном Мору и Африци. Оно лежи на северној полутини земљиној, између $36^1/_2{}^0$ и 45^0 с. ш. и тај положај има само посредног утицаја на предмет, о коме је овде реч. Много је важнији његов положај према Европи и Азији. Лежећи на југо-источној страни Европе а у близини западних обала Азије, оно приближује ова два континента један другоме, ствара посреднички положај и чини природан мост између њих, преко кога лако прелажаху народи с једног континента на други. Колико је његов овакав положај утицао на његову етнографску карту и распоред културних слојева на њему, довољно је поменути прелазак Турака у Европу, њихов распоред на овој страни и утицај на све балканске народе. Турци нису, то већ добро знамо, никакав поморски народ, који би се ради освајања усудио да заплива и преко много већих површина морских, него што су дарданелске и босфорске. Помакнимо Балканско Полуострво на запад, на оно место где лежи Апенинско, па ћемо видети да би оно за Турке и сувише далеко било. У том случају одстојање између њега и Азије било би много веће, али тада не би постојала турска боја на етнографској карти његових земаља. Само дакле овакав положај Балканског Полуострва, какав је, и с овим незнатним одстојањем, које данас има, био је у стању да охрабри османлијски народ на корак, који је имао огромних последица за етнографско и културно стање нашег полуострва. Географски положај изазвао је само прелазак Турака преко Дарданела и њихову појаву на обалама Балканског Полуострва, а њихов распоред по полуострву зависио

Digitized by Google

је у главном од орографских прилика. Но о томе ће бити доцније говора.

Али Балканско Полуострво лежи и у источном делу Средоземнога Мора, онога мора, на чијим су се обалама зачели и развили први виши културни облици, које је Европа доцније прекопирала и по своме укусу усавршила. Око њега, с три стране, живљаху и по њему пловљаху народи, који беху творци те културе. Од њих налазимо и данас остатке у култури и етнографији балканских народа.

Балканско Полуострво у свом јужном делу има врло разгранату и распарчану обалу. Она лежи скоро у еуптронској зони а по својој разграни долази на прво место на целој земљиној површини. Погодне а нарочито још и добро развијене морске обале биле су увек од јаког утицаја на културу, политичко и етнографско напредовање и ширење њихових народа. Леп пример за ово налазимо и на јужној ивици нашега полуострва. Његова јужна обала, удружена са Средоземним Морем и његовим отокама, створила је од грчкога народа прави приморски народ, који од залива Арте на Јонском до залива Бургаса на Црном Мору опасује Балканско Полуострво, дајући му на његовој етнографској карти врло интересантну слику. Овај појас грчког елемента протезаше се у старо време много даље на север, скрећући и на исток северном обалом Црнога Мора. Али његово културно, политичко и етнографско тежиште остајало је увек на обалама Јегејскога Мора. Ни у доба његове највеће политичке моћи, кад су северне границе грчке државе падале по Дунаву, није се његово тежиште ни за неколико километара од ове обале померало.

На распоред и етнографско груписање народа на Балканском Полуострву биле су тако исто од јаког утицаја и орографске прилике његове: правци пружања пла-

Digitized by Google

нинских венаца и долина и њихов облик. Њихов утицај није само велики него је још интересантан и поучан. Да бисмо ово јасно могли показати, мораћемо претходно рећи нешто о орографији полуострва. Док се полуострва Пиринејско и Апенинско показују доста једноставна, прво са својим висоравнима а друго с упоредним планинским ланцима, дотле је Балканско Полуострво састављено из планинских ланаца свих могућих праваца, испрекиданих громадних маса с уздужним и попречним, уским и широким, дугачким и кратким долинама, многим корутинама и доста пространим пољима и равницама. Слично овоме је и у етнографском погледу. Прва два полуострва с незнатним променама имају скоро једноставне етнографске целине, а треће мешавину разних народа.

Балканско Полуострво покривају по облику, правцу пружања и старости својој пет различних планинских система: динарски, албанско-грчки, родопски, балкански и карпатски. Први испуњава северо-западни, други југо-западни, трећи југо-источни, четврти источни и пети северни крај Балканског Полуострва. Код првога система имамо паралелне планинске ланце, који се преко Крајинске, Хрватске, Далмације, Босне, Херцеговине и Црне Горе до Медуанског залива*) пружају у правцу СЗ—ЈИ а одатле скрећу на СИ, те се расипају по западној Србији. Паралелно с овим последњим пружањем а у противном смислу, дакле са СИ на ЈЗ иду метохијске планине, које, скрећући са свим на Ј, прелазе у албанске планине, такође с паралелним ланцима и уздужним долинамаа. Ове последње задржавају свој правац кроз целу Албанију, па скоро непроменљиво прелазе и у Грчку, где се на Атичком Полуострву завршују. Вредно је скренути пажњу и на другу одлику ових планина, на име да оне

*) Ј. Цвијић. Морфолошке студије Босне и Херцеговине.

немају или врло мало имају попречних долина и погодних превоја, преко којих би била унутрашњост полуострва доведена у јачу везу с обалама Јадранскога Мора.

Као што се код залива Медове сучељавају два горе споменута планинска система, тако исто додирују се овде и два по народности разнолика племена; српско, које живи северно и северо-западно у планинама динарског система и арбанашко, које живи у албанском планинском систему. Последње је старије од првога и сматра се за најстарије племе нашега полуострва и за остатак старих Илира, који су целу западну страну његову насељавали. Сем ових планинских, врлетних и тешко приступачних предела, оно није до скоро насељавало ни једну већу равницу, ни једну пространију долину. Живело је стотинама година одвојено и од осталога света поптуно повучено, тако, да је због тога у етнографском и антрополошком погледу остало до данас најчистије и најјаче а у културном најдивљачније од свих осталих племена Балканскога Полуострва. Уживајући у вечито анархијској турској држави слободу већу него ма које друго племе у њој, оно се и поред јаке племенске крвне освете увећало у толикој мери да му је домовина са старим границама постала тесна, те је услед тога почело да се јако шири у околне области и да их плави. Начин пак овога ширења јесте оно, што је овде нарочито интересантно и на што смо овим писањем хтели пажњу обратити. Уоквирено са запада слабо приступачном морском обалом а с истока уздужним планинским ланцима поменутог албанског система, оно је било приморано да своје ширење пригоди правцу ових ланаца и да на тај начин, противно најобичнијем ширењу народа умерене зоне, изврши крстање из своје области само на југ и север. Тиме је и оно створило слику на етнографској карти, интересантну исто онако, као што је дају Грци својим ширењем по обалама

Digitized by Google

околних мора на југу и истоку Балканскога Полуострва. Ово ширење арнаутског елемента на југ преко области данашње Грчке извршено је у толикој мери да данас броји на 200.000 душа и с цинцарским становништвом, кога приближно толико исто има, чини већину грчког планинског становништва. Како је пак и један и други део овог становништва припадао већином православној вери, која је код народа Балканскога Полуострва, код слабо развијеног појма о народности, ову до скоро потпуно замењивала, то ни ова мешавина Арнаута и Цинцара с Грцима и њихово погрчавање није ишло тешко.

На северној страни Албаније налазимо у распростирању арбанаског становништва још интересантнији појав, у толико интересантнији што се овде види боље узајмни однос између правца планинских ланаца и ширења арбанашког становништва које им је корак по корак следовало. Напоменули смо да албанске планине на овој страни Албаније скрећу на северо-исток услед сучељавања с динарским планинским системом који због истог узрока такође овај правац узима. И албанско племе у место да своје започето ширење продужи право на север, прелазећи из албанског у динарски планински систем оно се према скретању албанског система на северо-исток и само у овоме правцу повија и расипље као што се планински венци расипљу. Пошто је једном арбанашки елеменат узео правац југо-запад — северо-исток у Старој Србији, он се у своме даљем ширењу није могао зауставити, док није дошао у долину Јужне Мораве. Данас се истина арбанашко становништво у југо-источној Србији находи у неколико села (Тупале, све арнаутско; Дрводеље, пола српско, пола арнаутско; Радевце, већином Арнаути; Сјериње и Срби и Арнаути итд.), али пре српско-турског рата од 1878. год. било је са свим друкчије. До тада је већина становништва у данашњем

Digitized by Google

топличком и једном делу врањскога округа била арбанашке пародности. Главни правац његова ширења ишао је низ Топлицу и Пусту Реку до ушћа ових река у Јужну Мораву. Чини ми се да су Копаоник и Јастребац са својим огранцима били унапред одредили овакво кретање арбанашког становништва, јер између њих није било на целој дужини другога пролаза на север у Жупу осим уске Јанкове Клисуре. Како је пак ово ставновништво од постанка чисто планинсмо а по занимању више сточарско него земљорадничко, то ни пространа долина Јужне Мораве није имала за њега оне примамљивости, какву је нпр. имала према српском земљорадничком народу. Место да га је мамила и његово ширење низ Мораву даље на север изазивала, она је, изгледа, служила као нека брана против његовог даљег кретања. Цела најезда стога је на ушћу Топлице и ни корака преко Мораве и низ Мораву није учинила. Да би се приближно имао појам о ондашњем становништву овога краја ја ћу навести само један пример. Прокупачки срез имао је пре српско-турског рата 2031 српску, 74 турске, 2054 арпаутске и 200 черкеских кућа*). После рата остало је у овоме срезу 60 села потпуно пустих, а остâлâ су исељавањем Арнаута, Турака и Черкеза знатно а нека од њих и у пола смањена. Како су Арнаути и овде живели већином по узвишенијим местима, махом на висини од 600 — 1000 м. то су се и последице њихова исељења највећма па овој висини осетиле. На погрешке, које су још онда у Србији према арбанашком становништву учињене, ја сам пре неколико година скренуо пажњу,**) а данас кад је

---

*) М. Ракић. Из Нове Србије. Етногр. истор. студије. Отаџбина књ. IV и V 1880 Београд стр. 3 — 23.

**) Beitrage zur Siedelungskunde Südserbiens Abhandl. d. k. k. georg. Gessellscaft. Wien 1900. s. 58 (40)

Digitized by Google

реч о етнографском групнсању народа Балканског Полуострва, рећи ћу још нешто о овој ствари. Све готово арнаутско становништво из ових крајева прешло је после рата у данашњу Стару Србију и населило се на оном појасу, који се од Дрима у правцу ка српско-турској граници код Куршумлије пружа. Тим исељавањем Србија је изгубила много у финансијском и политичком погледу. Отишло је из Србије становништво, од кога је сама држава морала земљу откупљивати, на коју за неколико година није никакву порезу могла добијати. На ту земљу доселило се доцније становништво, које ју је под извесним условима добијало од државе, али јој дуго није могло плаћати ону порезу, коју би добијало од пређашњег становништва да је остало на њој. Много је већи губитак за своје грешке имала Србија на пољу политичком. Исељавањем арнаутског становништва из југо-источне Србије и његовим згушњавањем на оном делу Старе Србије, који се од северне Албаније према Куршумлији пружа, потиснуто је из ове области скоро са свим српско стоновништво, које се било овде до тада одржало. Знајући да су арнаутска села у југоисточној Србији остала већином пуста, српско становништво из Старе Србије нагрне у Србију и насели цео њен југо-источни крај. Тиме је само извршена једна промена. Српски елеменат у југоисточној Србији појачан је српским елементом из Старе Србије и Црне Горе, а арнаутски у Старој Србији појачан је протераним Арнаутима из југо-источне Србије. Измена области између српског и арнаутског становништва појачала је с једне стране везу између арнаутског становништва у Албанији и Старој Србији а с друге стране прекинула је потпуно везу између српског становништва у Србији и Новопазарском Санџаку с једне и српског елемента јужно од скопске Црне Горе и Шар-планине у Старој Србији и Македонији, с друге стране. Утврђено

Digitized by Google

је до сад небројно пута да један народ у етнографском погледу не може пропасти док живи у компактној маси, непоцепан на ситне гомилице. Чим његова целина почне да се парча, знак је да народ иде својој пропасти. Тако је било и са српским становништвом јужно од Шар-планине. За време старе српске државе, оно је било не само у политичкој и етнографској целини и заједници с осталим српским становништвом северно од Шар-планине, него је донекле с њим сачињавало и етнографско језгро српског племена на Балканском Полуострву. Ширењем арнаутског елемента у северо-источном правцу прекинута је дотадања веза између јужног и северног дела српског становништва а тиме је у исто време онај део на југу био знатно ослабљен и осуђен на пропадање. Што пак он није до данас са свим пропао има се приписати једино околности, што народности, које су са њим у додиру стајале нису биле културно јаче од њега.

Последице оваквог етнографског цепања српске народности показале су се на првом месту у заблуди великог дела етнографа странаца, који су писали етнографске расправе и издавали етнографске карте Балканског Полуострва без довољног познавања језика, живота и обичаја његових народа. У место да се уочи право стање ствари и арнаутски клин, који се с југо-запада увлачи између северног и јужног дела српског становништва, схватили и преставили на својим картама као такав, они су га узимали као јужну границу српског елемента и на картама превлачили су српском бојом само оно, што лежи северно од њега а све словенско становништво јужно од њега означавали су као бугарски еленемат. Прве погрешке, учињене у овом погледу, понављале су се и доцније непрестано, стварајући у страном научном свету убеђење да се српски елеменат протеже на југ само до Косова. Тек у последње време, од кад је интересовање за етно-

Digitized by Google

графске односе балканских народа постало веће и од како су шовинизам и површност почели уступати место науци, почињу постуино и пређашње погрешке да се исправљају. Но при свем том проћи ће још доста времена док се етнографски односи између Шар-планине и Јегејског мора реше чисто научним путем. Тешкоће за ово решење допринео је, поред пластике земљишта, највише етнографски распоред арнаутског становништва у Старој Србији.

Да се вратимо наново на утицаје географско-орографских елемената на етнографско груписање народа Балканског Полуострва. Њихов утицај види се врло јасно и на аромунском (цинцарском) становништву, које по занимању а и по етничким одликама представља потпуно плапински народ. Он се налази настањен махом по врховима и падинама јужног дела албанског планинског система, па се због отпора етнографски и физички јачег арбанашког становништва, које живи северно од њега, шири на југ по Пинду и њему паралелним ланцима, чувајући у тим неприступачним местима своје етнографске одлике стотинама година. Има га прилично и по југозападној Македонији, али је и овде скоро увек настањен по планинама и њиховим падинама. Већ из овога што је довде речено о овој народности, види се да она нигде не показује велику непрекидну целину, већ да се састоји из омањих гомилица, које се на етнографској карти Балканског Полуострва представљају као низови острва у мору. Све су ове гомилице везане за планинске ланце или висове и где ових нема, ту нема ни аромунског становништва, а то опет јасно показује да етнографски распоред овог становништва зависи искључиво од орографских елемената нашега полуострва. Овај факат испољује се још јаче на картама великог размера. На њима се појављују и оне ситне гомилице Цинцара, које се находе раштр-

кане по планинама јужне и источне Србије, по Балкану и Рили, по Родопи, Пирињу и другим планинама у Источној Румелији и источној Македонији.

Ја сам горе напоменуо да се једна народност у етнографском погледу може дуго одржати само тако, ако није другим народностима распарчана на ситне гомилице, ако, дакле, живи у једној компактној целини. Овде пак с аромунском народношћу имамо случај потпуне етнографске раскомаданости, па ипак она се близу две хиљаде година одржава на Балканском Полуострву као засебна народност. Овој појави узрок је на првом месту повученост аромунског становништва у планине а има и нечега етничког у томе. Имао сам прилике више пута да обиђем „Цинцаре“ по нашим планинама у југо-источној Србији, па сам се уверио да се нерадо мешају са Србима, који лети такође по тим планинама живе. Има цинцарских породица које по 20—25 год. излазе преко лета стално на исте планине па нису у стању да кажу штогод ни о најближим суседним српским бачијама и њиховим сопственицима. Истина је да ни Срби о њима никад добро не мисле и не говоре. Слабо мешање, управо стално туђење од становништва оне народности у којој живе, помогло је Аромунима да се тако дуго одрже и сачувају у етнографском погледу.

И на северо-западној страни Балканског Полуострва, у динарском планинском систему било је такође јаких орографских утицаја на етнографске прилике тога краја. Пре него изнесемо те утицаје и њихове последице потребно је учинити једну напомену од општег значаја. Од најстаријих времена па скоро до половине 15. века Средоземно Море било је најглавније и скоро једино пловидбено море у Европи. Балканско Полуострво лежало је тада цело у сфери овога мора и било је изложено етнографским и културним утицајима народа, који

Digitized by Google

су једни за другима њиме господарили. Ти утицаји били су у почетку грчки, за тим римски и на послетку италијански. Први су долазили унутра на Полуострво с југа уздужним речним долинама и имали су великога успеха. У краљевини Србији и кнежевини Бугарској нису данас јаки, али у Старој Србији а нарочито у Македонији одржали су се врло много. Са римским и италијанским утицајима стоји са свим друкчије. Њихов пут унутра на полуострво ишао је уским попречним долинама и преко рђавих планинских превоја динарског и албанског планинског система. Област с које су долазили, а то је Јадранско Море, била је одвојена од области, на коју су струјали. Отуда и видимо да ови утицаји у врло кратком року после премештања главног саобраћаја у моравско-маричку и моравско-вардарску долину ишчезавају скоро са свим. Али што нарочито има овде да се истакне, то је, да је западна планинска страна Балканског Полуострва, преко које је овај саобраћај ишао, остала у етнографском погледу чистија од италијанштине него који било други његов део унутра. Она је била за све време прелазна област и ништа више. Али не треба заборавити да је поред ове добре стране за српско племе имала према њему и једну рђаву страну, јер у колико га је у етнографском погледу чувала у толико му је у политичком погледу била стална сметња. Познато нам је из наше историје да је у овим планинским пределима била скоро увек по која српска државица, коју је тешко било натерати да уђе у границе српске државе источно од динарских и албанских планинских ланаца. Знамо, исто тако, да су понеки делови обале Јадранског Мора били доста дуго у рукама српских владара, па ипак политичко тежиште српске државе није никада преношено из унутрашњости полуострва на ове обале. Српски народ, који живи од досељења у приморским областима Јадранског

Digitized by Google

Мора, који је у далекој прошлости давао па још и данас даје скоро свима поморским народима најбоље и најсмелије мрнаре, није сам никада могао постати поморски народ. Он је имао у себи за то погодаба, али су му орографски односи у динарском и албанском планинском систему стајали на путу да их примени и развије. Но и ако су ове сметње биле јаке у прошлости, и ако су остале до данас несавладљиве, не треба узети да ће остати таква и у будућности. Погрешно би било сматрати да је српски народ лишен за навек да развије јак саобраћај на западној обали Балканског Полуострва и, шта више, да постане јак на Јадранском Мору. Развитак технике и саобраћајних средстава учинио је човека независним од теренских тешкоћа у толикој мери да се може рећи: оне данас скоро са свим ишчезавају. Одстојања, која су пре била велика, данас су постала мала; планине, које су пре биле непроходне, данас их пролази човек седећи или спавајући за неколико сати или минута. Само две железничке пруге, које би из Србије полазиле и на двема тачкама јадранске обале на море излазиле, биле би у стању да уклоне све досадање орографске препреке и да споје Србију с Јадранским Морем јаче него што је с њим спојена Аустрија преко Истре и трстанског залива.

На источној и југо-источној страни Балканског Полуострва имамо друкчије орографске, па доследно томе и етнографске односе. Од пет планинских система два су од њих, балкански и родопски, који у главном испуњују његову источну и југо-источну страну. Овде је и карпатски систем, али површина, коју он заузима на овом полуострву, сразмерно је врло мала. Балкан је веначна планина с једним венцем и многобројним подесним прелазима. Он се пружа у правцу с истока на запад а на српско-бугарској граници узима правац северо-западу.

Digitized by Google

Једно због тога што код њега нема више паралелних ланаца, а друго и за то, што има доста превоја, он није могао бити етнографска граница између Срба и Бугара. На овој страни не зна се докле се простиру Срби ни одакле почињу Бугари. Утицај Балкана на етнографске односе ових двају сродних народа сведен је скоро на нулу. Јужно од њега имамо родопски систем, који испуњује Источну Румелију и целу Македонију. Планине његове су по постанку најстарије и једине пасивне планине на Балканском Полуострву. Између њих су равнице, простране котлине и поља, многе попречне и уздужне долине а отуда и највећа етнографска мешавина на полуострву. Срби, Бугари, Турци, Грци, Аромуни, Албанези, Черкези и други народи живе често заједно у истом селу. Понекад је свака од ових народности одвојена и живи у каквој планинској котлини, на падини планинској или пространој долини. Њихов распоред и мешавина одговара потпуно разноликости и раскомаданости орографских облика овога система. Само земљиште било је главни узрок да се овде створи познати македонски етнографски конгломерат, који је изазвао код етнографа и описивача ових области најразличније и највеће противречности а код њихових читалаца забуне, од којих се за дуго време не могу ослободити.

Да речемо неколико речи о Карпатима и њихову утицају на етнографију балканских народа. Ове веначне планине, које су се издигле на обалама Тријаског Мора, прелазе преко Дунава у северо-источну Србију и шире се на југ до Кривовирског Тимока. На северу од Дунава насељене су румунским становништвом, које се исто онако као и оне шири преко Дунава у северо-источну Србију и заузима целу област на којој се Карпати простиру. Узима се да је Кривовирски Тимок граница између карпатског, који је са севера, и балканског планинског си-

Digitized by Google

стема, који је с југа ове реке. Исто тако и јужна граница влашког становништва у северо-источној Србији пада тачно по овој реци. По планинама између Кривовирског Тимока и Дунава живе поред Влаха и Срби али први су у већини. Они су у почетку насељавали само планине и њихове падине а доцније су почели да се спуштају на исток према Неготину и Зајечару у брежуљкасти предео Црне Реке и на запад према Свилајинцу и Пожаревцу у долину Мораве. Румунска народност броји данас у Србији преко 150.000 душа. Према податцима, које сам пре две године изнео у „Чупићевој Годишњици“, види се да је њен стварни прираштај знатно већи него код Срба у томе крају. Још тада сам нагласио да је српски живаљ између Кривовирског Тимока, Мораве и Дунава у опасности да буде потпуно повлашен. Опасност је у толико већа, што румунски елеменат стоји у широкој географској и јакој етнографској вези са румунским становништвом у Влашкој и што му из Влашке и Трансилванских Алпа придолази непрестано поткрепљење, те га стално одржава у етнографској свежини. Ово појачавање румунског елемента у источној Србији има донекле узрока и у бољим привредно-економским приликама сељака у Србији него у Румунији, због чега се младе девојке из Влашке удају радије у Србију, те тиме повећавају онај део становништва који је од највећег утицаја на прираштај. Појачавање румунског елемента бива донекле и на рачун српског становништва. Опште је тврђење учитеља и свештеника у целој северо-источној Србији да влашка девојка, која се уда у српску кућу, порумуни за неколико година целу кућу, као и то да српска девојка, која оде у влашку кућу, научи влашки и заборави српски за неколико година. Лично сам се уверио да овде има знатну улогу и политичка агитација. Румунска деца, која су научила српски у школи, не одговарају скоро никако, кад се нешто

Digitized by Google

српски питају, а чим се упитају румунски, она ступају у разговор и одговарају на сва питања. Томе их уче родитељи код куће. Судови и полицијске власти имају често муке док натерају понекога Влаха, који зна српски, да им на питање српски одговори. Он се упорно устеже чак и онда, кад долази к њима и својим приватним послом. Али правда захтева да речемо да им и српске власти са својим тумачима иду на руку да избегавају разговор на српском језику.

Главна ствар, на коју сам овде хтео скренути пажњу, јесте етнографска улога карпатског планинског система на Балканском Полуострву, која се састоји у преношењу румунског елемента на ову страну Дунава. Она пада у очи нарочито кад се упореди северо-источна Србија, на којој се простиру Карпати са северо-западном Бугарском, на којој нема карпатских планина. Овамо су Карпати и у њима румунска народност, онамо нема Карпата, али ни румунско становништво није заступљено у великом броју. Па и оно, што га има, насељено је у ономе куту између Дунава и Тимока, дакле у непосредној близини Карпата и њихових огранака.

Напослетку да разгледамо етнографски и културни значај речних долина на Балканском Полуострву. У овом погледу нарочиту пажњу заслужују долине, које се пружају од Дунава и Саве на југ и југо-исток. Њих има више, како од Саве тако и од Дунава, али њихов етнографски и културни значај толико су различити да се оне једва могу међу собом поредити. Најзнатније у сваком погледу још од најстаријих времена јесу моравско-нишавско-маричка и моравско-вардарска долина. Ове две долине биле су, како се чини, од пресудног значаја при насељењу и ширењу српског и бугарског становништва на Балканском Полуострву. Оне су одредиле главне правце њихова уздужног распростирања, оне су у ранијим и

Digitized by Google

доцнијим вековима биле природни путови трговини и ратним походима, који су се кретали од Дунава ка обалама Јегејског и Мраморног Мора и обрнуто отуда на север ка Дунаву. Видели смо да Балкан има правац ИЗ., али при свем том због многобројних превоја није могло бити препрека ширењу бугарског народа на југ у пространи софијски басен. Одавде на југо-исток ишло је ширење у пространу и примамљиву маричку долину још лакше. Исто тако није било великих сметњи ни његову ширењу на југо-западу кроз попречне долине у Стару Србију и Македонију.

Кроз средину Србије иде од Дунава на југ ка солунском заливу моравско-вардарска долина, најважнија долина на Балканском Полуострву. Простирање српскога народа са севера на југ ишло је у главном кроз ову долину. Тамо у Старој Србији и Македонији, на области родопског планинског система, извршено је његово ширење на исток и запад од Вардара кроз попречне долине. Ту су Срби наишли на старије становнике Балканског Полуострва: Грке и Арбанасе и с њима се измешали. Одмах после њих дошли су с истока попречним долинама Бугари, а с југа и југо-истока Турци. Последица свега овога јесте горе поменута мешавина балканских народа, извршена до крајних граница овде, на области родопског система.

Поменутим двема долинама користили су се и Турци, у ратним освајањима а још више у етнографском ширењу по Балканском Полуострву. Пре српског устанка од 1804. год. већи део становништва у долини моравској припадао је турској народности, нарочито по варошима. Тада се могаше још боље видети етнографска улога ове долине за целу западну и северну Србију. Исти такав значај имала је маричка долина за Бугарску и Источну Румелију. Поссле устанка етнографски односи у великом

Digitized by Google

делу данашње Србије измењени су потпуно, јер је турски елеменат с утврђењем српских државних граница, Србију напустио и иселио се у Малу Азију, Македонију и Стару Србију. Исто то десило се после рата од 1878. год. с турским становништвом у Бугарској. У областима које су под турском управом остале, турски се елеменат шири понајвише по равним и плодним речним долинама тако, да је овај облик земљине површине постао карактеристичан за турску народност на Балканском Полуострву. Од овога правила изузимају се Јуруци, који скоро пола године проведу са својим стадом по Родопи и њеним огранцима, и са свим потурчени Бугари (Помаци), који такође по тим планинама живе. Како је ширење турског елемента стајало у јакој вези с пространим речним долинама а доцније политичким приликама поремећено и испрекидано, то је и његова појава на етнографској карти добила у данашње време изглед једног острвског архипелага, састављеног из небројно ситнијих и крупнијих острва. Такав изглед на етнографској карти Балканског Полуострва има још само цинцарска народност, с том разликом, што су Цинцари везани за планине и њихове падине а Турци за равнице и планинска подножја. Оба народа имају према своме распореду најмање изгледа на дугу етнографску егзистенцију, јер њихов данашњи распоред спада у најнеповољније облике етнографског груписања.

Западно од главне долине Балканског Полуострва пружају се од Саве на југ речне долине, које у етнографском и културном погледу знатно изостају иза ње, јер ни једна не достиже до Јадранског Мора зато, што су на тој страни затворене планинским ланцима динарског система. У старо време Римљани беху ове долине довели у везу с Јадранским Морем помоћу добрих путова, али доцније ова веза знатно ослаби. Од окупације

Digitized by Google

Босне и Херцеговине почиње значај ових долина опет јако расти а провођењем железничке пруге из долине реке Босне преко Иван-планине у долину Неретве и њен излазак на море као и намере аустриске владе да с морем веже на исти начин и друге речне долине, показује јасно њену тежњу да се важност ових долина уздигне до онога степена, до кога се никад пре тога нису уздигле.

Из свега довде реченог можемо извести ове закључке:

1. Балкански народи у својем етнографском ширењу по Балканском Полуострву зависили су у главном од неколико важнијих географских елемената. Тим самим одређен је унапред облик њихових области на етнографској карти.

Правац етнографског ширења и облик области, на којој живи арбанашко племе, одређени су скоро искључиво правцем планинских венаца албанаског и грчког система.

Грци у своме ширењу зависили су готово искључиво од мора и његових обала. Њихов изглед на карти појављује се у виду уског појаса, који се на европској и азијској страни пружа дуж морских обала, опасујући овамо Балканско Полуострво с југа и истока а онамо Малу Азију са запада и југа.

Румуни прелазе на Балканско Полуострво с Карпатима и заузимају у Србији само ону област, на којој се простиру и Карпати, а у Бугарској, изузимајући Добручу, која је до скоро била у заједници с њом, живе највећим делом у непосредној близини српских карпатских планина. Њихова етнографска област одређена је на карти географском облашћу Карпата.

Од планине и њихових венаца зависило је тако исто етнографско распростирање цинцарске народности. Облик њихове етнографске области је испрекидан и испар-

Digitized by Google

чан, у главном сличан каквом већем острвском архипелагу. Везано је више за грчко-албанске, мање за родопско-македонске планине.

Српска народност живи у главном у динарском планинском систему, заузимајући га цела, али се простире дубоко и у родопски а мање у балкански и карпатски планински систем. Њено распростирање на Балканском Полуострву стајало је у вези с пружањем динарских планина и долином моравском. Из овога система и помоћу ове долине прешла је на југ у родопски систем. Њена етнографска област је широка и дугачка и на врло великој површини једноставна. Њене ивице, нарочито јужна, прошаране су страним елементом.

Бугарска народност заузима већим делом балкански планински систем, али се протеже и на југ у област родопског система. Њено ширење стајало је у јакој вези с маричком долином и југо-западним попречним долинама, које воде у Ст. Србију и Македонију. И њена етнографска област је довољно широка и дугачка, али је исто онако као и српска на југу и истоку прошарана страним елементом.

Напослетку појава турске народности на Балканском Полуострву стајала је у главном у вези с његовим положајем према Азији. Њено распростирање по полуострву ишло је махом речним долинама Марице, Вардара и Мораве. Облик њене етнографске области је исти као код цинцарске народности; само су поједина острва већа по површини него код Цинцара.

2. По изгледу и величини данашњих етнографских области појединих народа Балканског Полуострва може се закључити о њихову бољем и рђавијем етнографском распореду, о напредовању и пропадању њихову.

Грци изван Грчке живе развучено поред морских обала, имајући мало везе с етнографским језгром у Грчкој

Digitized by Google

У колико су појединн њихови делови даље од тога језгра, у толико је слабија етнографска веза између њих и језгра При данашњим политичким приликама грчка народност изван Грчке нема изгледа на етнографско јачање а још мање на територијално растење. У најбољем случају она може остати при данашњем стању.

Арнаутска народност стоји у много бољим етнографским приликама од грчке. Њена етнографска област, и ако има издужен облик, ипак је доста широка а при том и једноставна те јој не може претити опасност ни с једне стране. Њени изданци у јужном и северо-источном правцу стоје у широкој географској и јакој етнографској вези с етнографским језгром у Арбанији. Због тога она може имати само напредовања а никако опадања, нарочито на северној страни, где живе Геге, физички и етнографски јаче племе од Тоска, који живе па југу Албаније.

Цинцарска и Турска народност имају, као што смо рекли, једнаке али у исто време најнеповољније облике својих етнографских области. Њих две имаће и једнаку судбину у будућности: да прве ишчезну с етнографске карте Балканског Полуострва. Турска народност даваће под данашњим политичким приликама и због верске разлике већег отпора, али после њене политичке пропасти доћи ће убрзо и етнографска пропаст.

Српска и бугарска народност имају према облику својих етнографских области највише јемства за одржање и даље напредовање. Њихове најслабије стране за сада у етнографском и најнеприступачније у географском погледу находе се на југу, јер су обе тамо најјаче прошаране страним елементом а при том највише раздвојене планинама од етнографских језгара. Србија стоји у том погледу горе од Бугарске, али је за то Бугарска слабија у своме етнографском језгру од Србије.

Д-р М. В. Смиљанић.

Digitized by Google

ШТА ЗНАЧИ РЕЧ **ТРАП**

У „Речнику старина“, на стр. 304, Даничић пише: „*Трапь*, не знам шта би значило на месту на ком стоји: *земљи цркве св. Ђурђа на* **Срьбшори** *ишла је међа до* **трапа Срьбьскога**“ (М. 64).

И г. Сима Тројановић, у свом спису „*Споменици од земље и камена*“ (*Босанска Вила* 1903, бр. 8, стр. 151), мучио се да сазна шта значи реч *Трап*, па није могао сазнати.

А ја сам у *Кнежевини Србији*, на страни 778, говорећи о водомеђи која дели воде Тимоку и Моравици, поменуо и косу *Дуги Трап*, али нисам казао ништа више о облику и величини тога места.

Доцније сам, пријатељским посредовањем, умолио бањскога лекара г. д-ра Рад. Радојковића, и он ми се љубазно одазвао и послао белешку о *Трапу* у опште, и о овом *Дугом Трапу* на по се.

Та белешка даје обавештење о једном брдском облику, који се чешће срета у нашим брдовитијим крајевима, и који вреди ближе познати.

„На оној коси која се пружа од Ртња ка Озрену, пише Д-р Радојковић: — има једно место које се зове *Дуги трап*, и то баш изнад села *Церовице*, где ова коса

Digitized by Google

скреће са свога југоисточнога правца ка западу, и под именом планина *Девица* прелази у *Озрен*.

„Реч *трап*, као обележје места, у овом се крају често употребљава, и значи што и *полеђина* (Rückenstück, dos). Могло би се рећи: што је *заравањ* на једној планини, то је *трап* на једној коси или косици. Коса или косица у овом крају обично се зове *дел* (део). Именом *дел* назива се у опште сваки брежуљак или коса с облом површином и блажим нагибом. Отуда су многа особена имена места, као: *Обли Дел* (на истој коси која се пружа од Ртња ка Озрену, између утрине села *Сесалца* и *Рујишта)*, *Високи Дел*, *Јелови Дел*, *Рашин Дел*, ит.д.

„Може се казати да сваки „дел“ има свој *трап*, а то је једно заравњено узвишење на делу или коси, одакле је обично леп поглед на околину. Ако је тај *трап* дужи (1/2 сата или цео сат хода), онда се зове *дуги трап*, ако ли је краћи, зове се *кратки трап*, а ако је мали и више округласт, онда је *трапчић*. У овом крају (око Соко-Бање) сељак ће назвати *трап* свако заравњено земљиште на узбрдици једне косе које може да се узме као станица за одмор. Један сељак из планинског краја назвао би *трап* и оно место од Београдске тврђаве па преко вароши до Савинца, или оно место на Савинцу где је звездарница!“

Трап се још у оном крају зове и *ровница у земљи*, где се преко зиме чува зелен и воће да задржи своју свежину; а у време рата где се по збеговима склања жито и посуђе. Ровница такође има своју полеђину, да би вода с ње лакше отицала, а не сливала се унутра.

Ка овоме се може додати и једно значење речи *трап* у Шумадији, где волујска кола имају два *трапа*: *Предњи трап* кола чине руда и два предња точка с осовином и опленом где је утврђена *срчаница*, а *стражњи трап* чине два стражња точка с осовином и *сврачинама*, који се

Digitized by Google

саставе на средини кола и клином *расточником* споје за срчаницу.

Држећи да и ове мрвице неће бити на одмет оним који маре да сазнају како се што зове у нашем народу, ја их износим овде пред поштоване читаоце *Годишњице*.

1. Септембра 1904 год.
Београд.

М. Ђ. Милићевић.

Digitized by Google

ДЕВЕТ ПРИЛОГА
ИСТОРИЈИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
У ДЕВЕТНАЕСТОМ ВЕКУ

саопштио
проф. **Анд. Гавриловић.**

I.

„Слово о полку Игоревѣ“ у српској књижевности.

Проналазак овога споменика у очи самога деветнаестога века и прва публикација његова бејаше знамење за ново доба кад словенска племена имају да покажу у новим облицима богатство душе своје. Наскоро се по том јавише у књижевности српске народне песме, а оно што те песме дадоше Србима у Европи имађаше да дâ Чесима Краљодворски Рукопис с другим прилозима, који се нађоше на данас већ добро познати начин. Интересно је поменути да се у Срба релативно рано стала обраћати пажња и на те нове тековине словенске браће њихове. Па не само то, нећ и преводе рускога „Слова“ и чешкога „Рукописа“ добише такођер у своје доба. За то има доста објашњења, али ћу овде — говорећи на овом месту само о српском упознавању са „Словом“ — поменути понајпре да су у првом реду сва четири преводиоца овога старог споменика руске пое-

Digitized by Google

зије имали и специјално својих разлога за израду тога посла.

О преводу „Слова“ бавили су се од Срба: Милош Светић — по правом имену Јован Хаџић, владика Петар Петровић—Његош — песник „Горскога Вијенца“, Огњеслав Утјешеновић—Острожински — песник „Недјељка“, и Данило Медић. Први, трећи и четврти превод штампани су у целини, а други је израђен само у одломцима и до данас је остао необјављен.

Први је преводилац, Светић, стојећи на гледишту противном Вуку Караџићу, налазио да и само биће „Слова“ потврђује на неки начин исправност његова гледишта. Околност, што се тај споменик налази на старом језику, с кога се на нови књижевни језик руски мора преводити, говори у прилог — држао је Светић — његова уверења да је и српски тадашњи језик далеко од старога баш и народнога језика. А Вук је супротно томе учио.

Други је преводилац, Његош, у томе могао наћи само нових доказа за величину руску, која га је просто пленила нарочито у прво доба његова рада. С краја јула 1833. пише он Вуку Караџићу из Петрограда: „Єдва ютросъ сѣтихъ се да самъ ти обрекао писати изъ Петробурга... Но како нећу закаснити, и како ли ћу сести писати кадъ и незнашъ да самь на земльи, но мислишъ, подигнуть Дедаловьимъ крилима да изъ воздуха сматрамъ или у сну да гледамъ столицу єдиновѣрнаго и єдиноплеменога цара словінскога; столицу, која се у пуномъ смислу назвати може цара и то управъ Великога... Наслађуємъ се предивніємъ погледомъ и прекрасніємъ зданіяма Петробурга, разномъ искусномъ архитектуромъ дворовахъ, царскіехъ, храмовахъ Свемогућему уздигнутіехъ и величественима памятницыма возвигнутіема основателю ове столице и просвѣтителю Росіє

како годъ и другима мудрыма нѣму послѣдовательима. Свакій безпристрастный овђе дошавшій мора рећи и рећиће: рускій є народъ великъ, а цар рускога народа Велики; свемогућа є рука творца излила благодать на цара русіе и на савъ нѣговъ домъ, свемогућа є воля творца возвисила русію до овога степена, свемогућа є рука владике излила свое богате даре просвѣщенія и човеколюбія на дворане..." Под таким је утисцима Његош био још дуго и дуго после тога, читао је руску литературу оригиналну и преводну, па је по руском преводу покушао да преводи и „Илијаду."

Острожински, трећи преводилац, нарочито је истицао узвишеност православља у своме певању а особито је то чинио у алегориском спеву „Недјељку." Појамно је колико га је могла одушевити стара руска песма.

Четврти је преводилац, Медић, и преводио и штампао тај посао у Петрограду. Словенско одушевљење и нарочито одушевљавање Русијом види се у сваком раду његову. Отуда и његово интересовање о „Слову".

У врстама које даље долазе ми ћемо те радове њихове приказати мало ближе.

Године 1842. штампан је први превод „Слова." У четвртој књизи алманаха „Голубица съ цветомъ кньижества србскогъ", коју је издавао Глигорије Возаревић а уређивао М. Светић, на стр. 148—173 изишао је Светићев превод: „Пѣсна (слово) о полку Игоревомъ (XII. вѣка), съ подлиннога Русскога или старога црквено-библейскогъ на Србскій єзикъ преведена, и сложена по начину юначки народны пѣсама, съ доданымъ єднимъ примѣчаніємъ — одъ М. Светића."

Светић је свој превод радио, као што сам каже, по кијевском издању Михаила Максимовића од 1837.

Digitized by Google

Цела песма у српском преводу износи 714 стихова без какве поделе на посебне одељке.

Као и у других преводилаца, тако је и код Светића одјек онога што се о самом *Слову* мислило у даном тренутку код Руса. Он, у додатку „Примѣтбе“ на стр. 174—178, не сматра „Слово“ за народну песму већ за рад писмена човека, јер је и језик више црквено-библиски но народни а слог и тон такођер црквено-библиског „изражениja“. Отуда — вели он — следује „да је сачинитељ повести Игореве морао бити какав монах ондашњега века, и по свој прилици судећи по закључениjу, да је био у Кијевском манастиру Свете Богородице Пирогоште, но да сачињавајући повест исту није друго за источник имао, но народне песме, из кои се преображени, разстројени, изпрекидани и изпрешивани, и у прозу и језик црквено-библиски преложени и преливени иста повест састављена, где су се наравно и све песнотворне красоте они народни песама, премда свога првобитнога вида лишене, садржале и сачувале. Следователно како год што повест Игорева у себи није састав песнотворни, тако се не може ни као у форми и језику прави и чисти одпечатак духа народнога рускога онога времена сматрати, но само као дух и израженије народнога песмотворства кроз душу и језик монаха онога века пропуштено и у форми црквено-библиской сачувано и потомству предано, кроз коју и зраци народнога песмотворства и њиови красота онога века из исте повести нама светле.“

Историских нота и објашњења у Светића нема.

У самом склопу песмином држи да су четири стиха где се говори о звуцима који се чују као звона, почетак неке друге песме, дакле овде уметак који ту „непринадлежи“. Даље се у оцену композиције не упушта.

Начин његова препевања види се из ових одломака.

Digitized by Google

Препев почиње:

Не би ли нам, Браћо лепо било,
Трудна дела полка Игорева,
Та Игора Светослављевића,
Започети певат' старим реч'ма!
Но почети ову нашу песну,
Како је се управ догодило,
А не Бојан како беше смишљао.
Бојан вешти кад је песну пево,
Носио се умом по дрвећу,
И по земљи ка'но силни вуче,
Ка'но ор'о летећ' под облаке.

— — — — — — — — — —

Моменат помрчања:

Игор гледа оно светло сунце
Види војску тамом покривену
Па беседи ко својој дружини:
„Чујте браћо, и дружино моја!
„Боље нам је сада изгинути,
„Него пасти у ропство душманом:
„Да јашимо наше брзе коње,
„Да ми сиња Дона сагледамо."
То је књаже онда пожелио,
Па у жељи он је предвидио,
Да ће згледат' Дона великога.
„Ја ћу, рече, копље обломити,
„На краини поља Половецког,
„С вама, Руси, мои соколови,
„Ја ћу моју главу изгубити,
„Или Дона са шлемом испити."

Сан Светослављев:

А Светослав смутан санак снио,
Санак снио, у санку видио;

Digitized by Google

И санак је 'вако казивао:
„На горама оним у Кијеву
„С вечера ме ту ноћ одеваше,
„Са покровом црним на кревету,
„На кревету оном тисовоме.
„Други мене вином напоише,
„Црним вином са жучју смешаним,
„И сипаше са тулима таштим
„Бисер крупни поганије шкољки,
„Па ме лепо онда неговаше.
„Остадоше даске без слемена,
„У мом трему са врхови златни.
„Вражи врани сву ноћ од вечера
„Гракали су у Пленском на дрвљу,
„У Кисањској били су дубрави,
„Нит' се сишли ко сињему мору..."

Завршетак:

Сунце јарко светли на небеси,
Игор Књаже на земљи Русијској.
И девојке поје на Дунаву,
Оре с' гласи морем до Кијева,
Игор оде там' по Боричеву,
И ко светој ка Богородици,
Пирогоштој. Радују се земље
И градови сви се веселили.
Певајући песму старим Књазма,
Старим Књазма, па после и младим.
Игору буд' слава Светслављићу,
И Буј Туру оном Всеволоду,
Владимиру јошт Игоревићу!
Здрави били Књази и дружина,
За Христјане што бију погане,
Књазма слава, и дружини, амин.

Digitized by Google

*

Огњеслав Утјешеновић Острожински (1817—1890.) превео је „Слово о полку Игореву, Игора сина Светославова, унука Ољгова“ што се сада најлакше може читати на стр. 216—227. његове песничке збирке „Вила Острожинска“, Беч 1871.

Острожински је назначио да је превод „из староруског.“ Израђен је у прози без поделе на одељке посебних имена. Карактер свога рада одређује сâм овом напоменом: „У назочном преводу моме држао сам се од ријечи до ријечи матице, како је пишу и тумаче новији издаватељи, особито пак Тихонравов и Ербен. Настојао сам да ми превод колико могуће буде сличан матици и у погледу језика и његовијех облика, задржавши и ове у колико су гдјегод у пораби у народа српско-хрватскога, као н. п. падежи на *али* и *или*, да наш свијет добије што вјернији превод ове старинске пјесме славенске. Из тих разлога задржао сам и оно „сјерим вуком“ — „сивим орлом“ — итд. на мјесто: као сјери вук, као сиви óрó. У обће држим да предмете старе старе књижевности славенске ваља нам превађати у нове језике славенске колико икако могуће од ријечи до ријечи, задржавши и ријечи и облике њихове, у колико су икако разумљиви за нас, да тим начином добијемо прави појам не само о смислу него и о језику духу и боји (колориту) умотвора старинскога. По овом начелу удесио сам превод овај.“

Можемо рећи, да је Острожински са свим по томе начелу и поступио, што је учинило те је превод његов на више места српском читаоцу неразумљив.

После превода долазе, на стр. 227—231, „Разјасњења“. Њих има свега 51. У њима је добар историски и топографски коментар. Држећи се Тихонравова, Острожински место помена Тројана ставља и на таким ме-

Digitized by Google

стима помен Бојана певача. Такођер по Ербену речи „Карна и Жла“ не сматра као имена половачких војвода већ као синониме *рата* и *свађе*. За текст при крају нарочито изјављује да је преведен по читању Ербенову.

Не може се рећи да је овим трудом Острожинскога популарисано код српских читалаца „Слово“. Он је радио с више палеографске и филолошке педантности а с мање поетскога одушевљења. Али кад већ српска књижевност има и чисто поетских радова по том предмету, онда је овај тежак посао Острожинскога ипак нека допуна што бољем познавању овога старог поетског списа руског.

„Не би ли нам лијепо било, браћо, начети старими словеси трудних повјести о пуку (војни) Игореву, Игора Светославља. Начети се тој пјесми по бивању овога времена, а не по замишљању Бојанову. Бојан бо вјешти ако кому хотијаше пјесни творити, то разтекаше се мишњу по дрвљу, сјерим (мрким) вуком по земљи, сивим орлом под облаке. Помињаше бо ријеч првих временâ бојева...“

Тако почиње Острожински свој превод, и ужививши се у такав начин казивања, он му постаје све вернији а с тим и превод његов све тежи.

*

Године 1870. штампана је у Петрограду, у штампарији Царске Академије, књига *Слово о полку Игоревом или Пјесма о Игоревој чети. Превео и објаснио Данило Медић.* — В. 8° стр. 69.

Преводилац изјављује у предговору како се држао оријинала и „с поетичне стране највреснијег“ превода Николе Васиљевића Гербеља. На свом је послу провео, вели, три године. Гербељ му је био „са свим на руци“ па му је и многа места објаснио. Осем тога захваљује

Digitized by Google

и Оресту Милеру и Гаичману, а додаје да се залуд обраћао и још неком лицу које ће на другом месту именовати. Предговор је потписан у „Св. Петрограду дне 31. Децембра 1869.“ Већ се на натписном листу може читати: „Чист приход одређен је за сироте и удовице јунака павших борећи се за србску слободу у рату против Турака 1862. године у Црној Гори и Херцеговини.“ Преводилац сматра „Слово“ „најважнијим спомеником старо-руске књижевности“ који се „може по својој вриједности уподобити „Краљодворском рукопису.““

После предговора долази увод где су историски и географски подаци, потребни за разумевање самога спева. Разуме се да је све на основу руске литературе о томе али Медић не пропушта прилике обратити пажњу и на тумачења и коментарисања Људевита Гаја.

После свега је оригинална песма „Вили“ — шеснаест строфа по четири осмосложна стиха. Песник се сећа српскога Косова које пореди с руским разбојиштима. У опште је цела ова песма у складу са словенским осећањем преводиочевим.

Само је „Слово“ подељено овако: I *Попијевка* — са 12 строфа и 11 напомена; II *Помрчина сунца* — 37 строфа, 12 напомена; III *Побједа* — 20 строфа, 9 напомена; IV *Спомињање пјевца о грађанским ратовима* — 12 стр., 7 н.; V *Побједа Половчана над Русима* — 11 стр., 4 н.; VI *Плач пјесника* — 24 стр., 8 н.; VII *Сан кнеза Светослава* — 33 стр., 10 н.; VIII *Позив на кнезове* — 23 стр., 17 н.; IX *Успомена старог вријемена* — 28 стр., 13 н.; X *Плач Јарославне* — 16 стр., 2 н.; XI *Бјегство Игора* — 26 стр., 8 н.; XII *Повратак у домовину* — 10 стр., 3 н.

Препев Медићев има, дакле, свега 252 строфе по четири стиха или укупно 1008 осмосложних стихова и 104 напомене.

Digitized by Google

Рад Медићев оставља несумњиво утисак песничког дела; старинарског је даха у њему мање, јер је уметничка страна песме појачана.

То се види из неколиких навода које ћемо учинити.

Говорећи, још у почетку, о Бојану и његовој вештини у певању, песник вели:

Јер кад гођ је пјевач дивни
Ударао златне жице,
Носао се с вољном мисли
Кано славуј кроз младице.

Ил' се кано мрки вуче
По равноме пољу крио
Ил' се кано ор'о сури
Под облаке гордо вио.

Потреба његових стихова изазвала је где где одступање а негде и непотребна додавања. Тако је мисао: почнимо повест... у Медића казана: „почео сам моју пјесму"; тако је стиховима:

Заиграјте брзе коње
Равним пољем тихом Дону —

додано још:

Да идемо добит' славу
У равницу љепу ону.

Тако се исто на више места морао променити ред у набрајању градова или лица.

Помен Тројана задржан је и објашњен у напомени.

У трећем се одељку налазе и ови стихови о племену руском:

А није се зато легло,
Да чапљама жртва буде,

Digitized by Google

И другијем дивљим' птицам'
Што по блату живеђ' блуде

Нити да га глође соко,
Нити гавран тица врана,
Нит' да буде погубљено
Од невјерних Половчана.

По смислу оригинала тежиште је у казивању како Руси нису ником добром од зла и напасти.

Слабо је према оригиналу:

Далеко је руска земља,
Родна мајка, мила страна...
И крије се нашем оку
Преко гора и кургана.

Свршетак причања о погибији руској изведен је потпуно песнички и ако уз неку неправилност стихова:

Ту се нагну смртна чаша,
Ал' не хвати рујног вина,
Да се гости дочекају
И почасти их дружина.

Зато наша сва дружина
Да угости свога госта
Проли крвцу за слободу
И на бојном пољу оста.

Невесело трава ниче;
Црна земља сузе рони,
А од туге јавор млади
Свој огранак к земљи клони.

Знатна је развученост у одговору бољара на сан кнеза Светослава а тако исто и завршетак деветога одељка.

Digitized by Google

Цео се слев свршује строфама:

Слава кнезу и војводи,
И јуначком свему роду:
Светославићу Игору,
И „буј туру“ Всеволоду;

Слава храброј их дружини,
И у рату и у миру,
Слава сину Игореву
Јуначкоме Владимиру;

Слава кнезу и војводи,
Што поведе храбру чету,
Да заштити отачбину,
И Христову вјеру свету.
Амин.

*

Напомињући како је „Слово о полку Игореву“ достојно да га препева на нови руски језик Пушкин, Данило Медић вели како би било „полезно и за нас“ да га је превео Гундулић, *Његош*, Кукуљевић, Мажуранић „или који други велики пјесник.“ То је Медић рекао при крају 1869, а није ни слутио да је можда на тридесет година пре тога на исту мисао долазио Његош и да је на том послу нешто и кушао.

Данас већ с прилично основа можемо рећи да је песник Петар Петровић Његош у прво доба свога књижевног рада, у доба које је згодно карактерисано као време учења његова, доста преводио. Научивши руски, он је жељно читао и руске и туђе на тај језик преведене песнике. Господар у стиху и речи, Његош је могао ту своју лектиру преводити на српски лако — било као пробу своје спреме било с књижевним интересом и претензијама. Из тога је доба његов почетак превода

Digitized by Google

„Илијаде“, који је десетинама година стајао непознат и који сам ја саопштио у XIX књизи „Годишњице Чупићеве Задужбине.“ Судећи по рукопису — који је веома сличан рукопису „Илијаде“ и првим писмима владичиним — као и по појединим изразима у стиху — можемо с разлогом убројати у прво доба његова учења и рада и одломке препева „Слова о полку Игореву.“ Ти су одломци сачувани у уредничкој архиви заслужнога Данила Медаковића, и до сада су били непознати и необјављени. Можда је Његош превео и више — али судећи по начину како су сређени у рукопису ови одломци, вероватније је да је он превео само толико колико је нађено. Рукопис нема никаквих објашњења ни упустава, а још мање напомене по чијем је послу Његош свој препев радио. Међу тим из поређења оних издања којима се он могао служити, најближе је вероватноћи да је и он имао при руци издање М. Максимовића, које је недавно било изишло и којим се, од прилике у исто доба, служио и Светић.

Саопштење тога препева у исто је доба и прилежак библиографији списа Његошевих.

Рукопис Његошев — три листа великога формата писаћега табака — преписан данашњим правописом гласи:

Запјев.

Лијепо л' је нама попјевати,
По старински пјесну удесити,
О ратиштах тврдога Игора,
Свјатослава јуначкога синка.
Запјевајмо све ка'но је било,
Оставимо жарка маштанија
Вјешта пјевца старога Бојана,
Који знаде вјешто укитити,
Час се дрвљем и тамо и амо

Digitized by Google

Час се зорно мрким вуком вући,
Сада лећет' небу под облаке,
И ка' ор'о парати га крилом.
Он пјеваше прошли дана збића,
Не пјеваше како но се пјева
(Танким гласом и слабим ријеч'ма)
Већ он пушћа десет соколовах,
Да напа'ну јато лабудовах,
Соко писне, лабуд пјесну дава,
Ил' пјеваше старцу Јарославу,
Ил' пјеваше храбру Мистиславу.
Мистиславу што но посијече
На очиглед војсках кнез-Редеђу,
Ил' пјеснички в'јенац он свијаше
Та Роману Светослављевићу.
Чујте, браћо, р'јечи од истине:
То не било десет соколова,
Нит' лећело јато лабудова,
Веће Бојан у истину пјевац
Прстим' својим струне покретао,
Вјешти прсти а живостне струне —
Лако њима пјеват' славу кнезом.
Запјевајмо, вељу, пјесну дивну
Од старога Светог Владимира,
Све до дана Игора јуначког,
Којино је кр'јепост ума свога
Божествено разавио дивно,
И витештвом прса набрецао,
Дивним пићем духа јуначкога,
Чим испунив храбрено воинство
На земљу га пути половачку
Да војује за Русију мајку.

Digitized by Google

Помрчање.

Храбри Игор пушћа очи своје
Да сунчане испитају тајне,
Али сунце свијетло не бива,
Мрак јер сакри коње и јунаке
(Божја воља казује се вишња) —
Тада Игор гласно бесједио:
„Браћо моја и дружино врстна,
„Боље нам је умријет' јуначки
„Нег' плијеном постати душману.
„Поседнимо брзе коње своје,
„Па их чиле, браћо, поиграјмо,
„До тиога Дона не станимо —
(Јунака је жеђа обузела
Дивна жеђа бесамртног пића)
„Ил' ћу дати русу главу своју,
„Ил' јуначки напити се Дона,
„И не жалит' сквасити калпака.“
О Бојане, старог доба пјевче,
Де маши се танахна гудала,
И затреси златне струне редом,
Запјевај нам ка но славуљ с гране,
Ил' ка' муња просјецај облаке,
Опјевај нам славу Игорову,
Де се вијни Тројанову зиду,
Па нам причај пророчкијем гласом:
Н'јесу оно тице соколови
Те прел'јећу свуд широка поља,
Већ је оно јато плашивица
Те побјеже Дону великому
(Ками б'једни да побјећи могу) —
Велес-бога унуче преславни,
И још реци: Добри коњи вриште
Близу Суле, а звонови јече

Digitized by Google

У Кијеву, бого-хранилници,
Трубе трубе с Новгорода стара,
Барјаци се вију у Путивљу.
(То изреци јер све тако бива).
Храбри Игор чека брата свога,
Брата свога Всеволода кнеза,
Док и њега ето, брату спјеши,
Сила му је дивљег бика снага,
Како паде, бесједити стаде:
„О Игоре, мој брате једини,
„Свјетослав нас оба породио,
„Седлај, брате, коње брзоноге,
„И на њима притежи колрне,
„Коњаници чекају те моји,
„За мејдан и(х) и родила мајка,
„На јуначком одњихала шлему,
„Одранила на копљу убојном,
„Они знају стазе и богазе,
„Вични кланцу, вични пријелазу,
„Њима броди ће приспеју води,
„У њи сабље изоштрене муњом,
„За тетиво, тулци приготовни,
„Мрким вуком по пољу се вију
„Своме кнезу да добију славе,
„Њему славе, себи име, части.“
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Погибија.

Од кад сунце наже на заранке,
Па о тале док нојца завлада.
И за њеног дугога трајања
До свануће дана Божијега
Бој се бије, селена се тресе:

Digitized by Google

Оштре стреле воздух просјецају,
А ломе се сабље о оклопе,
Прште токе, кр'ају челенке,
И крше се копља од челика,
Бој се бије у земљи туђинској,
Тутњи земља коњу под копитом,
Црвеном се залијева крвцом,
Топлом крвљу из срца јуначког.
Ај Русијо, постојбино њина,
Крв је твоја и туга је твоја —
(Али стани, мили побратиме)
Почуј гласе, звоном се разл'јежу,
Игор чете окупљава своје,
Жалећ' милог брата Всеволода:
Два се дана држаше јуначки
И трећега још до половине,
Тада војска стаде Игорова
И барјаци земљи полегоше,
На обали Крајале ријеке
Брат за брата више не разнава,
Ту се златна чаша изпразнила
Златна чаша руменога пића,
Неста вина, нестаде весеља
(С ког је земља наша невесела)
Свате Руси напојише редом,
Себ' узеше причешће божанско,
Тер за своју земљу умријеше.
Од жалости проникнула трава,
И дрвље се сломило од рана,
Те од јада црној земљи пада.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Digitized by Google

Плач Јарославнин.

Закукала кукавица сиња
У прозорје прије б'јела дана,
На глас њезин кука Јарославна,
Игорова вијерница љуба:
„Створ' ме, Боже, кукавицом сињом,
„Да полетим пут Дунава ладна,
„Да исквасим самур-одијела
„У Кајали у води студеној,
„Не би л' тешке умииуле ране
„На Игору господару моме."
Опет рано цвили у Путивљу
На високом окну без биљура,
Вјетар зове и њему се моли:
„Нашто душеш, на што љуте стр'јеле
„Од крвника на крилима својим
„Носиш против господара мога?
„Зар ти мало да облаке крећеш
„И високе врхове савијаш?
„Зар ти мало што море узбуниш
„И по њему кораб лаки бачаш?
„Већ ми душу ковиљем развијаш!"
Рано јадна на прозору тужи:
„Дњепре реко, што протичеш славно,
„Камене си проломио горе,
„И просјека' земљу половачку,
„Те носио Свјатослава војску,
„Ухитио пука Кобјакова,
„Па пренеси господара мога,
„Пренеси га, молим ти се смјерно,
„Да усану вреле сузе моје!"
Цвили јадна, до Бога се чује,
И нариче да је земљи тешко:
„Св'јетло сунце, лучо божествена,

Digitized by Google

„Сваком св'јетлиш, сваког гријеш дивно,
„Зашто жаром жестокије зрака
„Ти сагорје војску мога бана,
„Те у пољу без водице ладне
„Стр'јела њини опусти лукове,
„И б'једом им тулац испуњаше?"

Толико је и тако је Његош превео из „Слова".
Нама се чини да се већ и из ових стихова може наслутити песник потоњега „Горскога Вијенца", јер и овде налазимо израза и стихова који нагласују једрину познијега певања Његошева. —

*

Кад се има на уму не велики број књижевних радника српских у деветнаестом веку; кад се уоче различите струје у нашем књижевном развитку тога доба, и кад се имају на уму све тешкоће које су стајале на путу књижевном напретку српском — може се рећи да је превођењу „Слова" поклоњена особита пажња. Разлоге за ту појаву навели смо раније. Не може се, пак, рећи да је утицај „Слова" одговарао толиком превођењу. Оно у оригиналу нема свога утврђеног поетског облика, те на уметничку страну наше поезије није ни могло утицати. Значај је његов у утврђивању оних идеја које иду у широки склоп словенских заједничких тежња у деветнаестом веку.

II
Павле Соларић.

Врло добром расправом Николе Андрића о Павлу Соларићу — саопштеном у *Rad-y* Југосл. Академије — оцењен је и осветљен књижевни рад његов тако да нам

Digitized by Google

се Соларић јавио са свим у другчијој светлости од оне у каквој смо га дотле свикли гледати као кабинетскога радника философског. Али Соларићеву животу потребује још објашњења и довођења појединих периода у везу. Нешто ће се од тога учинити публикацијом његових писама Вуку Ст. Караџићу, што се чува у огромној преписци Вуковој. За тим се има објаснити његова тежња да оде за Доситијем у Београд, Доситијева позивања, његова спремања, полазак и неодлазак, везе са Герасимом Зелићем, Кирилом Цветковићем и, нарочито, Атанасијем Стојковићем, и најзад његово паштење да се добије рукопис првог и последњег списа Доситијева као и рад на издању овога другог посла. Тада ће физиономија Соларића као јавног радника бити још јаснија јер ће се јавити и у детаљима. Такој слици ево на овом месту и ова два ситна прилога. —

Шаљући Михаилу Витковићу један примерак свога списа „Римљани славенствовавши“, Соларић му је написао у стиховима писмо које је Витковић — или други неко доцније — повезао у тврде корице заједно са том књигом. Или писмо није повезано док је било цело, или је доцније уз књигу исцепано, немогућно је сада одредити. Од њега је сачуван само један, први, лист, а види се да је он заједно са другим, откинутим, чинио цео табачић. Рукопис је Соларићев — леп, ситан а читак. Редови су, напротив, развучени.

Почетак тога писма у стиховима гласи:

Мили!

Ди је покој, ди је љубов,
ди јагањце пасе,
Србске моме ди је чути
умиљате гласе,

Там' ди поток бистросјајни
кроз травицу греде,
И ди нема (изедено) стари
и ди није беде,
Ди Милица венце вије
и цвеће зал'јева,
Ди се чисто сердце србско —
Радое осмева,
Там' би, друже, жеља моја
из ови узина,
Там' би она у дружество
такови милина,
Там' би она да запева
песму милу, лепу,
Удес ови, што се јоште
прича по свијету!

— — — — — — — — — —

Како је ранија преписка између ова два књижевника била без труни овакве интимности, то држимо да није погрешно ставити ову поетску посланицу у потоње доба живота Соларићева. —

Други јеприложак у епиграму Симе Милутиновића. Он гласи:

Павлу Соларићу.

Душе крепост и устрајност срдца,
Добродетељ преизрадна, умје,
Видовитост у бесмрће Спаса —
Именом се овјенчава Павла.

Србског ума најпрв свештениче,
И великог Доситеја следче,
Сам си себи избирао друштва;
Овјенчавши чело твоје дивно,

Digitized by Google

Ти у бивше погледо си зорно,
За будуће радећ' безпрекорно —
У небеском звезда т' јату сјаје,
Непокојном благи покој даје.

Нема сумње да је и овај епиграм из онога доба кад је Сарајлија накнадно певао успомени великих покојника, о чему сам говорио у лањској „Годишњици".

III

Јован С. Поповић

1.

Из кондуите Ј. С. Поповића

При руци ми је „Кондуитни Лист Канцеларијског Персонала Попечитељства Просвештенија за 1847 годину изузимајући Попечитеља". Тај је лист потврдио 9. марта 1848 године „Пр. Попечитељ Правосудија и Просвештенија, Кавађер *А. Јанковић*". У Министарству је било свега седам чиновника. Како се овај лист квалификација из прошле године тицао у ствари идуће године ради унапређења појединих лица — то у њему нема Симе Милутиновића који је као чиновник тога министарства умро 30. декембра 1847. —

Овде нас занимају подаци о „Началнику при Попечитељству Просвештенија" *Јовану С. Поповићу*. Из тога листа видимо да је Поповић нежењен, да је „свршио Мађарска права и цензуру дао"; даље: „способности врло добре, точности и прилежанија отлично доброг," за тим: „нарави врло добре, владања примерноморалног и обхожденија сваке похвале достојног." Кажњен није никад, а плата му је хиљаду талира годишње. На крају је „Примјечаније", које гласи: „Осим одправ-

Digitized by Google

љања своји званични дела занимао се и са списивањем дела за изображеније и поправленије нарави народа Србског, и осим тога у призренију просвете народне тако му је дух народа србског добро познат, да ће он ако од стране Правитељства подпомаган буде, велике ползе изображенију народном принети.“

Најзад имамо у том листу и мало корекције онога што је о Поповићу раније писано. Он је „у Години 1840-ој позван у Србију за професора Православни Наука при Лицеуму, и потврђен најпре привремено Указом Књажеским од 16. Нојемвра исте године В№ 2770. на то званије а после и дјејствително.“ На питање: „кад је у садање званије ступио“ вели се: „Суштествовавшим Привременим Правленијем — постављен је, да дужности Началника попечитељства Просвештенија извршује; а Указом Књажеским од 25. октомвра 1842. г. В№ 10. потврђен је за дјејствителног Началника.“ То „привремено правленије“ јесте влада која је управљала Србијом од одласка кнеза Михаила до избора кнеза Александра, а председник јој је био Аврам Петронијевић.

Према томе је погрешно што се у М. Ђ. Милићевића „Поменику“ (стр. 564) вели за Поповића: „1840 пређе у Београд, где је најпре постао професор права у младом лицеуму српском, а 16. новембра начелник у попечитељству просвете.“ Као што се из кондуите његове види, он је тога дана тек утврђен за професора а начелник је постао скоро две године доцније. — Један део ове кондуите саопштио је Љ. Стојановић у III књ. С. К. Задруге.

2.

О песми „Спомен Видов-дана“

Скромни Лицеј у Крагујевцу бејаше привлачне снаге за млађе учене људе који су из Угарске прела-

Digitized by Google

зили у Србију с намером да у њој остану. Крагујевац је успешно конкурисао Београду, па га је у нечем и превазилазио. Он је имао и позоришних представа и више и бољих но Београд. Колонија младих професора и других њихових пријатеља чиновника живљаше у веселој заједници. То стање најбоље карактерише овај факат. У Крагујевцу је била особита лепотица Мара, кћи Марка Сарајлије. О њеној су лепоти певале песме и далеко ван Крагујевца. Њу испроси најлепши човек — професор Вукашин Радишић, млади песник и књижевник. Ректор Лицеја Атанасије Николић сматрао је за дужност да о свему томе јави и Попечитељству Просвештенија са додатком да су се на прошевини славно провели и да су у весељу остали до толико и толико сахати по акшаму. На то је Попечитељство донело своје решење које се и данас може прочитати али не и наштампати...

У том је Крагујевцу провео, као професор лицејски, кратко време и Јован С. Поповић.

Други професор бејаше Исидор Стојановић, такођер песник.

Може бити да је ривалства било и међу њима самима, али је оно подстицано нарочито учешћем њихових колега у расправи питања: ко је у лирици већи песник од њих двојице?

Ствар је најзад дошла дотле да је при једној свечаној гозби Стојановић предложио утакмицу... Иде *Видов дан*, рече он, па нека обојица испевају по једну пригодну песму о томе дану. Предлог је био примљен. Дошао је најзад и рок. Поповић је предао свој „Спомен Видова дана,“ песму испевану „15. јунија 1841.“ Стојановић је своје стихове сам прочитао. Штедећи осетљивост иначе даровитог, вредног и симпатичног Стојановића, судије не донесоше никакве одлуке, али се више

Digitized by Google

није могло чути да је лира Стојановићева звучнија од Поповићеве. Поповић није ништа више ни тражио.

Песма је његова штампана још те године у Светићевој „Голубици“, а Исидор Стојановић започе, мало доцније, вредно сабрати грађу за историју борбе под Карађорђем, који му користан посао прекиде смрт.

О овоме је укратко забележио и Ђорђе Малетић у „Подунавци“ 1856. бр. 16.

3.

Стерија и Сарајлија

У оно доба кад је Министарством Просвете управљао дух једнога Јована Ст. Поповића — а Поповић бејаше начелник тога министарства —, и кад је дужност секретарску „извршивао“ песник „Србијанке“ Сима Милутиновић — било је и ово што се овде саопштава...

Поповић бејаше вредан, тачан — можда и педантан. То знамо.

Милутиновић бејаше — друкчији. То је лако знати.

Једном се деси да Сима не дође у канцеларију пуна три дана. Што начелника о томе не извести — можда и није велика кривица; али биће да је начелник сазнао како Сима не болује — ни он ни ко од његових.

Четвртога јутра уђе начелнику у канцеларију момак који је био одређен да пред министарством стражари, па јави: „Иде г. Милутиновић и — можда ће овамо.“

Начелник брзо оде столу његову и спусти табак хартије на коме је било написано:

Госп. С. Милутиновићу

Бити другар дружељубну
О свом лебу — ствар је срца.

Digitized by Google

Бити точан и прилежан
Дужности је први позив.

Већ три дана Муза стоји.
Ћути перо, пра(х) је пао.
Ко ће Музу да поведе?
Несвршено да соверши?

Кривац своје нек казује,
Како може нек се брани,
И што лепше, с оним боље.
Строгости нас закон учи.

Началник
J. Ст. Поповић

Другим речима, ту се од Симе — *тражило изјашњење!*

Одмах по том дође и Сима. Седе за свој сто, и поглед му се заустави на томе необичном акту. За тим узе перо и у продужењу написа одговор:

Било једно омалено дете,
Сваком добру прилубило својски,
Богобојно и мајке поштовно,
Зора л' њега спаваћива игда
Нити нађе, нит' се за то труди.
У свог зноја кору л' хлепца смаже.
Ал' кад појми десно или л'јево
Ка' манито, нити припитује
Милутина нити Анђелију.

Ђе сам био? А ђе био нисам!!!
Куд не сиј'о и туда ницао!
Једно само: у зло ни до века!
Млого прошло, а остало мало,
И то мало већ је дотрајало.

Digitized by Google

Па што ће ти да до краја сазнаш?
Учи друго, има јоште доста
Чега не знаш — а ја ни толико.

Симеон Милутинов
САРАЈЛИЈА

Читалац, без сумње, разуме и Поповићево питање и Милутиновићев одговор, а сећа се да су Милутин и Анђелија родитељи Симини. Без сумње види како ово питање показује природу и карактер једнога а одговор другога песника.

Тако написано „изјашњење“ однесе Сима и ћутећи спусти пред Стерију на сто па оде своме послу.

Не зна се да ли је било од тога какве последице. Највероватније је да је све остало при овој шали двојице заслужних песника и књижевника.

Причајући ту епизодицу и наводећи стихове на изуст, Симин син, пок. проф. Драгиша Милутиновић, обично је поносито додавао: „Као што видите, није Сима никад дужан остао!“

4.

Нештампане песме

Наводимо овде две нештампане и, по томе, непознате песме песника „Даворја“. Јесу ли и оне намењене биле другој „части“ те збирке, не знамо. Оне су из архиве уредништва „Седмице“ с назначењем да су „две непечатане песме J. С. Поповића.“

Прва је:

Душанов сабор пред Жичом

Судбине србске знамења славе пуне
Стегова знаци и царске светле круне,
И све што силно, витешки беше теже —
У празном праху, Жичо, смрвљени сада леже.

Digitized by Google

Јутро је свануло лепо; облака нема, магле —
Победне чете бојне у равно поље нагле,
Стегови гордо лете, к'о крила с'вијају,
Крстови са њи златни чудесно сијају.
Панцири, мачи, сабље, железна копља јака
На груд'ма, руци трепте безбрижни див-јунака.
Чекају цара моћна, и све ће у ред стати,
Душана ето Силног, сјајан га сабор прати,
Коњици земљу бију, бацају пену с уста,
Немају мира — скоро остаће Жича пуста.
Патријар с крстом светим благослов војсци дели,
Сваког су славе ратне таласи·већ занели.
Још мало само ево, и Душан с војском оде,
А Жича празна оста, не чује њине 'оде,
Тек само црно-смерни иноци с уста бледи
Молитве шаљу да он Маџаре сад победи.
— — — — — — — — — — — — — — —
Све је већ прошло, мети ал' стигло људско није,
У праху слава ено негдашња сад се вије,
Времена зубом све се измрви, строши, тлачи —
Народе, с певцем твојим, ах, плачи, болно плачи!

Друга гласи:

Надписи

1.

Гордост није нигда дика,
Ни је срећан ко је своји —
Знаш, и празна слама често
На кровови кутњи стоји.

2.

Свакоме је судба дала пута права —
Магарица лава тек не обећава.

Digitized by Google

3.

Књижество нам напредује! од свуда се чује.
Е, па доста! цвет се сломи од силне олује.

4.

Ја те никад нећу гордељивцем звати —
Ал' ни скромност није теби била мати.
Кад би знао душу што најлепше кити?
Добро је по кадшто нешто изгубити!

IV
Никола Боројевић

У IV књизи „Кола“ 1902. саопштио сам један сонет којим је Никола Боројевић (1796—1872) ожалио смрт Бранка Радничевића. Тада сам, поред осталога, казао: „Мало нас је, и не стижемо свуда и свагда у прави час — а време иде вечитим током својим. Зато нам нова, 1903, у јубилејним моментима тако богата, година не даје прилике за сећање на некада добро знаног и по заслузи цењеног песника — Николу Боројевића.

„Стогодишњица је његова рођења прошла пре шест година — јер је Боројевић рођен у Оточцу 1796. Она је минула неопажена.

„Прошла је и педесета и шесета година од како је Боројевића добила српска књига — јер је он започео певање у јавности 1837.

„Ове се (1902) године навршила тридесето-летница од смрти песникове — јер је Боројевић преминуо, у дубокој старости, 23. фебруара 1872 године у Карловцу (Горњем).

„Све је то прошло неопажено — у књижевности неспоменуто.

Digitized by Google

„Српска књижевност још нема расправе ни студије о животу Николе Боројевића, песника који је био глава старијим лиричарима онда кад је Змај Јован Јовановић повео ново коло следбеника Бранкових.

„Она нема ни зборника песама његових.“

Боројевићев сонет Бранку примљен је врло лепо, али је све друго остало како је и дотле било.

Имајући за онај мах потребу да нагласим везу која је постојала између два пâса песничка, ја сам се тада ограничио само на саопштење тога сонета. Као допуну ономе што је од Боројевића остало нештампано саопштавам овде још две песме његове. Прва је са свим у складу с оним што је он певао о српским обичајима и новинама које се у њих уносе, а друга је допуна зборнику његова лирско-идилскога певања. Оне гласе:

Питање виле

У позорје јутрос рано
    Велебитска вила
Савила је неуморна
    Своја вита крила.

Па ми збори: „Мој песниче!
    „Про'ше наши дани,
„Нитко за нас већ не 'аје,
    „К'о за сн'јег од лани.“

„Жице т' лире попуцују,
    „Самртнички даси,
„Твом народу сад пјевају
    „Другојачиј' гласи.“

„Мјесто струне, или јеке
    „Старинскога звона,
„Сад се чују други гласи
    „Напредног *бонтона*.“

„А у мјесто мога клика
„И мојега л'јета,
„Сад се мазур итри плеше
„Широм српског св'јета!“

„Што је било, нек је мило,
„Али наше прође —
„Тек реци ми шта л' ће посл'је
„Свега тог да дође?“

Капела

Са десна и с л'јева
Вињага је густа,
А узана стаза
К'о у моме уста.

Полагано горе
Путник ће узићи,
И уморан, вјеран,
У храм ће унићи.

Ту се шире гласи
Од Господња слова,
Ту се кр'јепост душом
Разастире нова.

Помоли се, друже,
Ако имаш гр'јеха,
Чуће срдце што је
Божанска утјеха.

Ако л' си без гр'јеха
— Бог је тек без њега —
За друге се моли,
Пун је св'јет га свега.

Digitized by Google

V

Никанор Грујић

Преухитрен је био суд који је о поезији Никанора Грујића (1810—1887) рекао Свет. Вуловић 1876 године како „песмама својим није стао на песничку висину," због чега „неће имати места у историји српске литературе" (Српска читанка, III). Песник „Светога Саве" и других песама које су *живо* утицале на своје доба, бавио се о поезији до саме смрти своје. Из потоњега доба његова певања наводе се овде три прилога, три песме које нису до сада штампане.

Спомен

Сад сам топлу милост осетио,
Душа моја опет радост свати,
А спомени оживљеше стари
— Ко ће тицу-мис'о уздржати!

Дивно доба којим душа плива!
Красно ли се гн'јездо жељи свило!
Ал' су ведре успомене миле!
Што је давно — к'о да ј' јучер било!

Па и јесте јучер — од тога ме
До сад дели само тама ноћи!
Јесте јучер — али ко ће само
Ране дане тако трубит' моћи?

Спомен један изнесе ми сада
Лепо доба из минула раја,
Што га л'јета претрпаше летом
— Ноћи, ноћи! ал' ми дуго траја!

Digitized by Google

Сива магло...

Сива магло, ти не падај на ме!
Крај мене су развалине саме,
С којих туга најчешће полеће,
Ту ни теби добро бити неће.
Склониште је овде цигло за ме —
Сива магло, ти не падај на ме!

Већ се дижи небу у висине,
Пусти сунце нек ми једном сијне!
Душа жуди мира који чара,
Жели да се с небом разговара,
За тобом ће кад је терет мине
— Па се дижи небу у висине!

Мој гроб

Биће па ће проћи све то кано сан,
И суђени једном свануће дан.

Биће па ће проћи и жалост и вај
Побледиће звезде — спомену је крај.

И на гробу моме, вечном дому мом,
Дићи ће се дрвце у расцвату свом.

Рашириће гране, осенчиће лад,
А њему ће прићи путник неки млад.

Оставиће терет, с лица отрт' знoj,
У мислима тражећ' он завичај свој.

Запјеваће пјесму, одјекнуће гај:
„Завичају мили, одмора ми дај!“

Узбраће, можда, још и који цв'јет,
Па одморан ићи све даље у св'јет.

А кад падне вече и вечерњи мир,
Зашумиће јаблан, протећи ће вир.

Digitized by Google

Причаће ми тугу у путника тог
Што му душу тишта са удеса злог.

Причаће ми млоге радости и јаде,
Саломљену в'јеру, покошене наде.

Тешко ће ми бити слушат' причу ту,
У тренућу једном сносећ' судбу сву.

Ја сам давно путник тај што носи јад,
Ја сам онај који жићу бејах рад.

И крај гроба свога, берућ' стручак цвјетка,
Пјевам пјесму своју немилог свршетка.

VI

Стефан Цуца

Бајронизам *Стефана А. Перовића Цуце Црногорца*, нећака и поетског подражаваоца владике Рада, показује се и овом песмом из архиве уредника „Подунавке" и „Српских Новина" Милоша Поповића.

Данъ

На Истоку небо руди, ево зоре како зори,
Іоште мало — што би съ тамомъ у пламену огњу гори.
Гори, пламти, те сажежи царство цара пакленога,
Некъ у огњу истражи се биће беса вечитога!
Ал' свегъ прїе ти намъ реци, Дане што те Изтокъ дае,
Шта намъ носишъ? радостъ, жалостъ, кобъ ил' тугу, уздисае?
И досадъ ми освиташе толи дневи иза ноћи,
Ал' у њима не биаше духу лека ни помоћи.!
Ти си варљивъ, варашъ люде — па нека им тако буде!
Али чему мене мислишъ обмањиват' опетъ туде?
Знам ти племе... другомъ свет'о, али мени крвавъ васъ си!
Жељомъ єдномъ поздравлямъ те: понајзадњи мени да си

Digitized by Google

О овоме је песнику било неколико речи у Годишњици XIX. О његову бављењу у војној школи београдској, где је учио као сестрић владике Рада, и о његовој поезији обећавао је написати књижевни прилог пок. Д. С. Милутиновић. Како он — колико ми је познато — не доспе то учинити, наводим овде само ову једну песму која је опет Милутиновићевом пажњом сачувана и преписана.

Још вреди обратити пажњу и на белешку коју је о њему и његову темпераменту унео у своју аутобиографију пок. др. Јован Суботић — сада у издању Матице Српске у Новом Саду.

VII

Лука Ботић

Сплећанин Лука Ботић, рођен 1830. у томе граду а преминуо 1863. у Ђакову, долази у ред одушевљених младих народњака који су педесетих година прошлога столећа обратили на себе пажњу политичким тежњама и књижевним радом својим. „С освитом апсолутистичке владавине у Хрватској појавила се народу на видику једна особито маркантна фигура. Био је то млади Далматинац, Сплећанин Лука Ботић, који се одликовао великим песничким талентом и ретком значајношћу, па се неко време чинило да ће у колу народних радника заиграти посве нову улогу.“

Ботић је у задарском семеништу учио богословске науке. Његови се другови, заједно са њим, одушевљавају идејом народности и радом за добро народно. Али се по свршетку наука богословских Ботић са још неким својим друговима не хтеде запопити. Желећи погодин-

Digitized by Google

јег и пространијег земљишта за свој омладински рад, одлуче они да оду у Србију. Али при тој одлуци остаде само Ботић...

После кратког бављења у Београду Ботић оде у Загреб а одатле у Ђаково, где добије чиновничку службу. Био је и народни заступник на сабору у Загребу.

Главни књижевни рад Ботићев припада епској поезији. Од њега су три поетске приповетке: „Побратимство“ 1854, „Биједна Мара“ 1860. и „Петар Бачић“ 1862. Осем тога написао је и приповетку у прози и неколико ситнијих песама. Сав му је тај рад из доба после походе Србије и Београда...

Одлучивши да оде у Србију, Ботић се преобуче у одело какво се обично носи у Босни, па се при крају 1852. крене преко Метковића. Путујући кроз Босну, имао је тешких и романтичних догађаја, али ипак срећно пређе у Србију и стигне у Београд.

У Београду Ботић не могаше остати. Био је неко време гост у дому Матије Бана, који га, доцније, помогне те оде у Загреб.

Тада је Бану написао песмицу која је остала непозната и нештампана. Она казује расположење Ботићево, нема натписа а гласи:

Сплете граде, мој велики јаде!
Вило моја, дај ми маха твога,
Да започнем пјесну од истине,
Од истине исто од старине!
Ђе ко нико тупа и обик'о!
Слушај, ц'јени приче о даљини,
Ал' припани срдцем домовини,
Њену праху, зраку и облаку...
Ну да почнем приповијест своју:
Младо момче по свијету пође,

Digitized by Google

По свијету великом и slав'ском,
Кренуло се даљну путовању,
У браће ће славске починути
— — — — — — — — — —
Ал' ту ваља пјесну прекинути!

VIII
Огњеслав Утјешеновић Острожински

Године 1889. желео је стари Матија Бан приредити за штампу неки песнички зборник који би био представник последњег певања старога колена песничког у Срба, у колико је тих песника било тада у животу. За тај зборник који ипак није био штампан, послао му је Острожински ову своју нову песму:

Везиља

Везак везла једница мајке
На ђерђефу иглом од биљура,
Везак везла за недјељу дана
И за другу преко половине —
Не навезла гране јоргована
Него лице млада Милована.

Њу ми пита милостивна мајка:
„Ћери моја, бриго дано-ноћна!
„Зашто арчиш дробни ђинђувица?
„Зашто тупиш игле од биљура?
„Себе вараш нeискусну, младу —
„Јесте момак јутрење суначце,
„Ал' му љубав магла по пољанах:
„Вјетрић духне, она се повија,
„У часу се расие и развија.“

Мајци збори млађахна везиља:
„Дужност ми је послушати мајке,
„Мило ми је срдцу угодити,
„Сладко ми је добро помињати!
„Не куни ми пребијеле руке:
„Рука везе куд је око води,
„Око води куда жеља оди,
„Жеља оди ди је срдце роди.“

Познато је да је у то доба од прилике и Бан испевао своју последњу песму... „Последња је његова песма „Моји узори“ која је прво била штампана у „Колу“ (1890. године), а у „Дјелима“ је иста песма, нешто прерађена, штампана под натписом „Узори мога живота.“ Та је песма спевана 16. децембра 1888. године, на дан песникова рођења и када ми је покојни Бан дао, казао ми је да после ње неће ни једну песму спевати. Тако је и било.“ (Д. А. Живаљевић у „Колу“ V, 342).

Занимљива је била та намера Банова. Она подсећа на књижевничке поступке старих Дубровчана који су му били особити узори.

IX

Никола Беговић

Прота Никола Беговић (1821—1895), књижевни и политички радник, одлични буднлац српске народне свести, испевао је леп број песама, које, растурене по листовима, књигама и алманасима, чекају да буду прикупљене, пробране и у једној збирци изнесене српским читаоцима а понајпре његовим земљацима.

Значај његова рада казује и ова песма која се сада први пут штампа. Године 1878. дао је прота Бе-

говић ову песму епископу Никанору Грујићу. Лице које ми је њу, заједно с наведеним прилошцима Грујићевим, уступило, тврди да је она одјек догађаја 1878. а посебице аустриске окупације Босне и Херцеговине. На то, у осталом, упућује и сама песма. Та поетско-политичка алегорија гласи:

Српка Анђелија

Нашег дома а надомак
Стражу стражи српски момак.
Текла вода Текелија,
Отуд иде туђ делија:
„Уклони се, јад те вија'!
„То је моја Текелија,
„Цар ми даде у баштину,
„Да ми гоји сву таштину.“

Отпоздрав му момак шаље:
„Уклони се, странче, даље!
„Не бојим се теб' делије,
„Нећеш прећи Текелије,
„Док је мени пушке шаре,
„Неће судит' твој ми царе;
„Пренесе л' те Текелија,
„Не прима те — Анђелија!“

Нашег дома а надомак
Стражу стражи српски момак
Текла вода Текелија,
Отуд иде наш делија:
„Добра срећа да нам сија!
„То је наша Текелија,
„Прамђед ми је ту се дао,
„И ту је се закопао!“

Digitized by Google

Отпоздрав му момка стиже:
„Приступи ми, војно, ближе!
„Сву ноћ чекам ја делију,
„Да преброди Текелију.
„Ноћ је дуга, сан се таји,
„То судбина даде раји;
„Запроси ме, мој делија!
„Ја сам — Српка Анђелија!“

На тачност поменутога тумачења ове песме упућује, поред осталога, и околност што она није у оно доба могла бити штампана.

Digitized by Google

НЕШТАМПАНЕ ДРАМЕ ЈОАКИМА ВУЈИЋА.

На крају својих биографских списа, *Животоописанија*[1] и *Кратке биографије* коју је издао на немачком и анонимно,[2] Јоаким Вујић, из жеље да истакне своје заслуге за књижевност или из намере да нађе којега „благодјетеља, рачитеља или ходатаја" који би га помогао да још коју књигу изда, саставио је поред списка својих штампаних књижевних дела, још и списак свих дела која су у рукопису. У том списку[3] набројао је двадесет „театралних у рукопису списанија," од којих је, у осталом, једно, доцније, штампано.[4] Кад је пре четири

[1] Јоакіма Вуича, славено-сербскаго списателя, *Животоописаніе и чрезвичайна нѣгова приключенія*, во кратцѣ собственномъ рукомъ нѣговомъ списанна у общежителному монастыру Бездину, во Богохранимой Єпархій темишварской, а печатана у Карлштадту, Писмени Книгопечатателя Јоанна Претнера. 1833. (В. стр. 443—445).

[2] *Kurze Biographie des Herrn Joachim Vuits*, neuesten Illyrisch-Serbischen Schriftstellers. Ausgezogen aus seinen Werken, Journals und Manuscripten. Pesth, gedruckt bey Ludwig Landerer Edlen v. Füskut. 1826. (В. стр. 17—20).

[3] У оба дела један је исти списак, и „театрална списанија" набрајају се у истом реду, само у немачком списку има једно дело мање *(Паунка Јагодинка)*, које је израђено после публикације овог немачког списа.

[4] То је: „*Сербскій вождь Георгій Петровичъ* иначе нареченный Црный; или Отятіе Београда отъ Турака. Едно Иройческо позорище у 4 дѣйствіа сочинѣнно и списанно Јоакімомъ Вуичемъ Славено-Сербскимъ Літераторомъ. У Новомъ-Саду, печатанно писмены Јоанна Каулицый ц. кр. Типографа. 1843."

Digitized by Google

године К. С. Академија Наука објавила каталог својих рукописа, видело се да у њеној збирци има девет драма Јоакимових које се све налазе у поменутом списку и једна уз то које у њему нема;[1] кад је пре две године и Народна Библиотека издала свој каталог рукописа, видело да су сачуване још две драме, опет из истога списка, и једна нова уз то.[2] Поред тих тринаест драма, очувала се још једна у приватној својини, која је такође забележена у Јоакимову списку.[3] Остале су се изгубиле.

Те драме (четрнаест очуваних и седам изгубљених, свега двадесет и једна) нису досад биле предмет књижевног испитивања,[4] и ми сад хоћемо то испитивање да предузмемо. Ми ћемо њиме обухватити потребна саопштења о рукописима, оцену драма и тражење извора овима у туђим књижевностима.

Ради лакшег прегледа, поделићемо све драме у три групе: *шаљиве игре*, *друштвене комедије* ако се тако

---

[1] *Љ. Стојановић,* Каталог рукописа и старих штампаних књига. Збирка Српске Краљевске Академије. Београд, 1901. (Види стр. 218—220). — Драма које нема у Јоакимову списку је *Ла Пејруз.*

[2] *Љ. Стојановић,* Каталог Народне Библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. Београд, 1903. (В. стр. 394, 395.) — Драма које нема у Јоакимову списку је *Сербска принцеза Анђелија.*

[3] То је *Знаеми вампир,* о којем даље.

[4] Само се Г. Н. Андрић *(Prijevodna beletristika u Srba od god. 1777 — 1847,* стр. 51 и 54) који је први изучавао Јоакимов књижевни рад, и нарочито његове драме (само штампане), дотиче и двеју рукописних драма нашега писца. „Мед манускриптима српског ученог друштва у Биограду, каже он, чува се и рукопис Јоакима Вујића *Жртва смрти,* пријевод истог Коцебуова комада (Opfertod)“. И даље: „Мед рукописима Јоакима Вујића... у библиотеци српског ученог друштва у Биограду, налазе се и *Шпањолци у Перувији,* трагедија у 5 чина, од год. 1812“ и додаје да је то превод Коцебуових *Die Spanier in Peru.*

Digitized by Google

смеју назвати, и *историске и романтичне драме*. Свака од тих група чини предмет засебне главе; драме су у њима поређане хронолошки.

I. ШАЉИВЕ ИГРЕ.

Знаеми вампир. — Шнајдерски калфа. — Девојачки лов. — Обручениије или дјетска должност сверху љубве. — Сваке добре вешчи јесу три. — Добродјетељни дервиш или звекетуша капа.

У исти род са *Љубовном зависти чрез једнеципеле* и *Слепим мишем* које су чисте шаљиве игре међу штампаним комадима Јоакимовим, спадају и неке рукописне комедије Јоакимове, од којих је најстарија *Знаеми вампир*.

Знаеми вампир[1] (2 чина, 1812) је врло наивна и невешто састављена шала с „моралним“ завршетком, у којој двоје младих што се воле изиграју два варалице што хоће да их упропасте. Варалице су Маша, „протераница и битанга“ како га Јоаким у списку лица обележава, који се издаје за „кавалира“, за велепоседника који има своје богате земље у Иригу, за књижевника чија ће књига „о политики“ ускоро изаћи, и Никола, „лажа“ како је такође у списку лица назван, који је друг и као неки агент Машин, помоћник његов; два типа на које опомињу лажа и паралажа Стеријини, барон Алекса Голић и Мита његов

[1] *Знаемый Вампиръ*, една весела ѝгра, ў два дѣйствїа преведенна съ італїанскагѡ на Славено-Сербскїй езыкъ Јоакїмомъ Вѹичемъ. Въ Бѹдинѣ градѣ. Печатанъ при Славено-Сербской печатнѝ Кралевскаго Всеучилища Унгарскаго. 1812. 8°. Листи 21 (непагинованих). На крају: Budae di 29ª Nbris 815. Potest imprimi. Georgius Petrovich Revisor Libror(um). Овај је рукопис својина Г. Драгомира Јанковића, управника К. С. Народног Позоришта.

Digitized by Google

„бединтер“. Као што се Алекса и Мита увлаче у кућу богата трговца Марка Вулића и његове кћери Јелице, тако су се Маша и Никола увукли у кућу богате удовице Дафине, и с мање више истим намерама. Госпођа Дафина има имање од педесет хиљада талира и још одозго десет хиљада који припадају њеној синовици Еленки, а којима Дафина располаже; цело то имање хоће ова удовица да „препише“ на Машу, у којега се „смертно заљубила“, и за којега хоће да пође, ма шта се о њој говорило или управо баш зато што се о овој рђаво говори, баш „у труц херђавим блебетушам.“ Наредила је већ Николи да он одмах позове „писара“ да се такав брачни уговор и пред њим учини, и у цељи да дође до поменутих десет хиљада своје синовице, наговорила је већ Еленку да се одрече свога имања и пође у манастир; Еленка на то пристаје, бар привидно. У почетку другог чина, ствари су у том смислу потпуно спремљене. Уговор је написан, Маша га је прочитао с великим задовољством, писар је дошао у Дафинину кућу да га званично, пред свима којих се тиче, прочита и потврди.

Али против таквог уређења ствари има једно лице у комедији које се нарочито буни. То је Недељко Душич, млад и честит човек, који воли Еленку као и она њега, и који се састаје с њом у Дафининој кући у којој Еленка станује, и то провлачећи се кроз једну велику рупу у зиду, коју је сам избушио па покрио великим огледалом да се не види. Недељко зна да се госпођа Дафина боји вампира, да се нарочито боји да јој покојни муж не учини „посјешченије“ с оног света како јој је обећао; зна и све друге потребне ствари о Дафини и оним варалицама (седи цео дан у оној рупи и прислушкује важне разговоре, па чује и сазна) и реши се, у договору с Еленком и нарочито њеном слушкињом, да „волшебним“ начином и мистификујући Дафину, раскине замке које су овој под

метли Маша и Никола. У оном моменту кад Маша и Дафина имају да потпишу уговор и писар да га прочита, Недељко, једнако седећи у својој рупи, протури руку напоље, тргне написани уговор и подметне други, који је „пародија“ првога и у којем је место лажног имена Машиног стављено његово право име и испричана његова стварна, за њега врло ласкава историја. Маша и Дафина потпишу тај уговор мислећи да је то онај први који тек што су прочитали, и писар почиње да чита. Кад види шта је, Маша помисли да му је превару спремила Дафина, наљути се на њу, назове је „безобразном кучком и бештијом“ и оде. Дафина остане плачна и забринута што у њеној кући „не иду вешчи јестествено.“ Никола је с њом, теши је, обећа јој да ће поправити ствар, и, пошто јој измами некакав врло скупоцен адиђар, пође за Машом да га понова доведе. Маша дође, али још љут на Дафину и још не верује; тражи да му она дâ све своје имање, све „папире“, па ће јој веровати да га одиста воли и да хоће да пође за њ, и Дафина му одиста преда све своје „вредеће папире“. Али је Недељко пре тога нашао друго средство да Машу изигра. Најпре, он из своје рупе пружи руку и узме папире а остави два рога место ових; а после, слушкиња је по његовој заповести метнула Маши у џепове мало фосфора, „едну материју зажигајему“, и фосфор се запали баш у тренутку кад су се Маша и Дафина помирили. Маша се уплаши, помисли да су то нечиста посла, излети из куће, и, неколико минута доцније, Никола јави да су га одвели у лудницу.

С Машом је, дакле, свршено; треба сад и с Николом тако исто свршити. За Николу, Недељко, главни чинилац ове „волшебне“ моралне комедије, измислио је ово лековито средство. Кад Никола после свега овога остане сам у соби, Недељко „изметне“ из оне рупе у

Digitized by Google

зиду један велики црн лист с крвавим словима који Николу зове на покајање свих његових грехова и проричe му брзу смрт, ако се не покаје, пусти још неко звонце да само звони, и Никола, чим то види и чује, покаје се, и то дубоко, скрушено, падајући на земљу и ваљајући се по њој; Недељко га тада отера. Дафина, која је све то видела, увери се да су Маша и Никола прости неваљалци, одустане од свију својих дотадашњих намера, благосиља Недељка и Еленку и остави им цело своје имање и папире које је Недељко од Маше спасао.

Ова наивна, местимице вулгарна комедија коју смо ми укратко испричали изостављајући понеке елементе интриге који је само отежавају и без потребе компликују, преведена је „с италијанског“ како Јоаким на насловном листу каже. Ко ју је писао и како се она у оригиналу зове?

На то питање не можемо дати потпуна одговора, али нешто ипак можемо дати. Ова је комедија она иста коју је 1835. превео Антоније Арнот и назвао *Познато страшило*, посрбљујући у њој имена „дјејствујућих лица“ као и Јоаким, и називајући Дафину Катом, Машу Стрпком, Еленку Тончиком, Недељка Петковичем итд.[1] Арнот даје и талијански наслов комедије *Lo spirito famiAliare*[2] који су, узгред буди речено, и он и Јоаким рђаво

[1] *Познато Страшило*, весела игра у два дѣйствія. Превео с Таліанског Антоній Арнот Зак. Маћ. Права Адвокат. (Das Gespenst, Ein Lustspiel). У Будиму. Писмени Кр. Свеучилища Пештанскогъ 1835. — И Арнот, као и Јоаким, а јамачно по угледу на талијански оригинал, забележио је „дјејствујућа лица“ на начин који данас није у обичају, овако:

„*Ката*, тетка Тончике а милосница
Стрпка, скиталице.
Тончика, сестричица Катина а милосница
Петковића.“

Јоаким је тако исто везао имена лица међу собом.

[2] Арпот пише: *famigliare*.

Digitized by Google

превели, али не казује име писца, које ни ми нисмо могли наћи.

После *Знаемог вампира*, али не знамо управо кад, свакако пре 1826,[1] Јоаким је дао још једну шаљиву игру коју је једанпут називао *Сестра из Будима или Шнајдерски калфа* а други пут само *Шнајдерски калфа*, и коју је волео сматрати као оперу а не као шаљиву игру,[2] и ако она није опера поред свих својих песама у тексту.[3]

---

[1] За ово дело Јоаким није, као обично, на рукопису назначио годину кад је довршено. Само, по једном знаку видимо да је довршено пре 1826. У својој *Kurze Biographie* (стр. 19), која је изашла 1826 године, он помиње то дело као готово, свршено у рукопису. Као за *Шнајдерског калфу*, тако и за још нека рукописна дела Јоакимова којима не знамо годину, можемо, и по истом извору, одредити да су пре 1826 постала. То су: *Девојачки лов, Обрученије, Сваке добре вешчи јесу три, Предувјереније сверху состојанија и рожденија, Сирома стихотворец, Селико и Бериза, Љевица из Маријенбурга* и *Сирома тамбурџија* (в. за све Kurze Biogr. стр. 17—20), и ми то одмах овде кажемо да не бисмо доцније, код сваког посебно,то исто понављали.

[2] У *Животоописаније*, на месту где су побројани рукописи Јоакимови (стр. 444), наслов је комаду: „*Сестра изъ Будима или Шнайдерскій Калфа,* една Опера у два дѣйствія прев. съ Маджарскаго на Славено-Сербскій езыкъ.“ У *Kurze Biographie*, стр. 19, наслов је: „*Die Schwester, oder der wandernde Schneidergesell*, eine Oper aus dem ungarischen in 2 Aufzügen.“ У рукопису нема првог наслова.

[3] Песама у комаду има осам. Неке су ваљда народне као: „С оне стране Мораве, бела дудо...“ (пева Кузман, I, 4), „Смиљан, Смиљанине, покисну ти перје...“ (певају Маца и Јелка, II, 8), „У башчици ружа цвета, ја је не берем“ (дует на крају), или ваљда Јоакимове властите. Како ове последње изгледају, може се видети по овим примерима. Кузман пева (I, 2) једну песму која овако свршава

„С њоме ћу се веселити дањом и ноћом,
„И могу се с њоме венчат божјом помоћом.“

Скакавац (I, 5) пева о себи и свом занату песму која почиње:

„Ја сам калфа већ шнајдерски постао,“

Digitized by Google

Шнајдерски калфа[1] (2 чина) је шаљива игра, и то једна необично вулгарна и простачка шаљива игра, писана с потпуним одсуством укуса и духа, с досеткама на које би се једва деца насмејала, једна од најгорих и најнеотменијих ствари које је овај и иначе неотмени књижевник пружио српској публици. Остављам на страну што је интрига претрпана многим непотребним стварима, шала је у овој комедији једна од најгрубљих, највише детињастих, бесмислених, онаква каква се може наћи само у најгорим мађарским комадима (јер је и ово мађарски комад), у епизодама *Агнеше* и *Црвеног буђелара*, на пример, и гора још, пошто епизоди ових данашњих комада представљају јамачно финију и савршенију мену мађарске комике. Колико је комика у *Шнајдерском калфи* плитка и ниска, може се видети из ових примера. Кузману слузи заповеде да у кућу не пушта никога, ма ко то био: Петар,

---

а завршава:

„Зато могу свуда путовати,
„Нити се ја од кога бојати,
„Ербо иглу, риф, маказе ја са собом носим.“

Или оно што Скакавац с Јелком у сцени (I, 6) пева:

„Ој мајсторице.....
„Зашто ти каза да си ме купила,
„От Циганке за мекиње ти мене добила,
„Кад је мој отац велик човек био,
„Све тарабе и лесе главом поразбијао.“

Или онај дует Гаврила и Јелке (II, 3):

Морам се сердити... — Немој се сердити...
Удај се за мене... — Ни пошто за тебе...

[1] У рукопису наслов је на последњем листу и гласи: *Шнайдерскій Калфа,* една весела съ песмама игра у два дѣйствія, преведена съ маджарскога ѣзыка на Славено-Сербскій Јоакїмомъ Вѹичемъ, Славено-Сербскимъ Списателѣмъ.“ 4⁰. Листи 14 непагинованих. — Рукопис је својина К. С. Академије Наука (в. Каталог, бр. 186).

Digitized by Google

Павле, свеједно; и, кад му дођу два господина који би хтели ући, он је толико глуп да их пита јесу ли они Петар и Павле, и кад му они, не зна се зашто, кажу да јесу (и ако у ствари нису) он их не пусти. Једноме од њих који му, правећи се Француз, каже „адие мон шер фрер“, одговара: „ти си сам кер,“ а другоме који му каже да се зове значајним именом „барон Врбовина“, одговара духовитом игром речи; „ако сте ви и растовина, или јаворовина, или глоговина. итд.“ (I чин, пој. 3 и 4). Слушкиња Елка (II, 11) пита једну удовицу, управо лажну удовицу, ко јој је умро, њен муж или она сама. И то нису само слуге и слушкиње у овом комаду тако глупе, нити је само у њиховим говорима комика тако нискога степена, него су и лица вишега социалнога положаја у њему те исте интелигенције и комике; и трговци су такви, и „барони“, и сва лица у комаду уопште. Најглавније лице је најгоре у том погледу. Гаврило Скакавац, шнајдерски калфа, ево како говори. и то озбиљно. Каже н. пр.: „онај човек који није никада вандровао, ест исто такови како год онај који није никад вандровао. а ово ми је казао мој покојни отац после своје смерти“ (I, 5); прича како нема оца јер му га је нека мајсторица купила за мекиње (I, 6); кад га, при погађању у службу, питају шта зна, он одговара да се зна „чешљати, обући се, јести, пити, пушити, и холбу вина на душак пољоскати“, а од музике „звиждати, дромбуљати, звонити и тамбурати“ итд. (I, 8); признаје једном господину да је паметнији од њега, јер је појео више ћурака, прасаца, итд. (II, 7). Таква је комика у овом изузетно неинтелигентном комаду, који је наш „списатељ“ сматрао за потребно дати српској публици. За Јоакима и његов књижевни глас, још је добро што он овај комад није сам написао него само превео, али како га је могао и преводити? И ако

је истина, као што се једанпут тврдило,[1] да је, при представи *Шнајдерскога калфе* у Крагујевцу 1833, он сâм играо насловну улогу у комаду, одвратно бесмислену улогу Гаврила Скакавца, — како ју је могао играти, он „литератор“ таквога значаја какав је себи давао, и то још као матор човек, у шездесетим годинама својим? Одиста, ништа тако можда не компромитује Јоакима у књижевном погледу као овај његов комад.

Интрига ове „веселе с песмама игре“ састоји се, укратко речено, у овом. Продан, добар газда, има кћер Мацу, коју просе и око које обигравају сигурни „барон“ Врбовина и још сигурнији „Француз“ и „кавалир.“ Продан неће да је сâм дâ ни једном ни другом, него чека своју сестру из Будима да она дође у госте и пресуди ствар.[2] Гаврило Скакавац, ђаволасти „шнајдерски калфа“ који треба да је gracioso ове комедије, чује за долазак те „сестре иришке вароши“ како је он назива, и реши се да се преобуче у женско одело и пред Проданом покаже као та жељно очекивана дама у чијим је рукама судбина Мациних просилаца; Гаврило то чини да би у тој женској улози досудио Мацу барону Врбовини, у чију је службу ступио као „камердинер“. Он се, дакле, преобуче, и у новој улози „Карлове тетке“ појави се пред Проданом. Али док се с Проданом разговара и још ништа

[1] М. Шапчанин, у беседи приликом отварања позоришта у Београду 10 Новембра 1868: „на дан 16. фебруара (1833) даван је (у Крагујевцу) комад *Шнајдерски калфа;* главну улогу играо је сам Јоаким. (Наведено у *Ђ. Малетић, Грађа за ист. срп. нар. поз.* 1884, стр. 7). Овај податак нигде нисам нашао потврђен.

[2] У самом тексту комада (II. 5, 6) ово се лице не зове, као у оном наслову, „сестра из *Будима*“ него „сестра из *Ирига*“.“ То је — ја тако схватам — Јоаким хтео да и овим посрби оригинал, у којем је јамачно реч о Будиму а не о Иригу. Јер Будим више одговара најпре мађарском пореклу комада, а после и самој радњи у овом, пошто се радња дешава у Пешти (в. I, 5).

Digitized by Google

не учини, појави се нова „Карлова тетка,“ друга „сестра из Ирига“; и то је „Француз“ што се тако обукао. „Француз,“ дакле, дође пред Продана као његова сестра, досуди Мацу себи, и Продан потпише уговор о томе који му он пружи. Продан, мало доцније, опази превару (ја изостављам епизоде којима је нарочито крај овог комада претрпан а које ништа не води ствари), али не може више да поправи учињену погрешку. Као што се види, ни интрига *Шнајдерског калфе*, није боља од досетака у њему. Она је тако рђаво склопљена да — узмимо само овај пример — улога „шнајдерског калфе“, која треба да је најјача и од највећег утицаја постаје потпуно излишна, и да се цела радња без његова утицаја свршава.

Да ли пре или после *Шнајдерског калфе*, свакако опет пре 1826, Јоаким је израдио или превео још три шаљиве игре, „веселе игре“ како их он назива, и то су *Девојачки лов* (3 чина),[1] *Обручeније или дјетска должност сверху љубве* (1 чин),[2] и *Сваке добре вешчи јесу три* (3 чина).[3] Ни једна од њих трију није нам се очувала у рукопису, и ми за њих знамо само по томе што их Јоаким у својим аутобиографијама помиње. Ни на једној од њих, према томе, не бисмо се могли задржавати; срећом, за прву од њих сâм Јоаким нам је саопштио извор из којега је преведена, и ми је можемо по том извору испричати.

---

[1] *Девоячкій Ловъ.* Єдна весела игра у 3 дѣйствія по Коцебуу (*Животоп.* 444.); *Der Wildfang*, ein Lustspiel in drey Aufzügen, nach Kotzebue (*Kurze Biogr.* 19).

[2] *Обрученіе, или дѣтска Должность сверху Любве,* една весела игра у 1 дѣйствію (*Животоп.* 444); *Die Verlobung oder Kinders-Pflicht über Liebe,* ein Lustspiel in einem Aufzuge (*Kurze Biogr.* 18).

[3] *Сваке Добре Вещы всу Три.* Єдна весела игра у 3 дѣйствія (*Животоп.* 444); *Aller guten Dingen Drey,* ein Lustspiel in zwei Aufzügen (*Kurze Biog.* 19).

Digitized by Google

Девојачки лов[1] је, како сам Јоаким каже, Коцебуов *Wildfang*, та „покладна лакрдија (eine Fastnachtsposse) или „шаљива игра за сваривање“ (Lustspiel für die Verdauung) како је сам Коцебу назива,[2] грубо истесана, небираним средствима изведена и на брзу руку рађена шала његова, једна од најгорих ствари овог у главном вештог али често небрежљивог писца комедија. Уживајући пуне симпатије публике и потпуно утврђен књижевни глас увек забавнога позоришног писца, Коцебу је, у својој великој потреби драмске продукције, каткада радио и сувише олако, писао драме без икаквих литерарних скрупула; набацивао појаву за појавом и чин за чином који тек у главном могу имати нешто логике и смисла; стварао ситуације ма какве по вероватности и укусу, не зазирући ни од тривиалности; састављао их и везивао на екстравагантне начине, само да колико толико представљају једну непрекидну радњу; уносио у њих најлакшу и најнеотменију шалу и циљао с њима на најјефтиније ефекте; уопште радио комад само да уве-

[1] „Девојачки лов“ је промењен а не преведен наслов. „Der Wildfang“ значи: ветрогоња, лакомислен човек; њиме је Коцебу мислио на свога Фрица Велингхорста, као што је Молиер сличним насловом (L' Etourdi) хтео да означи свога Лелија. — Малетић (*Грађа,* 148) помиње да се 23 априла 1863 играо у Београду: „*Ветрогоња,* шаљива игра у три раздела, од Коцебуа, превео Дим. Јоксић“. Ова Коцебуова комедија, за коју Малетић додаје да „не заслужује спомена у драмској литератури, *због оскудице у моралу*“, биће по свој прилици *Der Wildfang*, и ми овде можемо констатовати оно што смо једанпут раније помињали (С. К. Гласник, 1902, V, 360) да је доста комада које је Јоаким оставио преведене у рукопису, имало ту „срећу“ да буду понова од других превођени.

[2] „*Der Wildfang* ist blos eine FastnachtsPosse und soll auch durchaus weiter nichts vorstellen“ *(Theater von A. v. Kotzebue,* VI Band, 1840, предговор комаду: Der Graf von Burgund, стр. 138). — „*Der Wildfang,* Ein Lustspiel für die Verdauung in drei Aufzügen. Erschien 1797“ *(Theater von A. v. Kotzebue,* VI Bd, 1840).

Digitized by Google

сели и забави доброћудне и гојазне бечке „биргере“ који долазе у позориште после добре и масне вечере да се грохотом исмеју, и који, и кад би знали за отменију шалу и финији књижевни укус, не би ипак ништа могли замерити свом старом и верном „увеселитељу“ како су они сматрали Коцебуа. Једна од таквих комедија је и ова коју је Јоаким превео. Да је не причамо на дугачко и не излажемо њен цео врло заплетени заплет, у њој се љубавна историја младога лакомисленога барона Фрица Велингхорста и мале Нанице Брумбахове, и quasi-комична историја удаје сентименталне госпође Брумбах, Наничине матере, која, мислећи да је удовица, једнако трчи за приликама да се уда док на крају комада не позна свога старога живога мужа у Феликсу, учитељу Фрицову; у њој су, дакле, те две паралелне историје представљене са стотину којекако мотивисаних забуна, неспоразума, qui pro quo, са свима фантастичним ситуацијама вулгарних позоришних лакрдија. Ту се Фриц ,само да би се састао с Наницом и оженио се њом, прерушава час у берберина, час у старога инвалида с дрвеном ногом, час у сироту жену коју је изневерио некакав Пифелберг, просилац госпође Брумбах; ту он лаже, измишља, казује што му најлуђе падне на памет само да се извуче из клопке у коју је лакомислено упао, изјављује љубав својој будућој ташти, прави се ванбрачни син њених просилаца; ту и он и друга лица у комаду отимају девојке, ускачу ноћу кроз прозор, траже се по мраку и грле кога не треба, улећу у официрска наручја у место девојачких, падају у несвест, крију се по неким тајанственим собама, пролазе невидљиво кроз неке непознате ходнике итд. А све је то зачињено једним хумором који покаткад изгледа да је из *Шнајдерског калфе*. Ово је, додајмо, први комад Коцебуов на који у овој расправи наилазимо; сетимо се

Digitized by Google

да и међу штампаним комадима Јоакимовим има један преведен из истог писца *(Крешталица)*.

Друга два комада не познајемо никако, ни по извору из којег су преведена. Ни једном ни другом не знамо оригинал. *Обручениje*, или *Verlobung* како га Јоаким немачки назива, можда би могло бити од Виљема Хенрика Бремела (рођ. 1754 † 1808), незнатног немачког драматичара, који је 1780 године написао једну шаљиву игру (не знам у колико чинова) под истим насловом, а коју нисам видео. За *Сваке добре вешчи јесу три* још мање можемо наћи оригинал.

Извесном комичном теденцијом спада донекле у ред шаљивих игара још један комад Јоакимов, управо превод његов, *Добродјетељни дервиш или звекетуша капа* (3 чина),[1] „волшебна игра“ једна, преведена с мађарског, не зна се тачно кад а опет пре 1826.

Један „тошкански фиршт“, по имену Пјетро, је тај „добродјетељни дервиш“. Он се преоблачи у дервишко одело и упућује свога сина Софрана и неког рибара Мандолина, који је комична личност комада, на неко закопано благо; то благо се састоји у неким чудотворним стварима, у једном бубњу на чији се удар одмах пуно војника појави, једној кеси која се напуни новцима чим се затресе и једној капи која избавља из сваке невоље, такође чим се затресе. Пјетро упућује ову двојицу на то чудотворно благо да би помогао сину да се излечи од несрећне љубави према лепој „волшебници“ Сеномиди, кћери „волшебника“ Абукафа, која не воли Софрана али гледа да га замађија, и против које се не може борити

[1] *Добродѣтелный Дервишъ или Звекетѵша Капа.* Една волшебна ӥгра у 3 Дѣйствія преведенна съ маджарскаго язика на нашъ Славено-Сербскій Јоакїмомъ Вѵичемъ, Славено-Сербскимъ Списателемъ. 4⁰. Листи 13 непаг. — Ркп. је К. С. Академије Наука (в. Катал. бр. 185).

Digitized by Google

обичним него само „волшебним“ средствима. Софрано и Мандолино ископају то благо, први узме бубањ и кесу а други „звекетушу капу“, и иду у Сеномидин дворац. Ма да Мандолино говори Софрану против женâ (јер „женска серца, каже он, есу тако широка какогод морска пристанишча у која сваки мороплаватељ свободно с његовом галијом уплoвити може“) и нарочито против Сеномиде, за коју отворено каже да је вештица, ипак Софрано слудује па оде њој на састанак. Сеномида, која је од Мандолинове жене Фаустине чула каквим чудотворним средствима Софрано располаже, измами му та средства, и онда нареди својим јаничарима да и њега и Мандолина камџијама истуку. Софрано и Мандолина извуку се из те опасности помоћу „звекетуше капе,“ уз то потуку јаничаре и још уграбе и окују у ланце Сеномиду и Фаустину. Сеномида опет превари Софрана, који је и даље у њу заљубљен, ослободи се ланаца и успе напослетку да му измами и украде бубањ и кесу; уз то, нарећује својим војницима да га баце у тамницу. Софрана опет избави Мандолино са својом чудотворном капом, а долази му у помоћ и отац Пјетро, који се појављује с грмљавином, као дух, слично „комендатору“ Молиерова *Дон Жуана.* Најпосле, Софрано и Мандолино преваре Сеномиду и Фаустину (ова је сасвим прешла на страну „волшебнице“), мушка страна изигра женску. Они се преобуку и сами у дервишке хаљине, даду овим двема женама да једу неко воће од којег им изиђу велики носеви „како јургет“, то учине и свима Сеномидиним „јаничарима“, измаме бубањ и кесу обећавши да ће свима дати лек против тога, не даду им га него их тако оставе, и Сеномиду и Фаустину, и сву „великоносату компанију.“

Ова „волшебна игра“, која има два три симпатичнија места, вероватно је талијанског порекла, и ако је

с мађарског преведена. Чија је она и које јој је оригинал, нисмо могли наћи.

II. ДРУШТВЕНЕ КОМЕДИЈЕ.

Набрежное право. — Жертва смерти. — Сгари војак. — Карташ. — Негри или љубав ко сочеловјеком својим. — Предувјеренија сверху состојанија и рожденија. — Сирома стихогворец. — Селико и Бериза или љубав измежду негри.

Драма̂ као што је *Фернандо и Јарика*, *Награжденије и наказаније*, „друштвених комедија“, дакле, како бисмо ми данас рекли, „грађанских“ и „породичних“ драма како су се оне некад називале, има у Јоакимовим рукописима више него шаљивих игара. Две су од њих које по хронолошком реду најпре ваља да прегледамо, обе из 1812, *Набрежное право* и *Жертва смерти*.

Набрежное право (1 чин)[1] је комадић с друштвеном тезом, прецизније речено с критиком једног „варварског“ права које је некад владало у Европи, по којем роба са лађа̂ што претрпе бродолом није својина њеног правог имаоца него онога који је први нађе к узме или онога на чијем се земљишту роба нађе („набрежно право“, Strandrecht, droit d' épaves). Да та критика буде рељефније истакнута, у личности комада унесен је, поред Европљана, и један „Индијанац“, дивљак један, који у својој безазлености и доброти не може ни да замисли

---

[1] *Набрежное Право.* Едно позорище ȣ̂ еднымъ дѣйствїю ѝздано Јоакїмомъ Вȣичемъ. Въ Бȣдинѣ Градѣ. Печатанно при Славено-Сербской Печатни Кралевскаго Всеȣ̂чилища Пештанскаго. 1812. 8°. Листи 13 непаг. — Ркп. је својина К. С. Акад. Наука (в. Кат. број 191).

Digitized by Google

могућност једног таквог „варварског“ права. Та околност даје комаду ону специалну тенденцију да се дивљаци истичу над Европљанима, да се декламује против неморала цивилизованог света и указује на свет примитиван као на племенит и благородан свет, да се, једном речју, природно стање претпоставља цивилизацији, тенденцију која је честа у позоришним и другим делима XVIII века, а која је, као што се може видети по *Фернанду и Јарици* и као што ћемо још боље видети по неким другим преводима Јоакимовим, била нарочито драга нашем Јоакиму, и ако је она била врло далеко од средине у којој је он живео.

Марич, трговац (тако се износи у комаду) враћа се из Индије с галијом робе у своју постојбину, али баш пред својим родним местом претрпи бродолом који му упропасти сву робу, и из којега се он једва лично спасе. Спасе се заједно с Рувимом, једним младим Индианцем којега је он из ропства искупио и који је добар као добар дан, бољи и племенитији него многи Европљанин. По заповести „притјажатеља набрежја“, богатог господара Штуке, сељаци извуку робу из мора. Али сад та роба припада господару Штуци, по „набрежном праву“, и господар Штука, који је „каменотверди среброљуби човек“, неће да је врати Маричу. Како ће је Марич добити? Штука има једну кћер, Белку, а „Белка ест един ангел“, и њу воли млади Гедеон, који је некад био богат а сад у служби Штукиној, и у којем Марич наједанпут позна свога давно невиђеног сина; он моли Штуку да поврати Маричу робу, али овај окорели зликовац, који једва чека бродоломе да би сâм присвојио робу и који нарочито пали ватре на „најстрашнији мести брега“ само да би заварао мореплловце и навео их да с лађама наседну и пропадну, неће ни да чује за то, као што није раније хтео да чује ни за љубав сиромашнога Гедеона према његовој богатој

кћери. Један случај ипак наведе Штуку да попусти. Марич и Рувим сами разговарају; у својој великој муци, Марич каже да га ипак теши то што му је највеће благо остало и то „под пазухом“ (мислећи тиме на Рувима, којега држи под руку), а Рувим се теши што му је остао Диаманат (мислећи на своје псето које се тако звало и које је он јако волео). Штука, који их је за то време прислушкивао, није разумео њихов преносни говор, него, помисливши да ови збиља још имају блага и диаманата, истрчи из своје заседе и понуди им целу спасену робу, дā Белку Гедеону, и потпише с њима у том смислу уговор. Наравно да се после врло зачудио кад је видео како је кажњен, својом сопственом кривицом.

Овај наивни комадић са својим доста детињастим qui pro quo, али са местимично живим диалогом (сц. 12), није оригинал нашега писца него једнога немачког драматичара који је тенденцију о Европљанима и дивљацима чешће износио у својим драмама, онога истога од којега је Јоаким превео *Девојачки лов* и *Крешталицу*, Коцебуа. Коцебу је написао *Das Strandrecht*, драму у једном чину,[1] и та је драма, коју смо ми поредили с *Набрежним правом*, чист оригинал ове коју је Јоаким, како сâм каже, само „издао“. Само се личности у њој зову друкчије него у Јоакима: Марич се зове Салдерн, Гедеон Карло, Рувим Павле, Белка Амалија а њен отац кога је Јоаким неприлично назвао Штуком зове се логичније „Herr von Hayfisch.[2] То је, додајмо, други комад Коцебуов на који овде наилазимо.

---

[1] *Das Strandrecht.* Ein Schauspiel in einem Aufzuge. *(Theater von August v. Kotzebue,* XXI Bd, 1841).

[2] „Штука? О ја познајем штуке веома добро“, каже Рувим, кад чује како се зове господар ове морске обале (I, 2), као да је, у својим далеким морима, имао прилике видети ову речну рибу. У Коцебуа је то природније, пошто се односи на ајкулу (haifisch).

Digitized by Google

Жертва смерти, (3 чина)[1] је комад сасвим друкчији, из чистог европског живота; у њему нема „Индианаца“ међу личностима, ни оне тенденције о уздизању дивљака над цивилизованима, и ако у једној епизоди (I, 11) има уздизања Јевреја над хришћанима. То је обичан старински комад, с много старинске сентименталности, о човеку који себе жртвује да своју породицу спасе, о ономе који и у смрт иде да би друге учинио срећнима. Роберт Максвел је та „жертва смерти“. Он је био богат лондонски трговац па осиромашио потпуно; његова жена Аравела, син Алексије, и мати, слепа једна баба (њен тип је најверније рађен од свих у комаду), гладују формално. Максвел се онда да̂ у тражење рада. Барон Демпстер нуди му да ступи с њим и његовим људима у друштво, друштво коцкара и карташа; он одбије, Флуд му нуди да криво сведочи у једној парници; он одбије. Видевши како Ханс Хартов, „бременоносац“, ношењем терета зарађује хлеба и живи задовољно, покуша и он понети терет, али не може. Приближи се богатом „винопродавцу“ Харингтону, затражи од њега рада, и исприча му своје „нешчастије“; Харингтон, којем се син баш тада удавио, налази да Максвелово „нешчастије“ није ништа спрам његовог, и не помогне му ништа. Думфрис му нуди једну службу али у Индији; Максвел се премишља јер мора оставити жену. У то види Малвина, свог старог пријатеља, који му је на најдискретнији начин послао тога дана новаца, и врати му тај новац. Нећe он од Малвина новац да прими, друго нешто тражи он од њега. Малвин

[1] *Жертва Смерти*, едно Позорище у три дѣйствія, списанно Jωакïмомъ Вȣичемъ. Въ Бȣдинѣ градѣ. Печатано писмени при Славено-Сербской Печатни Крал. Всеу̂чилища Пештанскаго. 1812. 8°. Листи 32 непаг. — На крају, другом руком: Budae die 30ª Aug. 815. Jmprimat(ur). Georgius Petrovics, Revisor Libror(um). — Ркп. је својина К. С. Акад. Наука (в. Кат. бр. 189).

Digitized by Google

је волео Аравелу и она њега; осам година раније, они су се имали узети, али је Аравелин отац њу више волео дати богатом Максвелу него сиромашноме Малвину. Сад, кад је Малвин богат а Максвел сиромашан, подсећа Максвел Малвина, на његову стару љубав, пита га: „љубите ли ви још Аравелу?“, и, кад овај одговори: „ест, ја љубим још Аравелу“, он му изјави како полази за Индију, а њему оставља своју породицу, и жену своју: „буди Аравеле супруг“, каже му он (II. 7); овај пристаје на то. Ствари, наравно, не пођу тако како је Максвел желео. Аравела, при свем свом поштовању према Малвину, неће да остави свога мужа, и Максвел, који јој узалуд доказује противно, реши се сад на самоубиство. Опрости се са својом женом, својим сином и матером, (и то им, при растанку, говори таквим стилом да је чудо како они одмах не увиде шта он мисли, и не спрече га у његовим намерама), и скаче у Темзу. Али га отуд изваде, и то „бременоносац“ Хартов и „винопродавац“ Харингтон, и донесу га кући баш кад су Аравела и Малвин, разним својим племенитостима, још једанпут своју љубав коју им је Максвел препоручивао, жртвовали ради Максвела. Харингтон, на крају, а само ради потребе да се комад заврши лепо, узме под своје Максвела и Аравелу место изгубљена сина.

Познато је[1] да је и овај комад од истога писца од којега рекосмо да је *Набрежное право*. То је Коцебуов (трећи комад овога писца међу рукописима Јоакимовим) *Opfertod*, који је, у осталом, и после Јоакимова превода још два пут у нас преведен: најпре га је превео и штам-

---

[1] В. нашу примедбу одмах у почетку расправе, где се саопштава да је то Г. Андрић нашао. — *Der Opfertod.* Ein Schauspiel in drei Aufzügen. Erschien 1798. *(Theater von Aug. v. Kotzebue,* Bd. VIII. 1840). — Додајмо да ни овај наслов Јоаким није добро превео; Opfertod значи управо: смрт ради пожртвовања, а не: жртва смрти.

Digitized by Google

пао Михаило Витковић 1830 под насловом *Жертва на смерт*,[1] а после са извесним прерадама Милан Симић 1873 под насловом *Очајник*.[2]

После ова два комада, Јоаким је дао *Старог војака* (1816, 1 чин).[3] То је сеоска идила са политичким тенденцијама лојалности и оданости цару и властима и тенденцијама патриотским. Интриге у њој и нема скоро. Стари Дача, сеоски кнез, „стари војак“, даје оставку на кнештво и „предикује“ симетрично распоређеним по позорници сељацима и сељанкама о цару и дужности према њему. Народ онда изабере за кнеза његова сина Максу, који је тако исто честит као и овај и рану добио бранећи цара. Уз то, добар газда сеоски Момир даје своју кћер Јелку Макси за жену, и говори јој да се угледа на царицу, која „има често њену децу на рукама.“ Све се заврши химнама „благом императору Францу первом“ и српском народу.

Ни та драма, и ако посрбљена у тенденцији својој, није Јоакимова. То је драма познатога и некад јако хваљенога немачкога драматичара Августа Виљема Иф-

---

[1] „*Витковић Мих.* Жертва на смертъ, позорищна игра у 5 дѣйств. отъ Августа Коцебуа, с нѣмецк. на сербскій езыкъ преведена, трошкомъ Матице Сербске. У Будиму 1830.“ (*Новаковић,* Срп. библиогр. бр. 768; *Šafarik,* Gesch. d. südsl. Lit. III. 403; *Andrić,* Prijev. beletr. 51).

[2] Ђ. Малетић бележи да се 13 априла 1873 играо у Београду „*Очајник,* позор. игра у 3 чина, по Коцебуовом *Opfertod* превео и прерадио М. А. Симић,“ и додаје да, што се прераде тиче, у ствари у комаду „није ништа прерађено што би делу дало други карактер, ... заплет, ... грађу, ... карактере, ... ефект ...; само је *језик* поправљен (*Малетић* Грађа, 720, 831).

[3] Старый Воякъ. Едно ꙗвно позорище ȣ̂ едномъ дѣйствїю ѝзданно Јѡакїмомъ Вȣичемъ. Ȣ̑ Бȣдимȣ Градȣ. Печатанно въ Славено-Сербской ѝ восточныхъ прочихъ языковъ Печатни Кралевскаго Всеȣ̂чилища Пештанскаго. 1816. 8°. Листи 15 непагинов. — Ркп. је својина Народне Библиотеке.

Digitized by Google

ланда (рођ. 1759 † 1814), једнога од главних последника Лесингових који је радио „у правцу овога реформатора немачке драме, али без његовог стваралачког духа", творца „породичне драме" као што је Лесинг био творац „грађанске трагедије", и писца који се и данас цени ако не много а оно више него његов савременик Коцебу; с правом, у осталом. Ифланд је имао каткада и бољих комада у којима је, по Гетеовим речима, „излазио из прозе у идеалност," као што је имао и већи број ефектних и драматичних комадâ којима је „два човечја века привлачио публику", и његов глас утврђен је у историјама књижевности, и ако је он у позоришном свету скоро сасвим заборављен.

Драма о којој је овде реч, и која носи наслов *Der Veteran*,[1] безначајна је; то је пригодна драма коју је Ифланд писао 1798 о светковини у част пруского краља Фридриха Виљема III (1797—1840), који је мало времена раније ступио на престо. Јоаким јој је тај свечани карактер задржао али га применио на политичко стање своје земље, заменио пруского краља царем аустриским, Фридриха Виљема III Фрањом I (1806—1835). Јоаким је, по свом обичају и имена личности у комаду променио, само не срећно. У Ифланда и имена значе нешто. Главна лица, отац и син који се у Јоакима зову Дача и Макса, имају имена ***Фридрих*** Вернан и ***Виљем*** Вернан, и тиме је учињена алузија на онога који се комадом има прославити; то је исто учињено и именом девојке која полази за Виљема и која се зове *Лујза* (у Јоакима, Јелка), а тако се звала и

[1] *Der Veteran*, Schauspiel in 1 Aufzuge. Wurde 1798 den 6 Juli sur Huldigungsfeier des Königs Friedrich Wilhelm III im königlichen National-Theater zu Berlin aufgeführt. *(Theater von Aug. Wilh. Iffland.* Erste vollständ Ausg. Wien.1843. Bd. XIV).

Digitized by Google

жена Фридриха Виљема. Јоаким није осетио ову алузију, и зато је лицима наденуо индиферентна имена. Овај је комад (додајмо овде за Ифланда исту примедбу коју смо раније за Коцебуа учинили) у исто доба први Ифландов комад који је Јоаким превео, а и прво уопште Ифландово дело, бар досад познато, у нашој књижевности.

Још је један Ифландов комад Јоаким превео, 1821, и то је познати *Карташ* (то су једини комади овога писца у Јоакимову преводу), за који је сам Јоаким назначио извор из којега је превео. Поред обичне сентименталности, поред претераности у осећањима личности као и у трагичности ситуација, поред конвенционалности, моралисања, и других особина која карактеришу Ифландово и у опште старије позориште, у овом комаду има у јачој мери драмских ефектних ситуација, диалога који има боје, живости, одсечности и маркантности, и местимице доброг и ако сумарног цртања карактера. Ово је можда најбољи комад који је Јоаким превео, најбољи и међу штампаним и нештампаним преводима његовим, и ако то није ни најбољи Ифландов комад, и ако ни Ифланд није најбољи од немачких драматичара чијим је делима Јоаким могао забављати публику у своје време.

Карташ (5 чинова, 1821)[1] је морална историја једнога младога човека аристократскога порекла и васпитања, којега су карте довеле до ивице пропасти, и не само њега него и његову жену и дете, и који се у одсудном тренутку, уз неочекивану помоћ неких пријатеља дванаестога часа, одједанпут коначно преобрази

[1] *Карташъ* едно ѩвно позорище, ȣ̂ пять Дѣйствія преведенно и̂ и̂зданно Јоакїмомъ Вȣичемъ. У Бȣдимȣ Градȣ. Печатано при Славено-Сербской Печатни Крал. Всеȣ̂чилища Пештанскаго. 1821. 8⁰. Листи 60 непаг. — Ркп. је својина Нар. Библ. (в. Кат. бр. 588).

Digitized by Google

и поправи, и реши да живи мирним породичним животом честитога човека. Барон Фриц Валенфелд (у Јоакимову преводу, Барон Попов) зове се тај човек; он је прокоцкао своје не велико имање, дужан је свима и свакоме, жена његова и дете немају хлеба да једу. Помоћи нема ни с које стране. Једина помоћ која би могла доћи била би од његовог стрица, богатог и врло моћног тајног саветника Валенфелда (у Јоакима, Попова), али који неће да чује за свога синовца од како се овај као племић оженио грађанком. Помоћ коју му нуди други синовац тајног саветника, дворски саветник Фернан (у Јоакима, Краснов), пружајући му нешто пара, неће Валенфелд да прими, јер је овај, интригант као Фрања Мор, „безбројним подлостима украо милост свога стрица“ коју је Валерфелд најпре уживао, и као „прост разбојник отео срећу“ која је овом припадала. Уз то, таст барона Валенфелда, отац несрећне „грађанке“ Марије, лајтнант Стерн (у Јоакима, Давидов) долази да узме своју ћер натраг, да је поведе себи у кућу да би имала од чега живети, а барона оставља да сâм тр.ља главу како ће се из својих неприлика извући. Марија која воли необично свога мужа у пркос његовој рђавој страсти, и која је добила од њега поштену реч да он никад више неће заиграти карата, неће да се раставља од њега, хоће с њим херојски да препати све невоље његове. Али је барону невоља велика, једна нарочито, за коју његова жена и не зна у осталом: полиција га хвата да га због дугова затвори, и већ је ту, у његову стану тек што га није затворила. И он онда, без икаква излаза будући, изневери реч коју је жени дао а само да би и њу и себе спасао. Он узајми потребну велику суму од професионалног коцкара Посерта (у Јоакима, Неситника) да је одмах исплати полицији и спречи затварање, али под условом, који је Посерт нарочито поставио, да

од сада буде његов сталан помоћник у игри, croupier његов који заједно с Посертом дели губитке и добитке његове банке, и који просто од коцке живи. Ствари баронове сад почињу још горе ићи. У кући његовој има до душе новаца, али је беда иначе, барон се опија да би заборавио на невољу, а Марија је у очајању; уз то, како је Посерт човек без скрупула, то Валенфелд у његовој служби игра и лажним картама, њих двојица опљачкају тако једног наивног младића, неког поповог сина, који је баш тада примио неко туђе наслеђе, и полиција дочује за то. Барон Валенфелд је, дакле, дошао до ивице пропасти, не само с имањем и домаћом срећом него и са чашћу. И сад му се одједаред јавља спасилац, и то баш онај који треба да му буде судија, и код кога и тајни саветник и дворски саветник Фернан раде да он што строже буде осуђен; то је генерал, министар војни, граф Билдау (у Јоакима, Толстој), који је, по не знам каквом праву, узео од полиције баронову ствар да је иследи.[1] Генерал, који је најпре у бароновој афери био под утицајем тајнога саветника и Фернана, непријатеља баронових, и чак хтео своју синовицу да уда за Фернана, и који је и иначе на жао учинио бароновој породици, управо тасту његову Стерну, запоставивши овога у каријери (добро је ова историја Стерна везана за главну интригу) — одједаред мења своје понашање и према Стерну и према барону, и према тајном саветнику и Фернану, а све због тога што је њему тај исти Стерн спасао живот пред Прагом (у Јоакима, пред Ригом), а давна још, у младости генераловој, и што

[1] Има још један спасилац Валенфелдов, али чије услуге нису врло велике; то је ректор Бергер (у Јоакима, Вјерољуб), који се заузима за Валенфелда зато што је овај одвратио једном приликом његова сина од карата: Валенфелдово добро дело само га спасава.

Digitized by Google

то генерал сад на крају сазна. Генерал, дакле, да би спасао барона, употреби овај стратагем. Он позове једно вече, то исто вече кад је баронову ствар ислеђивао и са Стерном се састао (радња, нарочито на крају овога комада, иде необично живо и брзо), тајног саветника и Фернана на домаћу забаву, удеси играње карата за ту прилику, дâ Посерту да држи банку и нареди му да поведе и Валенфелда као свог помоћника, узме од тајног саветника „кавалерску реч“ да ће играти карата како он, генерал, буде аранжовао, — и сад почиње игра. Игра та није по ћуди ни тајном саветнику и Фернану који не воле присуство Валенфелдово у тој прилици, ни Посерту коме је хладно око срца јер види да се спрема нешто крупно и по њега рђаво, ни напослетку Валенфелду који се гризе од срамоте и моли, куми, преклиње свакога кога нађе да га пусти да утекне, да се убије, само да не мора издржати тортуру као што је ова. Али генерал нарочито хоће да овај ту тортуру издржи, и још већу, највећу која се може замислити за човека од части и осећаја. Генерал је довео и жену Валенфелдову и синчића његова Карла (у Јоакима, Јосифа), и натерује Карла да игра за свога оца, и чак, кад овај изгуби, мелодраматично диже Карла на сто и њега залаже на карте за рачун Валенфелдов: „отац је изгубљен, вели, ја залажем сина“. Наравно да Валенфелд, на овом мелодрамском завршетку, викне: „милост, господине генерале!“, преобрази се из основа и поправи, и да му онда и жена и син и таст падну у наручја, а генерал, кад нико други неће, дâ му неко имање да га ради и од њега живи, али да се остави карата. Генерал тада Посерта затвори, на основу неких папира који га компромитују, тајног саветника прекори што није свом синовцу барону дао добро васпитање, а Фернану,

Digitized by Google

који је „дражио повериоце и полицију против барона,“ одрекне веридбу са његовом синовицом.[1]

Исте године кад и *Карташа*, 1821, Јоаким је „списао“ још једно дело, под насловом *Негри или љубав ко сочеловјеком својим* (3 чина).

Негри[2] су врло наивна и детињаста драма, управо мелодрама из црначког живота с оном тенденцијом да се дивљаци уздижу над Европљанима коју смо донекле опазили у *Набрежном праву*, а која још више избија у *Фернанду и Јарици*. С овим последњим комадом, *Негри* су нарочито слични. Као и *Фернандо и Јарика*, и *Негри* представљају протест против суровости колонизаторског система, одбрану дивљака од насиља цивилизованих Европљана. Само, у *Негрима* је та идеја још више истакнута, са још више мелодрамскога рељефа изражена, са још више „грозота“ представљена, и, према томе, још наивније рађена. Ако тамо Европљанин Инкле неће да поведе и венча „дивију девојку“ Јарику која

[1] Ифландов *Карташ* преведен је још једанпут, и игран први пут 15 априла 1863 у Београду; превод је с *новогрчкога*, од Јевте Ђорђевића (*Малетић*, Грађа, 147). — Сем *Карташа* и *Старог војака* има, колико знам, још само једна драма Ифландова у нас преведена; то је *Крштено писмо* (1 чин), у преводу Милана Симића, играно 1 јануара 1864 (*Малетић*, Грађа, 178).

[2] *Негри,*) или Любовь ко Сочеловѣкомъ своимъ*. Едно ѿвно позорище ȣ̂ три дѣйствїя списанно Јоакïмомъ Вȣичемъ. [*) Подъ овымъ ӣменемъ Негри, разȣмеваюсе сви ѡ̂ни люди, кои сȣ по цѣлымъ нїовымъ тѣлȣ црны, какогодь шеширъ. Нїово отечество есть Гвїнеа у Африки, ѡ̂ни се отъ нїовы Началника какогодь ӣ дрȣга безсловесна животыня продаю Англезомъ, Шпанїолцемъ, Холландезомъ ӣ прочимъ Европейцемъ, пакъ се носȣ ȣ̂ Фабрїке Сахарне ȣ̂ Америкȣ; гди мораю за весма хȣдȣ хранȣ съ великимъ трȣдомъ ӣ зноемъ до конца живота нїовогъ работати. Мы ѡ̂баче простымъ нашимъ Сербскимъ езыкомъ такове зовемо Арапе]. У Бȣдимȣ Градȣ. Писмены Кралев. Всеучилища Пештанскаго. 1821. 8⁰. Листи 26 непаг. — Ркп. је К. С. Акад. Наука (в. Кат. бр. 194).

Digitized by Google

га воли и којој је он то обећао учинити; ако је он уз то, још и прода трговцу с робљем Штелеју; ако му и други Европљани (Консалво) при том помажу, и, као и он, покажу се неблагодарни према својим добротворима дивљацима, то још, релативно говорећи, није ништа тако страшно од стране Европљана: неблагодарност није *највећи* грех, трговина с робљем била је некад законито занимање, а женити се „дивијим девојкама“ и доводити их у Европу значи излагати се непријатностима које је потпуно разумљиво избегавати. У *Негрима* међутим, Европљани су много гори људи, не само неблагодарни него из основа рђави, нечовечни, зликовци који без мрве срца даве потчињене црнце и најсвирепијим начинима муче овај добри, безазлени и с пуно врлина украшени свет. На једном американском острву — тако је у комаду представљено — у „сахарној“ фабрици богатог Енглеза лорда Штуфорда, који, у осталом, не живи ту него у Лондону, надзорник Барингтон којем је поверена управа фабрике, чини најгора недела над Црнцима. Одмах се и сасвим непосредно та недела износе у комаду: црнац Накир умире од глади на позорници, сестра његова Сули нема хлеба да му дâ јести, не зна како ће да му помогне, а у то отац њихов Ксантилаква долази и јавља да су почели гонити и Квирлија, Сулина љубавника. Да би помогла брату, Сули украде две трске шећера и дâ му их за јело; због тога Барингтон нареди да се она одведе најпре у тамницу а по том у једну јаму где ће цео дан провести, а после ће је водити у шуму и погубити је тамо. Пре но што је погубе, наредио је Барингтон њеном оцу да јој удари „педесет камџија“; Ксантилаква неће, и зато је бачен у „кладе“. Што се Накира тиче, њега су, а све по завести надзорниковој бацили у воду, и он се дави. Ко зна докле би ствари тако ишле да се на острву није

Digitized by Google

појавио изненада сам Штуфорд. Преобучен и под именом трговца Сунгтона, он је на острву од почетка комада, посматра све и не казује се ко је, гледа само да умилостиви Барингтона и доказује му да „сви људи ссу наша браћа“, за шта овај фантастично немилосрдни деспот неће да чује него се држи сасвим друге и супротне теорије: „истребити се мора, каже он за црнце, ова стока на свјету.“ Али Штуфорд напослетку и учини своје. Најпре извуче Накира из воде, по том избави Ксантилакву из клада, спасе Сули од смрти, и напослетку, у последњој појави, изиђе „с орденом и звјездом на грудима“ (на шта следује једна „отпочивателнаја“ за време које сви имају времена зачудити се а Сули пасти у несвест), смени Барингтона с дужности и постави на њу Ксантилакву, којем поклони и један не мали део прихода за десет година; Сули и Квирли узимају се при том.

Чија је ова мелодрама коју је Јоаким „списао“, и сматрао за потребно пружити публици, уз објашњење (в. то објашњење у наслову) да су Негри „сви они људи који су по цјелим њиховим тјелу црни какогод *шешир*“, нисам могао наћи.

После *Негара* вероватно, а пре 1826 године, Јоаким је израдио још три драме: *Предувјереније сверху состојанија и рожденија, Сирома стихотворец* и *Селико и Бериза или љубов измежду негри.*

Предувјереније сверху состојанија и рожденија[1] (3 чина) је, као што се већ и по наслову може погодити, један комад с тезом, с две тезе ако се хоће, о „состојанију“ и о „рожденију“; у њему се износи данас већ и сувише банална идеја како племство није врлина,

[1] *Предувѣреніе сверхꙋ Состоянія и Рожденія.* Едно іавно позорище ȣ̂ три дѣиствія; преведенно Јѡакїмомъ Вȣичемъ, Славено-Сербскимъ Списателемъ. 4°. Листи 20 непаг. — Ркп. је својина К. С. Ак. Наука (в. Кат. бр. 184).

нити ванбрачно рођење порок, него како све лежи у доброти срца и племенитости карактера. Комад је рађен и сувише наивно, у њему, наравно, врлина мелодрамски пати као што порок мелодрамски царује; срећом, врлина, по традицији, победи на крају. Милутин и Герасим два су сина која је стари граф од Северина после смрти оставио: први је демократских начела и сушта анђеоска природа, а други аристократа и сушти демон. Две су девојке у комаду поред ова два млада човека: кћи графице Дорвалке Ксенија, која се воли с Милутином, и једна млада сељанка, кћи једног старца (демократа је и старац, и с Милутином заједно он развија теорије о ништавности племства и „рожденија“), коју је Герасим „обесчестио“. У почетку другог чина, отвара се тестаменат покојнога графа; тестаменат открива страшну тајну да је Милутин ванбрачни син, и наређује да цело грофово имање припада Герасиму. Можете мислити шта на то учини „свирепи“ Герасим! Прави свом брату сцену мелодраматичнију него у *Две сиротице,* одмах га отера из куће, љути се што га овај сме назвати братом, и хоће да му отме Ксенију. Наравно, Ксенија не може да види очима Герасима него и даље воли Милутина; „не, ти мојој љубви не будеш отказати“ каже она усплахирено Милутину, а овај, с резигнацијом: „твоје шчастије, Ксеније, изискује моје удаленије“. Браћа се ипак некако измире. Герасим се мало покаје видевши обилате симпатије које Милутин ужива (чак онај старац, начелни пријатељ Милутинов нуди овоме „једну кесу пуну са златом напуњену“), понуди му сто дуката, али Милутин, који се не знам зашто обукао у сељачке хаљине и иде да гине за свога краља и „отечество“, не прими то него само моли Герасима да га огласи за мртва не би ли могао „порок његова оца (то што је имао деце ван брака) на вјеки

Digitized by Google

покривен остати.“ У сред те тако дирљиве ситуације упадне неки граф Марковић, „тетак“ ова два брата, и објасни како је стари граф Милутину оставио све, а Герасиму ништа сем проклетства, јер је овај раније послао слугу свога да старога графа убије. Наравно да Милутин ипак не узме себи цело наследство него га поклони Герасиму, а задржи себи само колико му треба да може живети са Ксенијом, коју узима; Герасим, срећан и раскајан, узима сељанку коју је „обесчестио.“

Ова драма, као ни многа друга из Јоакимових рукописа, није његова; Јоаким то сам каже, и назначава[1] њен оригинал. То је *Das Vorurtheil über den Stand und die Geburt,* драма из 1778, од Карла Екартсхаузена, оног истог незнатног немачког драматичара XVIII века од кога је и *Фернандо и Јарика;* и у њој, као и у *Фернанду и Јарици*, одржава се потпуно јединство места и времена: радња је једнако у дворцу графову, и „почиње се у јутру а совершује се пред сами вечер.“

Сирома стихотворец (1 чин)[2] је изгубљена драма Јоакимова, ње нема данас очуване међу његовим рукописима, као што нема ни *Девојачког лова*, али је и за ову драму као и за *Девојачки лов* сам Јоаким назначио од којега ју је писца превео, и ми је можемо по овоме познати и оценити. То је Коцебуов *Der arme Poet,*[3]

---

[1] *Das Vorurtheil über Stand und Geburt,* ein Schauspiel in 3 Aufzügen nach Eckartshausen (*Kurze Biogr.* стр. 18).

[2] *Сирома Стїхотворецъ*, едно явно позорище у 1 дѣйствію (*Животоп.* 444); *Der arme Poet*, ein Schauspiel in einem Aufzuge nach Kotzebue (*Kurze Biogr.* 20). — И иначе се зна да је ово Коцебуов комад. Бележећи да се тај комад играо 1835 у Крагујевцу под управом самога Јоакима, Малетић додаје да је то „Коцебуово дело“ (*Малетић*, Грађа, 4, прим.).

[3] *Der arme Poet.* Ein Schauspiel in einem Aufzuge. (*Theater von August v. Kotzebue,* XXVIII Bd. 1841).

Digitized by Google

„пуна суза“ историја о бескрајно милостивом и племенитом песнику који гладује у овом свету где се „ништа не може заслужити бедним песничким занатом“, уоквирена конвенционалном интригом о старом заборављеном оцу којега његова благодарна деца пронађу и избаве из невоље. Лоренц Киндлајн, „сирома стихотворец“, седи за једним простим столом на којем је једно парче стакла место мастионице а једна боца место чирака, и пише поручене песме. Његова газдарица, воћарка Сузана, грди га што поклања своје сиротињско рубље и одело коме стигне и њој не плаћа кирију, и тера га за то из стана. Долази лепа госпођица Тереза с изговором да поручи у песника једну „жалосно-веселу“ песму о нади, у ствари да у Лоренцу нађе свог оца. Поручи лепу вечеру, коју поједу и она и Лоренц који тридесет и шест сати није залогаја узео; после вечере Лоренц јој исприча цео свој живот, дугачку једну историју како је негде далеко, у Суринаму, био писар у некога поседника плантаже, утекао с његовом лепом ћерком Хедвигом коју су преко њене воље хтели да удаду за неког рђавог старца, био с њом заједно пронађен од њена оца, ухапшен а после од неких пријатеља ослобођен и послан у Европу. Долази Јулије, вереник Терезин, наручује свадбену песму, и прича историју своје веренице; Лоренц тада сазна да му је Тереза кћи. Опште грљење и љубљење.

„*Селико и Бериза или љубав измежду негри*, једно јавно позориште у 4 дјејствија“ [1] такође је изгубљен комад Јоакимов, и за њ Јоаким не назначује од којега је писца него само с којега је језика превео; с енглеског, „aus den (sic) Englischen“, каже он. Али сам ја

[1] *Селико и Бериза, или Любовь измежду Негри* эдно явно позорище у 4 дѣйствія (*Животоп.* 443); *Seliko und Beriza, oder die Liebe unter den Negern* aus den (sic) Englischen übersetzt (*Kurze Biogr.* 18).

нашао у бечкој дворској библиотеци једну драму незнатног а плодног немачког драматичара Густава Хагемана (рођ. 1760 † 1820) под насловом: *„Seliko und Berissa oder die Liebe unter den Negern,* Schauspiel in vier Aufzügen“ (Gratz, 1799), која је ван икакве сумње оригинал изгубљеног комада Јоакимовог (поред свега тога што му је он означио *енглески* оригинал), и по којој можемо испричати садржај овога.

Ми смо видели *Негре*, познали изузетну наивност тога комада. *Селико и Бериза*, где је предмет тако исто из црначког живота као и у *Негрима*, још је наивнији комад, ако то може бити. Племенитост црнаца у њему прелази сваку меру, они се кроз целу радњу његову једнако жртвују, и цео комад представља само једну утакмицу у самопрегоревању и другим тако исто високим врлинама; Европљани, чији су број и важност овде сведени на најмању меру и који се само епизодично појављују, наравно да су тако исто без срца људи као и у *Негрима* и у свим сличним комадима. Негде на гвинејској обали живе три брата: Селико, Губери и Телуех; глад влада у њиховој покрајини, њихова мати је болесна. Селико долази на позорницу, и у стилу Sturm und Drang-периода говори како хоће да се убије: његова лепа Бериса, кћи главног свештеника, погинула је у пожару у Саби, па ни он не треба више да живи. Браћа га враћају у живот да би могао неговати своју болесну матер, и он, њима и њој за вољу, не убија се. Али сад треба неко од тројице браће да се жртвује за матер, да буде продан Европљанима као роб да би се добили новци потребни да се мати исхрани: коцка буде бачена, Селико и Телуех је извуку, и Селико једва успе да он буде жртвован. Тако свршава први чин; други се збива међу сасвим другим личностима. Краљ гвинејски је ту, неки врло просвећени црначки краљ који с

чуђењем пита: „зар краљ не треба да буде човек?“; пред њега изводе Берису, која, наравно, није погинула при пожару него је краљ довео себи за харем. Разговор њихов овако тече: „Бериса, ја те љубим,“ каже јој он; „мир, сени мога Селика, ја ти остајем верна,“ каже она у једном дугом монологу, пуном екстазе; „љуби ме, Бериса“, наставља он, а кад она опет неће, „добро, каже он, а ти умри.“ На то јој краљев доглавник Додода пружа отров, и она га попије; краљу се онда нешто ражали за њом и потегне на доглавника мачем, овај дрекне како то није отров, нашто она: „не даду ми ни умрети, варвари једни!“ Берису онда одведу у харем. У харему, нове незгоде за Берису. Отац њен тајно улази унутра, хоће ту да умре. Наравно, Бериса му то не дâ него би сама хтела да умре, хоће да је он убије, показује где да је удари каменом. Отац потегне каменом али не може: „реци, каже, анђелима да — да — да отац не може убити свога детета.“ Међутим, док се њих двоје препиру тако у тој племенитости, види их Додода и јави краљу како се Бериси љубавник довлачи у харем; краљ нареди да Берису спале. Трећи чин се отвара у Саби, на пијаци где се робље продаје. Селико и Губери су ту, обојица се нуде Европљанима, трговцима. Док их трговци оцењују и зналачки испитују испупченост њихових груди, мускулозност, састав зглобова, итд., телал прође преко пијаце и јави да се даје 400 унција злата ономе који нађе човека што се био увукао у краљев харем. Селику одмах падне племенита мисао на ум: он ће се издати за тога човека, Губери нека га прокаже, и њихова мати добија 400 унција злата. Губери кроз силан плач пристаје, и одведе Селика у двор краљев. У двору, Губери не може да оптужи брата, него овај то сам учини; Додода исплати награду Губерију (и ту има племенитости од стране Губерија, као и страшног

неваљалства овог перфектног интриганта Дододе). Напослетку, четврти чин у краљевском логору у Саби. Селика и Берису доводе на спаљивање; Селико напада Берису која га је, по његову мишљењу, изневерила. Све је спремно за њихову смрт. Али у последњем тренутку краљ одлаже пресуду. Берисин отац моли за своју кћер и доказује њену невиност, и ствар се, изгледа (јер ја овај ужасни комад нисам могао до краја дочитати), свршава добро.

III. ИСТОРИСКЕ И РОМАНТИЧНЕ ДРАМЕ.

Шпањоли у Перувији или Ролова смерт. — Сибињска шума. — Сирома тамбурџија. — Дјевица из Мариенбурга. — Паунка Јагодинка. — Ла Пејруз или великодушије едне дивје. — Сербска принцеза Анђелија.

Историских и романтичних драма, оне врсте које су *Благородна и великодушна жена Лунара у Персији* и *Георгије Петрович Црни*, Јоаким није оставио много у рукопису, свега шест на број. Од њих је најстарија *Шпањоли у Перувији или Ролова смерт* (5 чинова),[1] коју је, 1812 године, Јоаким, како сам каже и како је иначе познато,[2] превео из Коцебуа (Die Spanier in Peru, oder Rollas Tod, ein Trauerspiel in 5 Aufzügen).

---

[1] *Шпаніоли ў Перввіи или Роллова Смерть.* Едно жалостно Позорище у пять дѣйствїя, изданно Јѡакїмомъ Вѵичемъ. Въ Бвдинѣ Градѣ. Печатанно въ Славено-Сербской й проч: восточныхъ языковъ Печатни Кралевскаго Ўнїверсїтета Пештанскаго. 1812. 8°. Листи 44 непаг. — На последњем листу: Budae 26ta Septembr(is) 814. Imprimat(ur). G. Petrovics Revisor Librorum. — Својина К. С. Акад. Наука (в. Кат. бр. 196).

[2] В. нашу примедбу о томе у самом почетку расправе (стр. 168).

Digitized by Google

У овој расправи ми смо на неколико места истицали специалну тенденцију, честу у драмској књижевности XVIII века, да се изнесе контраст између два света, цивилизованог и дивљег, и да се у моралном погледу овај последњи представи као бољи од првог; ту тенденцију, видели смо, волео је поред осталих и Коцебу (*Набрежно право* и, штампана, *Крешталица*). Кад Коцебу воли ту тенденцију, можете мислити колико јој је дао маха у *Шпањолима у Перувији*, у комаду где је представљен познати судар цивилизованих са нецивилизованим, Шпанаца са Перуанцима у XVI веку, под Пизаром, судар код којега и сама историја осуђује Европљане а даје за право дивљацима! Историја доиста зна Перуанце, као народ миран, добар, вредан и поштен; а Фрању Пизара, који је из грамзивости за златом као и Кортез, пошао да тражи богате земље и 1532 освојио Перу, немилосно убијао дивљаке и пљачкао њихову земљу, осуђује као једног од најнечовечнијих авантуриста XVI века. Коцебу је дакле, са овим предметом био у свом елементу. Драматишући освојења Пизарова, он је имао прилике да развије колико хоће своју сентименталну филантропију према дивљацима и декламаторски песимизам према изрођеној европској цивилизацији, и то је и учинио. Пизаро је у Перу, држи војни савет како ће непријатеља напасти, не устручава се ни најмање да га нападне кад се овај не нада, кад мирно приноси жртве сунцу и боговима. Стражар перуански јави то својима, јави да се непријатељ приближава. Краљ квитонски Аталиба, како га Јоаким зове (или Атахуалпа, Атабалипа, како га данас историје зову), позове одмах све војнике у бој. Крену се одмах и „Алонцо“ и „Ролла“, „военачалници перувијански“, два главна војсковође и главне личности у комаду. Алонзо слути да ће у овом „сраженију“ наћи „смерт“, и жао му је своје младе

жене Коре и синчића Фернанда. Зато он, на случај смрти, препоручује своју жену и сина Роли, који Кору јако цени и у ствари воли; „Кора нека буде твоја жена, а моје дете твоје“, каже му он на растанку, идући у бој на супротну страну од Роле. Ситуација је, сећамо се, иста која и у оном комаду Коцебуовом што смо раније познали, *Жертви смерти*, где Максвел, пред смрт, даје своју жену Аравелу и синчића Алексија Малвину, који Аравелу воли; Коцебу се понавља, види се. Али, као ни тамо, жена ни овде не пристаје на такав уговор о њој, закључен између њена мужа и његова пријатеља; овде се само ствар још патетичније изводи него тамо. Кад, после победе Перуанаца над Шпанцима (ишчекивање ове победе и ток целе битке сасвим се несмислено два пут износе у комаду: први пут дете једно гледа битку и јавља једном слепом старцу који је на позорници, а други пут то жене чине Кори), Рола јави Кори да су Алонза Шпанци заробили, и изјави његову последњу поруку, Кора се ужасне, посумња чак да јој сам Рола није мужа убио, и разјарена викне: „пре ће мој син да отров из моји сиса посиса него ли ја твоја супруга да будем.“ Рола на то, оставши сам, замисли се и скоро расплаче, али одмах „мужествено“ проговори: „ја ћу њу приморати да ме она високопочитује.“ Шта ће то учинити овај дивљачки поглавица да је примора на то „високопочитаније?“ Шта друго него да се жртвује за свога пријатеља! Као Обилић, оде Рола у непријатељски „логер“; не, истина, да убије Пизара, него да ослободи Алонза. Преобучен у поповско одело, он дође пред шатор у којем се налази оковани Алонзо, измоли у стражара да уђе (стражар је један од случајно човечних Шпанаца у комаду) и уђе. Одмах светује Алонза да у истом поповском оделу утекне, а њега место себе да остави; после подуже борбе о племени-

Digitized by Google

тост, тако и буде. Ствар не остане само на томе. Кроз цео комад провлачи се и у свашта се меша једна жена Елвира, „љубовница“ Пизарова, загонетна и неодређена, какве обично нису личности Коцебуове; та Елвира која се у сваког заљубљује, у Пизара, Алонза, Ролу, и која се скоро нуди сваком који јој се допадне, уђе у шатор у којем је Рола. Да не причамо сав њен компликовани душевни процес због којега она тако ради, довољно је да она натера Ролу да уђе с убилачким намерама у шатор Пизаров, ноћу, кад Пизаро спава. Рола, наравно, неће да убије човека тако мучки, и Пизаро, кад се пробуди. захвали му на томе, сматра га као свог спасиоца, и пушта га у слободу; чак опрашта оном стражару који се на Ролу смиловао и пустио га да изведе бегство Алонзово. Пизаро то није учинио из великодушности, него из рачуна што би у Роли нашао помагача да се краљ квитонски збаци а Пизаро на његово место доведе; први случај који дође, показаће сву нечовечност Пизарову која се дотле само притајила. Тај је случај ово. Кора, која је пошла да тражи мужа, и Алонзо, који је опет за њом пошао, нађу се у једној шуми, али изгубе дете у њој; два војника Шпанца прођу туда, виде то „идолопоклоническо дете“, сажале се на њ и донесу га Пизару. Рола, који се ту деси, позна га, викне: „о builder, та то је Алонцово дете“, а Пизаро баш зато хоће дете да посече и његову „малу главицу“ да набије на „копије барјачно.“ Рола онда отме дете, и, кроз најгушћу шуму непријатеља који га гађају, сав крвав и рањен, пробије се до својих, до Аталибе, Алонза и Коре. Кори, која је дотле била формално полудела за дететом, преда дете, каже јој: „ја сам те љубио а ти си мени учинила неправо,“ и издане. Тако свршава ова „романтична трагедија“.

Digitized by Google

После ове трагедије требало би по хронолошком реду да узмемо можда у претрес *Сибињску шуму*, романтичну драму коју је Јоаким превео, како изгледа, 1820, али ми ову остављамо за доцније, кад будемо говорили о *Сербској принцези Анђелији*, с којом она има не мале везе. Друге две драме прегледаћемо место ње, оне под насловима *Сирома тамбурџија* и *Дјевица из Мариенбурга*, обе из времена пре 1826, обе изгубљене у осталом, али које ипак по оригиналима њиховим можемо познати.

„*Сирома тамбурџија*, једно јавно позоришче у 1 дјејствију“ како га Јоаким у *Животоописанију* назива, или „*Der arme Minnesänger*, ein Schauspiel in einem Aufzuge“ како му наслов преводи у својој *Краткој биографији*,[1] по свој прилици је Коцебуов комад. Међу Коцебуовим драмама има једна с насловом „*Der arme Minnesinger*, ein Schauspiel in einem Aufzuge“,[2] и то је сигурно ово исто о којем овде говоримо, и у чији је наслов Јоаким унео тако елегантан израз „тамбурџија“ по којем се никад не бисмо сетили поетичних и витерских другова Танхајзерових.

Иста тенденција која се налази у познатом комаду Банвиловом, *Гренгоару*, провејава и у овој историско-романтичној повести Коцебуовој; у оба комада слави се и велича моћ поезије. Само, код Коцебуа је то наивније и мање интересантно изведено; уз то, Коцебу је, поред својих обичних мана, показао у овом комаду још једну: грешење о историју наиме. Грешење елементарно а непотребно. Поред немачких минесенгера, који су се као

---

[1] *Сирома тамбурджіа*, едно явно позорище у 1 дѣйствію (*Животоп.* 444); *Der arme Minnesänger*, ein Schauspiel in einem Aufzuge (*Kurze Biogr.* 19).

[2]) *Theater von August v. Kotzebue*, Bd. XXVI. 1841.

Digitized by Google

што је познато, јавили тек у средини XII века, у овом се комаду јавља Атила, који је из средине V века. Минесенгер је у комаду Госвин, млад, сиромах, заљубљен у Иду, сестру Ива, графа тириншког, коју му Иво као сиромаху не да, и ако га она воли; заспао је, с цитром у руци, под једним дрветом. Долази Атила, који мрзи Ива (врло је заплетена интрига која ту мржњу објашњава), и који се зарекао да ће га убити и цео му род истребити. У ком тренутку треба Атила да шчепа Ива, Иво узме од Госвина цитру, остави му свој штит, мач и графовске знаке, и утекне. Госвин се пробуди, види да је непријатељ ту, и полети, онако графовски обучен, у бој против Атиле; чини јунаштва, наравно, и издржи двобој са страшним краљем хунским. „Графе, ја имам с тобом да говорим", каже му овај у сред битке, и сад се прекида битка, и настаје дуг говор Госвинов Атили, у којем Госвин хвали љубав и поезију, и на крају каже да он није граф него само заљубљени песник. Атила му не верује, ставља га на пробу: ако Ида. коју ће сад довести, задрхти кад чује да Атила хоће да га убије, он је Иво а не Госвин. Иду доведу, кажу јој то, она задрхти и хоће да падне; Госвин уз то сам, из неке племенитости, каже се да је граф. У то војници доведу правога графа, који призна шта је урадио, и потврди да Госвин није граф, како га је Атила сматрао. Атила тада, пошто он код Коцебуа није „бич божји" него један сентиментално племенити човек, каже: „сад разумем; љубав је дакле произвела ово чудо!" и постави Госвина за графа. Госвин, опет, преда графство Иву, а себи узме Иду.

„*Дјевица из Мариенбу́рга*, једно књажеско фамилиарно живописаније у 5 дјејствија," или још боље „*Das Mädchen von Marienburg*, ein fürstliches Fami-

Digitized by Google

lien-Gemählde (sic) in 5 Aufzügen"[1] како та драма немачки гласи у Јоакима, ван сваке је сумње она иста коју је превео и један гимназиста Марко Карамата а издао његов учитељ Милован Видаковић 1836,[2] и опет превео и у рукопису оставио неки Марко Јелечић.[3] То је драма (исти јој је наслов, немачки, који сад исписасмо)[4] једног од најнезнатнијих драматичара и романсјера немачких из XVIII века, Фрање Кратера (рођ. 1758 † 1830).

Ми смо досад, при прегледу многих Јоакимових превода, имали посла са доста наивних и рђавих драма: овако наивне и рђаве, мислим, још нисмо имали. Ни *Негри* нису такви, чини ми се; ни *Селико и Бериза*. Ни Хагеман, ни писац *Негара* нису као Кратер, а већ Коцебу је „цвеће" према њему. Коцебуови комади, и ако су пуни отужне сентименталности, ипак су бар драма-

[1] *Дѣвица изъ Маріенбурга*. Єдно Княжеско фаміліарно Живописаніе у 5 дѣйствія (*Животоп*. 443); *Das Mädchen von Marienburg*, ein fürstiches Familien-Gemählde in 5 Aufzügen (*Kurze Biogr*. 18).

[2] *Дѣвица изъ Маріенбурга*, позорищна игра у VI дѣиствъ раздѣленна суща, съ нѣмецкога езыка... преложенна... Караматоомъ Маркомъ... изданна Миловановъ Видаковичъ... У Будиму. Писмены Крал. Всеучилища Пештанскогъ 1836. — Што је овде шест чинова, то ништа не смета да ова драма буде иста с Јоакимовом: „Видаковић... је 4 сценом V Кратерова акта почео свој VI акт, па тако из драме од пет чинова створио, лајички и без правога разлога, драму од шест чинова", каже Г. Н. Андрић (Prijevodna beletristika, 87), који је и нашао оригинал овог превода Карамата-Видаковићевог.

[3] Марк. Јелечича, *Дѣвица изъ Маріенбурга* или (?) вождское фамиліи описаніе, у 5 дѣйств. (*Šafarik*, Gesch. der südslav. Lit. III, 404; *N. Andrić*, Prijev. bel. 87).

[4] *Das Mädchen von Marienburg*. Ein fürstliches Familien-Gemälde in fünf Aufzügen. (*N. Andrić*, Prijev. beletr. 87). — Ову драму, коју у оригиналу нисам имао, излажем по поменутом преводу Карамата-Видаковићеву.

Digitized by Google

тични, одликују се ма живошћу у диалогу, имају чега било доброг; личности које он црта, и ако су надчовечански племените или рђаве, ипак имају извесну логику, ипак само у извесној мери прелазе границу вероватноће и природности. Код Кратера, дуга, у пет чинова развучена серија слабо повезаних слика с интригом која би стала у један чин, надрифилозофско нагваждање о моралу, личности неинтелигентно невероватне и неприродне, безумне каткад и бесмислене. Да се зауставимо на личностима, оне су све скроз добре у комаду, и то тако добре, тако безазлене да већ чине глупости. Да би њихову безазленост и „чисто сердце“ што лепше представио, писац их пушта да раде ствари које вређају неприличношћу или постају потпуно комичне колико су извештачене. На пример, путују отац и син пешке, па син, да би помогао оцу и показао своју оданост према њему, моли га и преклиње: „допустите ми да вас бар јошч једно по миље *на леђи* носити могу“, а отац, здрав старац и добар пешак, брише сузе и грли свог тако доброг сина (I, 1). Код њега је лепа једна жена тако анђелски добра да једнако кити и глади једну лепу девојку која јој за час може постати супарница (I, 4). Или девојка која је суште „цјеломудрије“, пушта да је неко љуби и „прикључи јако к себи“, и то јој није ништа (I, 6). Један врло смерни и пун врлина дворанин загрли „преко леђа“ цара руског и титулише га са „Петре мој“ (III, 5); његова тако исто смерна жена тако исто, кад год хоће, хвата цара „охотно“ за руку (IV, 1). Један бедни учитељ из провинције, кад му се нуди прилика да остане на цареву двору и ту да дотраје своје старе дане, пита се у својој огромној честитости: „а би ли то... моја духа независимост могла мени дозволити“? (IV, 4); кад се с царем састане, он му држи „предику“ како треба владати, и пореди свој

Digitized by Google

учитељски однoшај према деци с однoшајем цара према поданицима, и цар га слуша, и поштује, и каже му: „ти си муж! ти се мени допадаш, ми ћемо од сад почешће и подуго се овако разговарати (V, 5).“ Један младић који је сушта скромност, одбија све службе које му цар однекуд милостиво нуди, и то за то што му је то мало а он тражи више, и цар, дирнут тим „благородним захтевањем“ његовим, каже му: „похваљујем то твоје честољубије“ (VI, 3), итд. Пуно има тако бесмислено наивних, сулудо детињастих, комично афектираних ствари у овом комаду; пуно све такве врсте нежних и лепих цртâ код личности у којима писац гледа узор поштења и интелигенције. С Кратером ми смо одиста у другом једном свету, у свету триста пута безазленијем и бесмисленијем него што је онај у најидилскијим приповеткама из пастирског живота.

Да бар такво идилично цртање одговара предмету који је изабран! Али ни то није, напротив. Кратер је идилисао баш оне личности које најмање права имају на то идилисање. Предмет његове *Дјевице из Мариенбурга* је историски догађај, женидба Петра Великог Катарином, а бар историја је тачно забележила тај догађај, бар Катарину I познајемо каква је била. Рођена негде у Шведској од сиромашних родитеља, склоњена код пастора Глика у Мариенбургу у Лифландији, удата за неког шведског драгона који набрзо погибе, ова будућа царица, пошто Руси освојише Мариенбург, постаде најпре милосница генерала Бауера, после слушкиња у државног министра Менчикова, затим милосница Петра Великог и напослетку жена његова. А да видите шта је Кратер од ње учинио! Та „дјевица из Мариенбурга“ (јер је та „дјевица“ Катарина) пре свега, у њега није никако била удата, и њен драгон био је само невини „љубезник“ њен (II, 3); Бауер је само „человјекољу-

Digitized by Google

биви Немац" који ју је узео из чисте филантропије и без икаквих задњих намера (V, 1); Менчиков и његова жена Наталија држе је као своју пријатељицу, као себи равну, и Катарина је једно невино, анђелско створење које само добро чини и добро мисли, „љубвеполно создание" пуно чистоте, серафична концепција једна, virgo immaculata ако се сме рећи. Менчиков, познати љубимац Петра Великог, тако је исто улепшан; „едног владјетеља љубимец бити, каже он цару, такову маленкост нигде нисам ја за особиту чест вмјењавао" (III, 3).

Интрига у овом комаду је, како већ раније наговестисмо, врло мала. Фридрих Глик са својим сином — тако се почиње комад — тражи Катарину (она му је у комаду кћи), које је нестало после освојења Мариенбурга; пет месеци већ путује пешке ради тога. Налази је у цареву двору, поред Менчикова. Цар јој чини све по вољи, и Глика то узнемири; посумњавши у њену чистоту, он је отера од себе. После, она успе доказати своју невиност, и Глик јој опрости; али, да би је сачувао, хоће да је води кући. Цар, од кога је он затражи неће да допусти да она оде; Глик онда, с Катарином заједно, утекне, на чамцу, и то, наравно, по најгорем времену, по незапамћеној олуји. Цар их врати, и, на крај крајева, каже јој, пред свима главним личностима комада: „ја тебе узимам за жену", што Глику да повода да викне сину: „сине мој, прехвати ме да на земљу не паднем."

После *Сирома тамбурџије* и *Дјевице из Мариенбурга*, између 1826 и 1832 године,[1] Јоаким је „издао

[1] *Паунку Јагодинку* Јоаким није забележио у *Kurze Biogr.* која је изашла 1826, а јесте у *Животоп.* (стр. 444) које је штампано 1833; у истом *Животоп.* (стр. 419) Јоаким каже да је она играна (да ли први пут?) 6 фебруара 1832.

Digitized by Google

и за сербски род списао *Паунку Јагодинку*, једну драму из српске прошлости.

Паунка Јагодинка (5 чинова)[1] представља једно „дејствије“ које се „случило јест јоште 13го вјека у сербској земљи“,[2] представља, одмах да кажем, сасвим фантастично, нимало историски. Паунка је кћи Бранка, сердара јагодинског, који је под краљем Милутином ратовао и који се сад, заједно с Миленком Карановчанином, враћа са свога шеснаестогодишњег пута из свете земље, где је војевао; како је и ова драма тако исто вешто рађена као и многе које је Јоаким преводио, то Паунка, наравно, с почетка не зна ко јој је отац, и тек се на крају првог чина с њим позна, кроз плач и грљење. Она се заљуби у Миленка, сад „војводу“, Бранкова сапутника и друга, који је у светој земљи спасао живот овоме: једанпут кад је Бранко спавао под урмама а Миленко само дремао, па један „свирјепострашни“ лав појмио да скочи на „спавајућег“, а Миленко подметне штит, а лав на штит и Миленка, а Миленко „мачем“ на „на полак“ расцепи лаву главу; и још једанпут. Љубав та између Паунке и Миленка (јер и Миленко њу воли) одмах се јавила; „она вас је при вашем первом взору возљубила“, каже Бранко Миленку, а и Миленко, пре тога, изјавио је њој љубав: „о Паунко, рекао је он, блага Паунко, што ћу ја, један нешчастљиви človjek, без тебе? ја тебе љубим и за тобом умрем“. Бранко благослови њихову љубав, и они се вере, театрално, с трубама и „бубњевима.“ Али сад,

---

[1] *Паунка Ягодинка.* Едно явно позорище ў петь дѣйствія, йзданно й за Сербскій родъ списано Јоакїмомъ Вуичемъ Славено-Сербскимъ Списателѣмъ. У Општежителному Монастыру Бездину, ў Єпархїи Темишварской сущеку. Вел. 8[0]. Листи 21 непагин. — Ркп. је К. С. Акад. Наука (в. Кат. бр. 195).

[2] Примедба на листи лица у рукопису.

одједанпут, нов важан догађај. Хаџи Ибраим, везир, који је заборавио да се радња Јоакимова комада дешава у XIII веку, шаље свог „предвозвјеститеља“ Бранку и зове га у „сојуз“ против кнеза Лазара који се усудио „дигнути руку“ против султана „Амурата“, и који је „по Руднику свирјепствовао,“ „рудокопе опустио“ и „Крагујевац ватром и пожаром разорио.“ Бранко се устеже, изговара, „предвозвјеститељ“ се чуди: „та барем ви не будете страну кнеза Лазара држати“, али Бранко, вешт дипломата: „то ја за сада незнам ништа.“ И одмах, чим онај оде, Бранко позове Миленка и све своје људе у бој, против Мурата, наравно, а за Лазара, и ови пристану. „Ах, Миленко, животе срдца мога!“ виче Паунка, али Миленко оде у бој, као и Бранко, као и сви; само неки Вучета Ћупринац остаје, да чува Паунку, по заповести Бранковој. Тај Вучета је неки лукав човек, и има задњих намера. Он се нада да ће се моћи оженити Паунком и добити Јагодину; то каже, на само одмах чим они пођу у бој. Тако завршава трећи чин, четврти се дешава три месеца доцније. Вучета напише једно лажно писмо од стране Бранкове, којим се јавља да је Миленко погинуо а Бранко на умору, и препоручује да Вучета узме Паунку и Јагодину; то писмо донесе Драго, Вучетин слуга, тобожњи гласник из Лазареве војске. На основу тога писма, Вучета изјави љубав Паунки: „прекрасна Паунко, избрани животе срдца мога,... моје цјело шчастије зависи од ваше слачајше ручице, без вас ми је свјет пакао а свака радост полно мученије...,“ а Паунка: „натраг, сердаре, натраг; мој Миленко, тако да ја тебе заборавим!“ Ни на наваљивање подмићеног „оца Теодора“, попа Тешe, неће Паунка да пристане удати се за Вучету, хоће да иде у манастир. Вучета сад прети да ће је затворити, а Паунка њему: „кровожаждушчи хорјатине један“. Тако и

Стана говори, повереница Паункина, али Вучета викну на њу: „куш, змијо отрована“, и онда лупне ногом, а четири, не зна се зашто преобучена служитеља појаве се, и одведу обе девојке у тамницу у Ћуприју. После тога, враћају се из рата Бранко и Миленко с целом војском; са свим супротно „сербском сердарском обичају“, Вучета неће да отвори градску капију. Ови, са „смолним ватреним сумпорачама“, нападну на Јагодину, и после кратког боја победе Вучету. Сад настаје испит овога (има два испита управо, али ми ћемо их уједно испричати) где је Паунка итд.; „говори, красни жабонадувени сердаре“, каже му Бранко, који је главни судија. У то долазе „два непозната сердара“ и оптужују Вучету за хапшење Паункино итд.; то су преобучени Паунка и Драго, онај слуга Вучетин који је доносио лажно писмо и у опште радио против Паунке, па се сад покајао. Судија тражи доказе од Драга, а Драго скине калпак сердарски и каже: „гледајте, ја нисам никакав сердар ербо ја сам овај калпак позајмио“; скине калпак и Паунка, и онда настане опште познање, грљење и љубљење. Остаје само да се пресуди Вучети; пресуде му да престаје бити сердар, (ово је свечано изведено, с ломљењем мача), и поп му препоручи да иде у свету земљу и сваки дан очита тридесет пута „покајателни“ псалам: „помилуј мја, Боже“.

Ова драма која треба да је из српске прошлости, нема, као што смо видели, ничега што би јој српски карактер давало; грешења о историју исте су врсте која и у Видаковићеву *Љубомиру у Елисијуму.* Интрига је такође страна, са свим у духу старих немачких романтичких драма, и изгледа као да је узета из неке од тих драма и стављена у тобоже српски оквир. По томе, као и по другим ситнијим знацима (јунаци драме често говоре један другом „ви“, чак и кад су врло добри пријатељи; поново препоручивање Вучети да иде у свету

Digitized by Google

земљу на покајање, итд), држао бих да је и ова драма преведена; одакле, не знам.

Године 1834, Јоаким је „на сербски свјет произвео једну малу драму, донекле историску, *Ла Пејруз или великодушије едне дивје* (1 чин);[1] познато је да је та драма Коцебуова.[2]

У самом догађају познатог француског морепловца XVIII века ЛаПеруза, који је под Лујем XVI био послат да путује око света и открива нове земље ради трговачких и научних интереса, и који се негде на том путу изгубио, без трага и гласа, скрасивши се ваљда као Робинсон на неком острву, Коцебу није могао наћи интересантан предмет за позоришни комад. Али како сам Коцебу прича,[3] читајући у новинама да се, пошто Ла Перуз

[1] *Ла Пеирузъ, йли Великодушїе єдне Дивѣ*. Єдно явно позорище ў єдномъ дѣйствїю на Сербскій свѣтъ произведенно Јоакїмомъ Вуичемъ, Славено-Сербскимъ Списателѣмъ; â печатанно ў Карлштадту, Писмены Јоанна Претнера Кньигопечатателя 1834. 8⁰. Листи 15 непаг. — Ркп. је Б. С. Академ. Наука (в. Катал. бр. 193; у Катал. погрешно штампано у наслову: ***динѣ*** м. ***дивѣ***).

[2] *Ђ. Малетић*, Грађа, стр. 4, прим. — Додајмо да је Коцебу двапут писао свога *Ла Перуза*. Најпре га је писао 1797, у два чина, са једном личношћу више (Клервил, Аделаидин брат и капетан лађе), са нешто промењеним именима (Хенрик, син Аделаидин; Карло, син Малвинин), итд. (Видети *Theater von August v. Kotzebue*, VII Bd, 1840). Други пут га је „из основа прерадио“, и свео у 1 чин. „Es sind wohl — каже Коцебу пред другим издањем — mehr als zwanzig Jahre verflossen seitdem dies Schauspiel, damals in zwei Acten, zum ersten Mal erschien auf der Bühne ein besonderes Glück zu machen.. Ich hoffe dem Publikum noch öfter zu beweisen dass ich mir selbst ein strenger Richter bin, und dass, wenn das Alter auf einer Seite an Einbildungskraft verliert, es auf der andern an Gechmack gewinnt.“ (*Theater v. Aug. v. Kotzebue*, Bd. XXXVII, 1841).

[3] „Die Idee zu *La Peyrouse* entstand plötzlich in mir als ich einst in den Zeitungen las dass die Gattin dieses unglücklichen Mannes sich eingeschifft habe, um ihn auf unbewussten Küsten zu suchen. (*Theater von A. von Kotzebue*, VI Bd. 1841. стр. 138).

Digitized by Google

годинама није дао од себе гласа, жена његова укрцала у једну лађу и пошла да га тражи, Коцебуу падне на памет да Ла Перузов комад драматише, нађе предмет за то у замишљеном састанку мужа и жене. Само, предмет тај био је еминентно предмет за комедију, шаљиву игру, водвиљ; и ево како. Коцебу је замислио да је Ла Перуз, пре но што га је жена нашла, нашао на острву једну „дивију девојку“ Малвину, оженио се њом и добио сина Томаја; сад, кад му дође законита жена Аделаида и доведе његова сина Стефана, прилика је да се из те ситуације изведе један оригиналан водвиљ о мужу са две жене, о женама које се препиру ради мужа, присвајају га свака себи, итд. Коцебу није, наравно, ту прилику употребио за комедију, него је начинио један комад у духу својих осталих плачних и сузних драма. Аделаида хоће да се отрује кад позна право стање свога мужа, Ла Перуз јој не да, него предлаже да сви живе заједно, и то ту на острву, пошто је у Европи „гнусност, свирјенство, звјерство, бјешенство, варварство и тирјанство“ како Коцебу карактерише време револуције; још, Ла Перуз ће обема женама бити брат а не муж. У то, Малвина долази и умире, отрована; отровала се својевољно да Аделаиди и Ла Перузу срећу учини. Тако се свршава овај комад.

Пређимо сад на последњу рукописну драму Јоакимову, на *Сербску принцезу Анђелију* (из 1837)[1] која је, као и *Паунка Јагодинка*, из српске прошлости.

Сербска принцеза Анђелија (4 чина) је „едно романтическо позоришче“, врло „романтическо“, више него

[1] *Сербска Прїнцеза Андьелїя.* Едно Романтїческо позорище ȣ̑ 4 дѣйствїя, ӥзведенно изъ разны Маджарскїи Списателя на нашъ Славено-Сербскїй ѣзыкъ Јоакїмомъ Вуичемъ, Славено-Сербскимъ Кньигосписателѣмъ; а̑ печатанно ȣ̑ Београду, писмены Княжеско-Сербске Кньигопечатнѣ. 1837. 8⁰. Листи 36 непаг. — Ркп. је својина Народне Библиотеке (в. Кат. бр. 585.)

оно што смо сад видели. Догађаји из српске прошлости који се ту износе, потпуно су измишљени, и повест тужне принцезе Анђелије, кћери једног безименог „старог краља Србије“ (IV, 10), сасвим је ван оквира досад познатих догађаја у српској историји. Анђелија се удаје за великог кнеза ердељског Баторија, њу и сватове води у Ердељ, граф Форгач, посланик Баторијев. Али Форгач има сестру Естиру, и хоће њу да уда за Баторија; зато он, заједно са својим слугом и повереником Турзом, приреди један напад разбојника на сватове, растера их на тај начин, двојици разбојника нареди да убију „заробљену“ Анђелију, а сам оде кнезу са Естиром која се преобукла као млâда, тобожња принцеза. Клошка и Петрушан, разбојници који имају да убију Анђелију, и то на једном пустом и страшном месту, ноћу, по олуји и грмљавини, сажале се па њу (нарочито Клошка, којем Петрушан каже да му „тече вода из очију“,) и, као у каквој средњевековној легенди, договоре се да је оставе у шуми живу, али да понесу њене хаљине Форгачу, за доказ о убиству. Анђелија, преобучена као сељанка (не зна се откуд јој то одело) остане сад сама на позорници; мало после, долази сељак Ковар са сином Соколом, и води Анђелију себи у кућу. У тој кући Ковара и његове жене Сиве, Анђелија, која се сад зове Ружа, помаже и ради као обична сељанка, и не казује се ко је. Одједанпут, пролази туда Батори са Естиром за Сибињ, „и сутра буду се вјенчати“; Анђелија гледа „парадну свиту“, гледају и они из свите њу. Види је и Батори којем се она јако допадне и који се, у присуству своје младе, ништа не устручава да јој дâ новаца, адиђара, чак и прстен; види је и Естира, која пребледи и ужасне се, али јој да неки златан ланац, и шане јој да је изгубљена ако се каже ко је. Анђелија ћути, али, кад се врати кући, одмах замоли Сокола, који се дотле у њу заљубио, да јој помогне утећи; овај при-

стане, и утекну обоје. Чим су они утекли, долазе војници по заповести Форгачевој да је траже и убију; не нађу је, одведу у затвор Ковара и Сиву. Међутим, Сокол и Анђелија (која је овом поверила своју тајну, казала се ко је), после разних незгода, полете у Сибињ, у кнежев двор, да стигну пре свадбе. Четврти чин отвара се у кнежеву двору. Форгач је ту с Турзом; Форгач је узнемирен, не зна да ли је Анђелија убијена, боји се што и сам кнез нешто слути, а Турзо се већ раскајао што је свом рђавом господару чинио тако срамне услуге против Анђелије, и већ у себи жели и мисли како да помогне овој напаћеној принцези. У то долази један непознати, завијен у црн плашт, с маском; то је Доброслав, учитељ Анђелијин, који је такође имао бити убијен, заједно с осталим сватима, у оној шуми где је Анђелија остављена. Турзо га позна, исприча му све и обећа да ће му израдити аудиенцију код кнеза. Ствари се овде заплићу, „романтически" а сасвим непотребно, ипак са доста театралног ефекта, док се најзад не открије све. Анђелија свечано ступи у кнежеву дворану, у најодсуднијем тренутку, пред сам моменат свадбе, исприча све, оптужи Естиру, и изнесе доказе (ти су докази у оним стварима које јој је кнез поклонио). Батори се онда ожени њом, Естири постави стражу а Форгача баци у тамницу.

Ова драма, поред све српске боје којом се Јоаким трудио да је премаже, није српска. Она није ни самостално изведена „из разни маџарски списатеља", како Јоаким хоће да је представи. Она је само прерада, и то прерада у којој су измене минималне, једне раније драме Јоакимове, *Сибињске шуме*[1] (ми смо рекли да ћемо се

[1] *Сибиньска Шѵма (ӣребрисан старији наслов:* Шѹма кодъ Сибиня). Едно Романтїческо позорище ȳ четыри дѣиствїя преведено Јоакїмомъ Вѹичемъ Славено-Сербскимъ Списателѣмъ. Ȳ Београду. Писмены Княжеско-Сербске Тѵпографїе. 1836. *(ӣребрисано:* ȳ Вѹ-

на њу вратити) наиме, која је из 1820 или из 1836 године.[1] *Сибињска шума* је тако исто „романтическо позориштче у четири дјејствија“ као и *Сербска принцеза Анђелија*; у њој је истоветна интрига, исте сцене, исте речи („како видим, та теби тече вода из очију“, каже н. пр. у њој Гарбанов своме другу у I чину, 11 појави, као што то Петрушан Клошки каже, на истом месту), само су неке ситнице промењене, имена на пример. Не ни имена сва, јер Ковар, Сива и Сокол н. пр. фигуришу у *Сибињској шуми* исто као и у *Сербској принцези Анђелији,* него само имена историских личности. Батори се зове Алмарих, Форгач Доброслав, Естира Олфрида, Анђелија Елисина, итд.[2] И народност је у неколико промењена: место српске долази бугарска, Елисина је бугарска принцеза, Доброслав „посланик у Болгарију“; Ердељ је остао и даље као главна позорница, како и наслову одговара. Јоаким је, дакле, у *Сербској принцези Анђелији* дао само своју ранију *Сибињску шуму*, мало посрбљену.

димѹ Градѹ. Печатано въ Славено-Сербской и прочихъ восточныхъ языковъ Печатни, Кралевскаго Всеѹчилища Пештанскаго. 1820: *пребрисано је и ово што је туђом руком писано:* der Wald bei Hermanstadt. 8°. Листи 59 непаг. — На крају, другом руком: Budae die 29ª Junii 1829. Omissis pag. 7ª, 13ª, 15ª, 16ª, 39ª, 41ª & cor. pag. 15ª & 16ª cor. Imprimatur. Joannes Vitkovits gr. n. u. Ritus Parochus Budensis & Interimalis Librorum Illyricorum ac Graecorum Censor. — Ркп. је К. С. Акад. Наука (в. Кат. бр. 192).

[1] Ван икакве је сумње комад био готов 1820, али су извесне измене чињене доцније. као што се види по рукопису, и дело је тек 1836 било коначно спремљено за штампу.

[2] Имена у *Сербској принцези Анђелији* боље одговарају предмету него она у *Сибињској шуми.* Док су ова последња фантастично измишљена. она прва се налазе у историји Ердеља. У почетку XVII века био је у Ердељу један Батори (то је, у осталом, позната стара кнежевска породица) као кнез, један Форгач војсковођа, један палатин Турзо, итд.

Наравно, ни *Сибињска шума* није Јоакимов оригинал; он, у осталом сам каже да ју је „превео“. Оригинал њен, који сам нашао у бечкој дворској библиотеци, је *Der Wald bei Hermannstadt*,[1] од „не важне“ бечке глумице и „за један степен важније“ драмске „списатељке“ Јованке Вајсентурн (роћ. 1773 † 1847), која је писала врло многе комаде „без језгре и стила“, али каткад „са једном новом нијансом позоришне романтике“ и „са добрим улогама за глумце.“[2] Додајем још, сматрајући да није без интереса, да ни „госпођа Вајсентурн“ како се она обично зове у књижевности[3] (не у историјама књижевности, наравно, јер оне о њој и не говоре), није израдила свој комад самостално него „по француском“.

Павле Поповић.

[1] Der Wald bei Hermannstadt. Romantisches Schauspiel in 4 Aufzügen. Nach dem Französischen von Johanna Franul von Weissenthurn. Wien 1833. — Комад је изашао пре 1833, не знам тачно кад, али између 1804 и 1817.

[2] Ову оцену дао је немачки писац и дугогодишњи управник бечкога Бурга Хенрих Лаубе. У свом делу о Бургу (Das Burgtheater, 1868, стр. 89), он каже: „Sie (Frau v. Weissenthurn) ist als Schauspielerin nie von Bedeutung gewesen. Als Theaterschriftstellerin war Frau v. Weissenthurn immerhin um einen Grad wichtiger denn als darstellende Künstlerin, obwohl auch ihre Stücke ohne Kern und Styl waren. Ihr *Wald bei Hermanstadt*, *Johann von Finnland* aber und ähnliche Stoffe aus fernen Grenzprovinzen brachten eine neue Nüance von Theaterromantik und behaupteten sich wie alle Stücke von Schauspielern durch gute Rollen lange auf der Bühne,“

[3] Сем Лаубеа, њу помиње и Екерман (*Eckermann*, Gespräche mit Göthe, Univ. Bibl. I, 63). и специално њеног *Јована Финландског*.

Digitized by Google

НОШЕЊЕ КРСТÂ

СРПСКИ НАРОДНИ ОБИЧАЈ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

ПИШЕ

Иван — Јов. — Ишевић—Доњокрајски

По племенима у Црној Гори од старине редовно је извршевана по једанпут годишње једна установа, која у данашње вријеме све више лиња, губи онај старији огањ љепоте и свој првобитни карактер.

Та установа је *ношење крстâ*. То је управ редовна годишња установа, која је извршевана по разним мјестима у извјесне празничне дане и то од Ђурђева до Митрова-дне. Мени није познато, да се та *светковина* извршевала у којем мјесту прије Ђурђева-дне или послије Митрова-дне.

У одређене дане за ту светковину село, браство или цијело племе носило је крсте око цијелог свога мјеста, око својијех баштина или свога метеха.

Крсте обично дижу од мјесне цркве, па их носе „за сунцем", а повраћу се с њима понајвише с источне стране и почијевају и постављају их ондје, окле су их и подигли.

Дизање и ношење крста бива због неког заједничког завјета или обећања цијелог села, браства или племена, а скопчано је с моленствијем. То је управо народна вјерска свечаност.

Ако су у одређени дан већ и ношени крсти, па је оне године наступила велика суша, појавила се и хара

Digitized by Google

која заразна болест или наступила каква друга невоља, те од тога пати село, браство, племе, онда ће се сви сељани, браственици, племеници окупити на заједнички збор и вијећање. Наравна ствар, да на томе збору морају бити и главари дотичних мјеста, а нарочито од тијех зборова не смију изостати попови, као људи, који „знају дубоке књиге“ и који у оваквијем приликама имају најодлучнију ријеч.

На збору ће се договорно закључити, да ли ће наново носити крсте и молити се Богу: „не би ли дао мало дажда“, неће ли престати зараза или неће ли се ублажити невоља.

Ако буде уговорено, да се наново носе крсти, онда одреде и кудијен ће се носити; али обично и овом приликом носе их истијем путем.

И народ тврдо вјерује, да ће молитве и молепствије приликом ношења крста имати успјеха и да ће Бог услишати општу молитву и жељу.

Догоди се, да за вријеме ношења или наскоро по ношењу крста почне падати киша, престане зараза или се уопште ублажи настала невоља, те појединци почну објашњавати, како су успјеле молитве крстоноша.

Ако се крсти не могу носити заветованог дана због „ружна“ времена, обично се носе најпрвог празничног дана, кад буде лијепо вријеме.

Овај обичај редовно је извршеван у сваком племену у Црној Гори до започетка посљедњег црногорско-турског рата 1875. Од тога времена обичај тај све више ишчезава и губи првобитни карактер свој. Данас се тај обичај врши више по селима, гдје у неколико и личи на старо ношење крста.

По варошима данас се ређе носе крсти; а и у колико се носе, не носе се с оном старом побожношћу;

то већ није оно старо вјеровање у то ношење, но се претворило у празник обичног весеља и лицемерне побожности.

У светковини ношења крста учествују мјештани, браственици, племеници, а ријетко бива „јабанџија“. Ако случајно буде који јабанац, особито „бољи чојак“, познатији или главар, даће му почасније мјесто „за крстима“ (крстовима) или ће га почастити, да носи барјак, а одаће му почасти при трпези: ставиће га на „боље“ мјесто и угостиће га љепше.

„За крстима“ иде и мушко и женско и старо и младо — све, што се може нога држати и ходити без водитеља. Дјевојке прије нијесу никако ишле за крстима. а данас оне иду највише. Кад хоће, да иду за крстима, онда се, особито женске „нареде“ (обуку, што љепше могу), као да ће међу сватовима.

За крстима свако иде пјешице, мушки сви гологлави.

Ја сам ишао за крстима неколико пута по разнијем мјестима у Црној Гори. Да бих читаоцима дао бољи појам и изнио им јаснију слику те установе и тога лијепога народног обичаја, описаћу, у колико имам биљежака и података, у колико знам и памтим, онако, како се гдје и кад вршио тај обичај у моме присуству или по живом, усменом или писменом причању појединаца.

При томе опису задржаћу се мало подуже на том обичају код *Доњокрајаца*, јер о томе имам највише биљежака и успомена.

Доњи Крај зове се племе настањено сјеверно од вароши Цетиња, дужином цетињског поља. Све су куће покрај самог поља.

Доњокрајци су носили крсте сваке године на Марков-дан, 25. априла.

Овдје морам напоменути, да сам ја био малешан, док су Доњокрајци редовно носили крсте, те и не могу го-

Digitized by Google

ворити о њихову ношењу крста по мојем личном виђењу, но по причању онијех, који су сами ишли за крстима.

Доњокрајци су дизали крсте од своје од старине парохијалне Влашке цркве. Ово је најстарија црква на Цетињу. Реченога дана звоњавом црквенијех звона народу је дават знак, да се из свијех села доњокрајских окупља код цркве ради ношења крста.

Крст, барјак и иконе — црквена знамења — носила су браства по договору редом, „да не буде коме криво“.

Велики крст, барјак и веће иконе, тежа, важнија и скупоцјенија знамења давата су, да их носе јачи и снажнији људи и момци, да не би било какве штете.

У цркви се најпре свршавало односно молепствије. Онда се пред црквом уређивало, како ће ићи за крстима: по двоје и двоје једно за другијема и узимају знамења.

Сви крстоноше иду цијелијем путем за крстима пјешице.

Напријед иде онај с крстом, на мотки повисоко подигнутим. За њим — ако има школске дјеце — иду напријед мушка по двоје и двоје у реду, па онда женска. Са школском дјецом, (или ако ове нема, онда са́ма) иду и дјеца, која не полазе школу. За дјецом иде онај, који носи барјак. За барјаком иду „ђаци“, који нијесу ишли у школу (пјевци). За њима један носи позлаћено еванђелије. а други „требник“. За овијема у одежде обучени поп, који носи у десној руци кадионицу, а у лијевој крст. За попом иду познатији и гласнији људи и најстарији главари, као и знаменитије јабанџије или главари — ако их има, — све старији први, а млађи за њима.

За мушкијема иду жене такође по старости, (а имају предност и по мужевљевим или родбинским звањима напријед старије, исто по двије и двије у реду, па онда млађе за њима.

Digitized by Google

Реченијем редом полазе од цркве, на којој непрекидно звоне у звона, и иду даље к Манастиру, оклен су узимали неколико икона.

Од манастира су ишли путем, покрај поља, к селу Хумцима. Под Хумце су почијевали на манастирској баштини и ту би свјештеник очитао еванђелије. Отоле су полазили даље испод Поздуја и исправили управо до бајичке цркве св. Јована, гдје би је дочекали листом сви Бајице (Мартиновићи) и њихов свјештеник(-ци). Доњокрајци би обишли с крстима трипут око цркве св. Јована, и онда почпнули с крстима и засјели за обилату трпезу, коју су им као братску част приликом ове њихове светковине приредили Бајице (Мартиновићи). Пошто би устали од трпезе, наново би дигли крсте и пошли даље испод бајичких села улицом до на гувно бајичког браства Ивановића, гдје би наново починули, свјештеник очитао еванђелије, а за тијем им Ивановићи износили здравице. Отоле су полазили улицом између бајичких баштина, испод Брајанова краја, па низ Тријешли, даље улицом испод Доњег Краја до под „Лаиславиће“, гдје би наново починули и свјештеник очитао еванђелије. Отоле су полазили даље путом између баштина, испод Доњег Краја, до мјеста Бате, гдје би наново починули и свјештеник очитао еванђелије. За тијем су ишли с крстима даље путем испод Почека и Шпадијера до на Сјенокос под Иванишевиће, ту починули, свјештеник очитао еванђелије, а онда би браство Иванишевића изнијело крстоношама објед. Иза обједа дизали би крсте и ишли Иванишевића путем, између баштина, управо к Влашкој цркви, око које би се трипут окренули с крстима, а за тијем свјештеник очитао еванђелије. Од Влашке цркве пошли би даље с крстима кроз варош Цетиње, док би дошли насред вароши и код Бистијерње (Под Мурвом) свјештеник би „закрстио водицу“, па онда пошли даље

главном — данас Катунском — улицом и даље путом иза „Цардина“ до на Вељу Бистијерну, гдје би такођер свјештеник „закрстио водицу“. Од Веље Бистијерне ишли би даље преко ливаде Ћипура, па до у Манастир, гдје би почијевали на Мало Гувно (које прије бјеше под Манастиром). Тада би оставили у манастир иконе, које су отолен дигли. Њихов долазак и одлазак под манастир поздрављали су непрекиднијем звоњењем у манастирска црквена звона. На Малом Гувну владика би их обилато частћавао пићем. Од Малога Гувна испод Манастира пошли би испод Биљарде до на Веље Гувно (које бјеше под онај оглашени Бријест, а данас је поравњено са земљом). И ту би починули. Из књажевог двора изношено им је на Веље Гувно подоста пића као част, а, ако је био књаз у двору, дошао је на Веље Гувно међу крстоноше, да им наздрави.

Од Вељег Гувна полазили су кроз варош, па к Влашкој цркви, гдје су почијевали и остављали крсте, барјак и иконе, исто уз непрекидно звоњење у црквена звона.

Ту је тада наставало опште пјевање, играње и весеље које је трајало до ноћи.

На којему год су мјесту почијевали крстоноше, свуд су им изношене здравице (осим на Вељој Бистијерни), а крстоноше у знак захвалности при полажењу с односног мјеста даље пуцали (метали) би из пушака.

На почијевалима послије обичног приступа поп чита молитве, јектенија, па еванђелије. За тијем поп (кад их је више, то чини најстарији) узима у руке крст и барјак, састави их заједно, па говори (или чита) јектенија, а за тијем:

„Господи! Господи! Призри с небесе, и вижд и посјети виноград сеј...“ итд.

а у исто вријеме крстом и барјаком чини знамење унакрст, окрећући се најприје истоку.

Digitized by Google

Сав народ, који је за крстима, окреће се на ону страну, на коју се поп окренуо, па се побожно поклања, крсти и шапура молитве.

Поп се на исти начин окреће западној страни, а и крстоноше се за њим окрећу западној страни. На исти начин се окрећу југу, па сјеверу, дакле на све четири стране свијета.

По томе поп наставља даље јектенија:

„О јеже сахранитисја од глада, губителства, труса, потопа...“ итд.

По некијем мјестима и ова јектенија поп чита за вријеме знаменовања и окретања на четири стране.

На којима се мјестима „закршћа водица“, ту поп узима и саставља с крстом ћубицу пелина или зелене гранчице, па их заједно замаче (погружава) у воду, окреће се на четири стране свијета и чини крстом знамење, а ћубицом или зеленом гранчицом кро̑пи около „водицом“, пјевајући:

„Спаси, Господи, људи твоја и благослови....“

Чим су крстоноше дигли крсте и пошли, старији људи започели су „из свега гласа“ пјевати по два и два. Ово пјевање започели су и старији по годинама главари. Остали крстоноше подстакнути почетком пјевања главара и старијих људи, наставе и сами пјевати „из гласа“ по два и два, не редом, него кад ко хоће и може, — и то и мушки и женске.

Овдје нико не пјева на силу нити по команди, но крстоноше то сматрају као неку дужност побожности, те пјевају с некијем усхићењем, кад ко може и хоће.

За крстима обично пјевају:

— Крсте носе, Бога моле,
Подај Господе! Подај Господе!
И у Бога добра просе,
Подај Господе! Подај Господе!

Digitized by Google

Кр сте но се Бо га мо ле
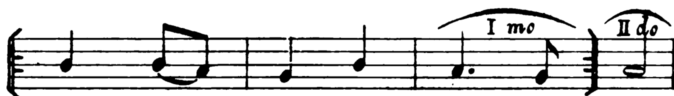
по дај Го спо де де

Поред тога пјевају крстоноше и:

— Господи помилуј, Господи! —
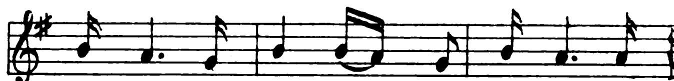
Го спо ди по ми луј, Гос по ди.

Ако се носе крсти ради тога, што је суша, или је суша у вријеме ношења крста, онда се истијем гласом и начином пјевају:

— Крсте носе, Бога моле,
Подај Господе! Подај Господе!
И у Бога дажда просе,
Подај Господе! Подај Господе! —

Ако носе крсте због какве заразне болијести, онда пјевају истијем начином:

— Крсте носе, Бога моле,
Подај Господе! Подај Господе!
И у Бога здравља просе,
Подај Господе! Подај Господе! —

Ако крсте носе због какве невоље, обично пјевају истијем гласом и начином:

Digitized by Google

— Крсте носе, Бога моле,
Подај Господе! Подај Господе!
И у Бога милост просе,
Подај Господе! Подај Господе! —

Они се управ натијечу у томе пјевању. Ако старији опазе да је рјеђе пјевање, онда они почну чешће пјевати, те се млађи тијем „појаребе“, посоколе и загусте наново и весело пјевати.

За вријеме хода крстоноша поп и пјевци пјевају тропар и кондак светитеља, на којега дан носе крсте. Тропар и кондак пјевају школска дјеца и остали крстоноше, који их знају на памет. Али пјевање тропара и кондака не бива по начину осталог пјевања за крстима, но се то пјева сложно, у један глас, „по гласу“, колико се то може.

Ја овдје спомињем „за крстима“ читање само једнога попа, али није у реду пропустити, што ћеу казати, да „за крстима“ ријетко иде један поп сâм, но по два или више њих, сви обучени у одежде, као кад служе литурђију. Ако у мјесту крстоноша има и више попова, они обично иду „за крстима“ сви, обучени у одежде. Ако у мјесту крстоноша нема но само један поп, један парох, обично дође из оближње парохије поп, свјештено лице, позват као гост или незват, него својевољно.

У трећој четвртини XIX. вијека у Доњем Крају бјеху у исто вријеме седам попова: поп Филип Иванишевић, поп Јоко Шпадијер, поп Ђуро Шпадијер (син попа Јока), поп Луко Шпадијер, поп Лазо Јабучанин, поп Видак Јабучанин. Поп Јоко и поп Лазо запопљени су раније, а остала петорица су запопљени једнога јутра, кад оно Владика Раде запопи једнога јутра читаву чету Црногораца.

И сви су ови попови вршили у своме племену свјештеничку дужност, а имали су „инорије“ по 13 кућа,

Digitized by Google

које су им давале „бир“: награде за њихово вршење свјештеничке дужности.

Пролазу крстоноша уз пут примицала би се дјеца, бабе и дједови, који нијесу кадри ићи за крстима, тако и дјевојке, свечано обучене, али којијема обичај не би давао, да иду за крстима.

Послије пошљедњег рата носили су Доњокрајци крсте само 1890. године.

Племе *Бајице* (Мартиновићи) носили су крсте сваке године на Спасов-дан.

Они су дизали крсте од њихове парохијалне цркве св. Јована, па су од цркве ишли путом, куда су ишли доњокрајски крстоноше између бајичких баштина, па онда путем испод Доњег Краја; почијевали су на Сјенокосе под Почеке и под Иванишевиће, а отоле ишли к Влашкој цркви. Око цркве би обишли трипут крстима, а онда починули. Овдје су Доњокрајци Бајицама приређивали братски обилату трпезу.

Наравна ствар, да су обреди и обичаји на мјесту свакога почивалишта као и код доњокрајских крстоноша.

Од Влашке цркве продужавали су крстоноше пут, куда и Доњокрајци, па се испод Хумаца враћали к својој цркви св. Јована, гдје су почијевали с крстима, а онда је настављано опште пјевање, играње и весеље до ноћи. Послије пошљедњег рата 1875—8 и Бајице су само једанпут носили крсте, а то је на Спасов-дан 1890.

У народу се вели:

— Откад се престаше крсти носити, отада су све неродније године. —

1886. године био сам за крстима о Тројичину-дне на *Цеклину* у Ријечкој нахији.

Ту сам видио, да су иноплеменика почастили и тијем, што су му дали да носи барјак пред крстима.

Digitized by Google

За крстима бјеше повише јабанаца: кумова, својте и пријатеља појединаца.

Цеклињани дизаху крсте од своје парохијалне цркве на Цеклину св. Ђорђије, па иђаху с њима „за сунцем„ уз брдо навише кроз бравство Ђурашковиће, за тијем путем посред брда Цеклинштака, па кроз бравство и село Стругаре, повраћаху се старијем путем, који вођаше од Цетиња и Доброг села на Ријеку, свраћаху на воду Дурмитор, а отоле к цркви, одакле су и дигли крсте. Ту су починули и оставили крсте.

И Цеклињани пјеваху за крстима:

— Крсте носе, Бога моле,
Подај Господе! Подај Господе! —

и:

— Господи Помилуј, Господи! —

Године 1888. био сам у Пиви, на *Горанском*. Пива онда бјеше административно подијељена на двије капетаније: Жупу и Планину. И природа је тако подијелила. У читавој Жупи пивској онда не бјеше ниједне зидане цркве до само чувени, стари пивски „намастир“ на извору рјечице Сињца, а у близини Горанска. И Планина пивска онда бјеше оскудна с црквама, те се о већијем празницима и из Планине, а особито из Жупе окупљаше код „намастира“ на службу множина побожног пивског народа.

Оне године већ с пролећа бјеше суша. За неколико недјеља не паде једне капи кише. Игуман и парохијални свјештеници разнијеше глас, да ће се првог дана Тројичина-дне (Духова) код „намастира“ носити крсти. И слеже се рано тога дана из свијех крајева Пиве множина народа код манастира. Ту бјеху на окупу и главари духовни, грађански и војнички из Жупе сви, а из Планине добар дио. У манастиру се сврши служба. Народ изађе

Digitized by Google

у авлију око манастира. Почеше износити крсте, иконе и остала знамења за „ношење крста“ и дијелити их мушкарцима.

Ту бјеху и ђаци четвороразредне основне школе с Горанска. Уредише познатим редом и пођоше југо-западно путем од манастира к Оку-извору ријечице Сињца, а то је удаљено неколико минута од самога манастира.

Овдје ћу узгред испричати нешто занимљиво.

На Горанском живљаше Бјелан Бакрач. То бјеше стар, али здрав и јак човјек, који зна вјерно и лијепо причати о многим и важним догађајима из пивског живота. Упознали смо се, чим сам ја дошао на Горанско. Кад год имам докољна времена, а њега видим, ја га зовнем к себи, па га питам за то, за ово; он прича све, што зна о томе. И он неће нигда проћи, кад зна, гдје сам ја, што ми се неће јавити.

Бјелан Бакрач је у вријеме црногорско-турског рата, кад је црногорска војска ударила на турску тврђаву на Безује у Планини пивској измислио и начинио од сувијех, зачађалијех, „очеличенијех“ дасака „лучевијех“ једну „кулу“ покретну на колима. Та попођена кула је била начињена наврх брда више турске тврђаве на Безујима. Из црногорске војске одабрато је неколико по избор јунака, који су уљегли у ту покретну кулу, докле је могло стати. У кулу је ушао и њен саградитељ Бјелан Бакрач, који је био показао и намјестио кулу, да се може опустити низ брдо, како ће сићи голедином управо к турској тврђави. Ти јунаци унијели су са собом у кулу осим довољно пушака малијех и вељијех и џебане и ћускија, маљева и сјекира, да могу разбијати и пробити тврди зид тврђаве и врата. Кули су изнутра затворили врата и онда је опуштали низ брдо, низ голедину, те је она кроз кишу пушчаних зрна, просутијех од турске војске из тврђаве, полећела на ниже и зауставила се уза зид

Digitized by Google

саме тврђаве. Благодарећи овоме Бјеланову изуму, тврђава је брзо и о мање проливања крви освојена.

За то дјело стари Бјелан је одликован војничким орденом.

Дакле и Бјелан бјеше дошао к манастиру, да иде за крстима тога дана.

Пошто већ дигоше крсте и пођосмо напријед, примаче ми се Бјелан, па ми поче шапурати.

— Ја памтим од мога раног ђетињства, да ми сваке године дижемо крсте од наманастира, па их носимо око Ока, ђе ду'овници чате ванђеље, а ми се молимо Богу. И запазио сам већ толико пута, да је било ведро као данас, кад бисмо понијели крсте од намастира, па да смо се од Ока повратили сви покисли као кокоши. Ама знаш, то ми је причао и мој отац, најбоље помаже молитва из нашега старог манастирског ванђелија. Кад год се читају из њега молитве — обично пане киша. Божја је воља; то је у његовој власти, — а ја се и данас надам, да ћемо се вратити с Ока покисли.

Ја се на то као нехотично мало осмјехнух.

— Сми' се, сми'! — дочека ме Бјелан — Ма се нећеш смијати, ако Бог дâ, те буде истина, што ти рекох!

Сви смо ишли гологлави; Игуман и попови обучени у одежде, а пред њима „црквени ђаци“ иду пјевајући тројичински тропар:

„Благословен јеси,“

а народ:

— Крсте носе, Бога моле:
Подај Господе! Подај Господе!
И у Бога кише просе:
Подај Господе! Подај Господе!

Дођосмо до Ока. Стасмо и уредисмо се извише њега. Свјештеници су стали напријед више извора. „Отворише

књиге староставне“ и — отпоче се молепствије, а манастирска звона непрестано звоне.

По небу не бјеше нигдје ни прамичка облака.

Свјештеници читају, а народ се непрекидно крсти и моли, упире к небу очи и на махове поклања као жито пред вјетром.

Негдје око половине молепствија преко неба се опази танка струка облака.

Бјелан се полако прогурао између народа, док је дошао до мене. Ја га нијесам опазио, док ме не повуче озада за рукав. Ја се брзо окренух за собом и заустави ми се поглед на Бјелану, који ме радосно гледаше.

— Даће Бог! Биће! — То само проговори, па скрушено подиже очи навише, погледа пут оне струке облака и, не говорећи ми ни ријечи више, настави се крстити клањати.

Представљаше лйк правог богомољца, који се од главе до пете претворио у молитву. Очих није скидао с оне струке облака, која је бивала све већа и већа, а народ се све више и више крсти и поклања. Што је облак бивао већи, то је народ гласније жуберкао молитвене ријечи.

Она струка облака бјеше повелика, али још ведро, кад почеше прокапати крупне капље кише и купити око себе по земљи гутуљице прашине.

Неки почеше лакше довикивати свјештеницима:

— Пожурите! Пожурите! —

Молитва народа бјеше све гласнија, а пропадање кишнијех капи бјеше све чешће и гушће.

Бјелан једнако стоји за мном, често ме дохваће за руку и показује погледом пут неба.

Киша поче пљуштати као из кабла. Свјештеници на брзу руку довршише молепствије, те сви пођосмо бр-

Digitized by Google

зијем кораком манастиру, гдје стигосмо покисли што се каже — није нам ни под пазухом суво.

Главари и свјештеници отидоше на ручак код игумана, а народ отиде у „Маћупницу“ и остале манастирске сухоте, те извадише из тораба хљеба и смока, ко је што донио, да ручају.

Киша се добро испадала, па је у неко доба и престала. Народ измиље у манастирску авлију и около авлије. Свакоме у лицу читаш весеље. Сви вјерују и истичу, да су данашњу обилату кишу донијеле данашње топле молитве.

И у авлији и око авлије започеше пјесме и завргоше кола, те је весеље трајало до испред ноћи.

Бјелан ми је пришаптао неколико пута тога дана:

— Ти се смијеш нашијема молитвама и вјеровању, али: Бог види — слава му и милост! —

1889. године био сам на *Трешњеву*. То је главно мјесто племена Цуца. На први дан Тројичина-дне те године окупи се на службу божју код парохијалне цркве у Горњем пољу трешњевачком народ из Трешњева и свијех околнијех мјеста. Мјесни парох Стеван Кнежевић и мало-цуцки парох Петар Мијаиловић свршили су у цркви најприје летургију, па су онда дигнути крсти. Нијесам убиљежио, да ли су и пријашњијех година у Трешњеву носили крсте првога дана Троичина-дне, само знам, да ми причаше цуцки поткомандир Ђуро Радов Кривокапић, који је овога дана уређивао народ, којијем ће редом ићи за крстима, да су у Трешњеву и прваШњијех година ишли с крстима истијем путем. Они тога дана не носише крсте „за сунцем“ него „од сунца“: од цркве су пошли сјеверо-источно до извора Живе. Ту је очитано евангелије и „закршћена водица“, па су онда пошли западно, странама, сашли у Доње поље трешњевачко, ишли равнином досред поља, а онда окренули путем посред поља

к југу; прешли преко Ждриочица и дошли до „убла“ — „мртве“ воде — Локве. И ту је извршено уобичајено мољење, очитано евангелије и „закршћена водица“ а за тијем су пошли сјеверно, па сјеверо-источно, докле су се повратили к цркви, гдје су починули с крстима и оставили их.

Свјештеници и ђаци пјевали су наизмјенице тропар тројичински, а народ:

— Крсте носе, Бога моле:

Подај Господе! Подај Господе!

Ту иђаху за крстима и дјевојке.

Пошто су починули и оставили крсте и остала знамења у цркву, мјештани почеше разводити понекојег главара, кума, пријатеља и познаника на ручак; иначе одаљи крстоноше донијели су у торбама јела и смока, засјела по неколицина познаника заједно на равнини по авлији около цркве, извадио из торбе сваки донесено јело, да заједнички ручају.

Одмах послије ручка на равнини близу цркве започело је оро и коло, а доцније су отишли искрај цркве у Доње поље код ханова, гдје су се искупили и остали крстоноше, а придошло је и још народа, те су наставили игре и пјевања до испред самога мрака.

Овдје је ред проговорити коју више о *крајинскоме крсту* и његову изношењу сваке године на врх Румије.

Румија је планина више града Бара. С њезина врха диван је поглед на све стране, а може се виђети:[1]) велики дио Црне Горе, „Барско Приморје и море до Италије, и сав источни крај српских земаља до Драча, па чак у јесењим данима и острво Крф.“

Код муслимана и католика у барској Крајини постоји предање и тврдо вјеровање,[2]) да је на врху Румије

[1]) Поп Милош Велимировић, „Дело“ од 1894. свеска за септембар, страна 445.

[2]) Поп Милош на истом мјесту.

Digitized by Google

негда била црква, која је с планине Румије потпуно здрава слећела и тако потонула у Скадарско Језеро, гдје и данас стоји здрава у води и са својим патосом; и да та црква има тако добра и добро затворена врата и прозоре, да у њу не може вода никако ући, но да у њој још од тада припаљено кандило и данас непрестано гори; па да ће црква остати у језеру до неодређеног времена, а у своје вријеме ће, божјом вољом, излећети из Језера, узлећети уз планину Румију и долећети на врх Румије, па стати и остати на своје старо мјесто.

И ето на то мјесто, гдје веле, да је била та црква на врху Румије, износе Крајињани сваке године на први дан православнога Тројичина-дне стародревни „крајински крст."

Оклен је тај „Крајински крст?"

П. Ровински, Рус (*Черногорія* въ ея прошломъ и настоящемъ, Томъ I. сд 1888. г. стр. 356—862.) наводи[1]) (а о самоме догађају има у неколико говора и у црногорским уџбеницима за историју), да је у вријеме вла-

---

[1]) *Исторія князя Владимира по сказанію діоклейскаго священника.* У овоме поглављу Черногорије Ровински пише дословце као неки предговор ово: „Лѣтопись эта, не имѣющая большой фактической точности, полна именъ лицъ и названій мѣстностей, и въ тоже время содержитъ много расказовъ, характеризующихъ дѣйствовавшія въ то отдаленное время лица, различныя отношенія, какъ внутреннія, такъ и внѣшнія, духъ и нравы той эпохи. Между прочимъ въ ней находится эпизодъ о зетскомъ кралѣ Владимирѣ, имя котораго до сихъ поръ почитается безъ различія вѣры всѣмъ населеніемъ Краины, гдѣ онъ жилъ и потомъ былъ похороненъ; хранится до сихъ поръ, какъ великая святыня, и крестъ, съ которымъ онъ былъ убитъ. Разсказъ этотъ на столько интересенъ по сообщаемымъ фактамъ изъ этой темной эпохи и по характеристикѣ тогдашнихъ нравовъ к отношеній, что мы считаемъ не лишнимъ датъ ему мѣсто въ исторіи Зеты. Будемъ держаться изданія его на сербскомъ языкѣ въ „Сербской Лѣтописи за 1853 годину кн. II.""

Digitized by Google

дања српскога краља Владимира био у Бугарској цар Самуило, који дигне војску на Владимира, зароби га и одведе у Преспу, где је био Самуилов двор. Самуило је имао младу шћер Косару. „И въ ето время, „однажды Косара, дочь Самуила, по внушенію святого духа, приходитъ къ отцу и проситъ его позволить ей съ дѣвушками пойти въ темницу и вымыть головы и ноги заключеннымъ, чтò ей отецъ и позволилъ. При этомъ она, увидѣвши Владимира, его красоту, смиреніе и кротость, и какъ онъ преисполненъ мудрости и духа Божія, пустилась съ нимъ въ разговоръ. И были ей его рѣчи пріятны, какъ медъ и воскъ. И путъ не по страсти плотской, а изъ участіякъ его молодости и красотѣ, изъ-за того, что онъ былъ король и королевской лозы, она поцѣловала его и, тотчасъ простившись, ушла.“ Послѣ этого она отправляется к отцу, падаетъ передъ нимъ на колѣни и проситъ: „или теперь же выдай меня за короля Владимира, или я скорѣе умру, чѣмъ выйду за кого нибудь.“ И сад Самуило се није противио молби своје шћере Косаре, но је Владимира ослободио затвора, дао му Косару за жену, повратио му краљество и државу, те Владимир са женом отиде у своју земљу. Доцније умре Самуило а нашљеди га син Радомир. Самуилов синовац Владислав убије Радомира, па намисли истом чашом почастити и Владимира, те га ради тога позове к себи у госте. Косара не даде Владимиру, да он иде к Владиславу, но оде она сама. Цар Владислав лијепо дочека Косару, па и опет позове Владимира к себи „у госте“. А да би га боље преварио пошље му у знак вјере златни крст. Владимир му одговори на позив:

— Христос није био разапет на златном но на дрвеном крсту. Дакле, ако ти је права вјера, пошаљи ми по свјештеницима крст од древета! —

Digitized by Google

Владислав призове двојицу епископа и једног „пустињака“, даде им дрвени крст и по њима Владимиру тврду вјеру, да му животу неће ништа бити. На то пође Владимир с епископима и малом пратњом к Владиславу, који је био послао своје људе, да у путу убију Владимира прије, него дође до њега. Засједа није убила Владимира, јер је у њему упознала красна и побожна младића, па се бојала прста божјега. И Владимир дође здраво у Преспу, па одмах отиде у цркву, да се помоли Богу.

Кад је чуо Владислав, да је Владимир жив, у љутини пошље војнике, да га убију у цркви. Војници опколе цркву. Кад Владимир види војнике, прекори епископе и пустињака:

Што учињесте и преваристе ме, да погинем, вјерујући вашијем ријечима и заклетвама?! —

Они му од стида нису могли одговорити нити га погледати у очи, а он се помоли Богу, исповиједи и причести, па им онда рече:

— Молте се за мене Богу, а овај часни крст нека ми буде свједок на страшноме суду! —

Онда целива крст, опрости се с епископима, који су плакали, па изађе на црквена врата, гдје му џелат одсијече главу. Епископи су узели његово тијело и достојно га сахранили у истој цркви, уз њега и онај крст.

Доцније је Косара замолила Владислава (који је пошље свиснуо од уснивене сјенке Владимирове), те јој допушти и она пренесе Владимирово тијело заједно с крстом и сахрани га у Крајини. „Она взяла его и перенесла въ мѣсто, которое называется *Краина, гдѣ былъ его дворецъ*, и тамъ положила въ церкви св. Маріи“. — „Тѣло его — добавляетъ повѣствователь — лежитъ невредимо и благоухаетъ, какъ будто намазано какими — нибудь ароматами, и крестъ, полученный отъ царя, держитъ въ рукѣ, и по заслугамъ и заступничеству его дѣ-

Digitized by Google

лается тутъ много добра тѣмъ, которые молятся ему съ чистымъ сердцемъ и *до нынѣшняго дня.*"

„Косара потомъ приняла монашескій чинъ и умерла въ той самой церкви, и погребена у ногъ своего супруга" (Черногорія, Томъ I. стр, 360.) Па даље вели Ровински на истој страни у поглављу *Краина и ея значеніе въ исторіи Зеты*.... „Тутъ былъ монастырь, извѣстный въ народѣ и въ грамотахъ подъ именъ *Святая* или *Пречистая Краинская*. Злѣсь именно была, по народному преданію, та церковь, гдѣ похороненъ краль Владиміръ; тутъ же былъ и его дворецъ; а нѣсколько въ отдѣльнаго конуса, носящая названіе *Катрколь* или *св. Владимиръ*."

„Кѣмъ и когда были разрушены церковь и всѣ зданія — неизвѣстно; но потомъ живущіе тамъ магометане нашли кресть, который теперь находится въ одномъ домѣ въ родѣ Микуличей (1 изъ 6-и православныхъ домовъ) и къ которому прибѣгаютъ, какъ къ всепомогающей святынѣ, и христіане, и магометане, и говорятъ, что это тотъ самый крестъ, съ которымъ погибь краль Владимиръ, что̀ весьма вјероятно. Онъ, правда, довольно великъ, именно: 45 сантим. въ вишину и 38 попрекъ, а ширина концовъ 2¹/₂ сантим; но не держалъ же его Владимиръ, какъ шейный крестъ, а просто заткнулъ только подъ верхнюю одежду на груди. Онъ притомъ деревянный и только снаружи обитъ какимъ-то листовымъ металломъ съ позолотой; но и эта обивка могла быть сдѣлана послѣ. На четырехъ концахъ креста изображены 4 евангелиста; а по полщинѣ кругомъ выбиты латинскія буквы: FOIO FOIO. Его обыкновенно съ процессіей изъ Бара и всей окрестности выносятъ на Троицынъ денъ на веръ Руміи, гдѣ находится церковка во славу этого праздника, и тогда приходятъ туда же и магометане Мрковичи и вмѣстѣ съ христіанами произносятъ: „Крст се диже, бог се молю; господи помилуй!"" .

„Особенными милостями (Черногочія, Томъ I. стр 374.) пользовался Вранинскій монастырь. Обращая вниманіе на бѣдность природы этого острова, монастырь надѣляли селами съ разными угодіями и кметами въ сосѣднихъ Зетѣ и Црмницѣ.

Прежде такимъ же вниманіемъ пользовался монастырь, такъ называемый, *Пречистой Краинской*, въ Краинѣ къ ю.-западу отъ Скадра, гдѣ когда-то была и резиденція нижне-зетскихъ князей, о чемъ мы уже говорили."

Протођакон и секретар црногорске митрополије Филип Н. Радичевић о истоме „краинскоме крсту" говори[1]): „Крст Мрковски у Бару је, по казивању Мркојевићких мухамеданаца, припадао као својина манастиру Крајинскоме *Морачнику*, који се данас под водом у Блату Скадарскоме налази, а пријес се звао крајински крст српскога краља Владимира, који данас припада као својина Божу Андровићу из *Вељијех Микулића* под планином Румијом више града барскога, које село броји 20 кућа старо-сједилаца, међу којима се 14 мухамеданских и 6 православних домова налази, а међу свијема и породица *Андровића*, која само три куће броји, и којој овај крст као својина припада.

Турци Мркојевићки и Микулићки ништа мање од православних не поштују и не уважавају овај старински крст, те за Андровиће по својим домовима говоре: „*ивијеће им је у кући, и кад је међу њима, биће им добри берићет*."" Радичевић вели, да је, „крст 24 унче висок, а 15 унача широк, са испупченим сребрним сликама израђен, с једне стране, сједећи на престолу, Христос благосиваља вјерни народ свој, више којега је изрезан орао, а даље по дну ногу анђео, десно телац, а лијево лав. С друге стране распеће Христово, а на четири стране

[1]) Цетињска „Просвјета" од 1889. г. страна 63.

истога четири јеванђелиста, поред којих се види по једна гранчица цвијећа између Христа и јеванђелистâ.

Осим тога и он говори, да сваке године о Тројичину-дне обичавају Турци, латини и православни носити тај крст на Румију, гдје се с највећом свечаношћу с њиме закрсти водица, која се с великом побожношћу пије као лековита од сваке немоћи тјелесне и душевне. И да је крст најприје припадао Крајињанима, који су онда били православне вјере, те су га послали у Млетке, да се у сребро „окује“. Крст је више година остао у Млетцима, док је окован у сребро, а за то вријеме су Крајињани прешли на ислам, те доцније Мркојевићи православне вјере пошљу у Млетке новце и откупе крст. Послије тога су и Мркојевићи прешли на ислам, али су крст задржали код себе, па га сваке године с православнијема носе на Румију и у њега „као у највећу светињу нáду полажу.“ Ваљда на основу наведенога Радичевић каже „мрковски“, а ја држим, да би правилније било рећи *мркојевићки*, кад му већ даје име по Мркојевићима. Пријђе су настојавали „Крајињани Турци и латини с ону страну Румије,“ да га приликом свечаности о Тројичину-дне насилно отму Микулићима. И Радичевић пише, да је то онај крст, којега је послао Владислав Владимиру, те „га вјероломно на вратима цркве 27. маја 1015. године обезглавио,“ али „оваква народна предања о овоме врло значајноме крсту Мрковскоме ни су чим се по изгледу или натпису потврдити не могу.“

А поп Милош Велимировић[1]) пише, да црква манастира крајинског „спада у веће грађевине свога времена“, да су јој зидови до крова још здрави, али да крова „немаше“; да је мјесто, на коме је манастир, доста пространо — пољана у Крајини највећа; да су зидови

[1]) „Дело“, свеска за септембар, 1894.

Digitized by Google

црквени обрасли бршљаном, а око цркве се подигла од дуња читава шума; да је манастир у *Ђурјену*, по насељу арнаутском селу: да је у манастиру одавно нестало свјештеника, али народ ипак да од њега тражи (ваљда манастира) лијека; па за то да „многи болесници и данас иду манастиру и са њега беру бршљанов лист и маовину, носе кући, кувају и с том се водом купају, да их тако болест остави и оздраве, па — веле — да и оздраве.“ Он наводи, да је у крајинском манастиру било „веље благо, много златних и сребрних ствари црквених“, али да је од свијех тијех ствари највећу вриједност имао „велики часни крст „св. Ладимира“, скован од чистог злата и тежак 4 оке, и у њему је дрво од часног крста Христовог.“ Турци су освојили Крајину, поубијали калуђере, опљачкали манастир, а крст је био сакривен код једног Крајињанина, који је доцније, као и остали Крајињани, прешао на ислам, али је крст и даље чуван у његову дому као аманет, за којега су сви Крајињани знали и сматрали га као чувара Крајине, који привлачи облаке и кишу и доноси Крајини сваки берићет, те су га на први дан Тројичина-дне сваке године износили с великом свечаношћу на врх Румије — и пошто су „преврнули“ вјером и прешли на ислам. Приморци, из барског приморја, завиђели су Крајињанима на то и ријешили, да Крајињанима „отму“ крст и да га пренесу у Приморје. „И тако буде крст преузет из Крајине и однесен у Приморје и смјешћен у село Веље Микулиће у потурченом српском великом племену Мрковића, које је племе у томе крају као најјаче важило и до данас, пу под уговором с Крајинцима, да Турци Мркојевићи и даље износе крст сваке године о Троичину дану на врх Румије..... Тај се крст и данас износи уз велико саучешће народа све три вјере из Приморја и Крајине.“ И од тога времена то јест откако су Приморци „отели“ крст, „пренесен„ је

и бољи берићет у барско Приморје, а Крајина је у томе „попустила“ — нема „онога првога богаства свога.“

Овдје сам изнио наводе сва три споменута писца због тога, да бих имао пред очима онај, који се бави специјално работама ове врсте, па би био вољан и о овоме опширније проговорити.

А сад да видимо како се тај чувени крст носи и износи на врх Румије. У томе послужићемо се описом Николе Ј. Вучинића.[1])

Оне године на светковини ношења и изношења крста на Румију „у свему су се управљали по старом обичају“. Овом светковином је вазда управљао барјактар („у турско вријеме барјактар је био оно исто, што је у нас „командир“) „Мрковски“, који је по Мркојевићима бирао боље и боље јунаке и с крстом и с њима излазио на Румију. Носећи мач о бедри, барјактар би понекад дао барјак другоме да га носи, а он би узео крст у руке, јер се бојао да га не би отели Крајињани. Из одаљих мјеста долазе „излетници“, пјевајући и мећући из пушака, у очи Тројичина-дне у село Микулиће у подножје Румије, гдје их дочекују и чашћавају муслимани. Весеље траје читаве ноћи, а на сахат прије зоре — по старом обичају — морају сви „излетници“ бити у једној кући, која је „на дну подгорја Румије“. Отоле полазе за крстом и журе се да их сунчани зраци на врху (Румије) затеку, јер кога затече сунце онамо, тога ће цијеле године здрава и весела гријати; а крст „мрковски“ кад „изађе“ прије сунца и њега сунце онамо најприје огрије, онда и Мркојевићима „нанесе“ сваки род (берићет). Оне (1889) године дошли су у очи Тројичина-дне у Микулиће и ђаци мркојевићке основне школе с учитељем Вучи-

[1]) Завјет Мркојевићки. Излет на Румију. „Нова Зета“ од 1889, страна 240.

Digitized by Google

нићем. „Ђаци су носили Луковски барјак, на којему је била насликана отоманска круна (звијезда и полумјесец), а испод ње моћна пророкова рука", али ту круну данас замјењује име црногорског књаза Н. I.

Кад су кретали ујтро с крстом на Румију, овако су се уредили: Најпрви командир Јусуф Барјактаровић, за њим ђаци мркојевићке школе и друга „малена ђеца", за ђацима часни крст, за њим барски парох, па стари барјак „мрковски", а за овијем народ све једно за другијем, јер је уска стаза, којом се пролази и излази врху. Свак мора оздо понијети у руке бар по један камен и изнијети га на врх Румије, да се „ту гради давно завјетована црква". Идући навише и примичући се врху Румије, народ се све више „просипа" и бере љековите траве, ко које познаје и коме које требају, а те траве имају љековиту моћ само тада, ако се тога јутра уберу прије сунца.

И ето их свијех на врх Румије прије сунца, гдје све три вјероисповијести (православни, католици и муслимани) пâле завјетоване свијеће, па се онда дијеле: православни и католици на једну страну, а муслимани на другу; православни и католици с крстом трипут обилазе око гомиле камења, а муслимани побожно стоје. Изврши се црквени обред, којега се свршетак огласи пуцњавом из пушака — шемлуком. Онда посиједају и одморе се около један сахат, па пођу доље једну трећину пута низ брдо и сађу на равно пољице, гдје по старом обичају лака момчад Мркојевићка надмећу се момачком скоку и бачању камена с рамена с момчађу из Бара и Крајине. То се сваке године понавља. Кажу, да су томе вазда „Мркојевићи узели поштење, што испрате грохотом пушака". Пошли су даље нанижe и дошли „у подгор" Румије гдје је лијепа хладна вода, око које посиједају и пију, ко је жедан. Отоле гађају биљегу (нишан) из

Digitized by Google

пушака. „Ко и ту ногу изнесе, чине му шемлук". Православни и католици онда иду у мјесну православну цркву на службу божју. Послије службе седам православних кућа у Микулићима, по могућности, све те „излетнике" између себе пораздијеле и поведу собом на ручак; „то је њихов завјет и крсно име."

И црногорска влада требало би да се постара и даде прилику, да ова свечаност добије већега покрета — јачега гласа.

У *Нахији* (Васојевићкој носе крсте[1]): Забрђе први дан Тројичина-дне, Божићи други дан, Слатина трећи дан; Коњухи, Ђулићи и дио Полимља на Спасов-дан (Вознесеније); Присоје, Пејовац и Салевићи на Мали Спасов-дан (8-ми дан по Вознесењу); а Виницка на Марков дан.

Ровински наводи, да су Турци за вријеме пошљедњег рата попалили и порушили све цркве у Васојевићима, те се прије ношења крста свршује служба на ономе мјесту, гдје је била црква, на *црквини*. Ту се освјештавала вода и со̑, те су освећену воду узимале планинке и помалоње цијелог љета давале стоци. Пошље молепствија са свјештеником на челу иду око села 20 људи и пјевају:

— Господи Помилуј! —

а из кућа им износе ракије, вина, млијека и сира. Том приликом се млади момци шале: отимају или краду женскијема каблове млијека, из напуњенијех кесица разасипљу кукурузна зрна, преврћу судове с водом итд. Околивши село, враћају се на црквину, гдје бива објед, а по томе играње и весеље.

Свако *браство његушко* носи крсте засебно, а осим тога сви *Његуши* носе заједнички крсте на Ловћен на Тројичин-дан.

[1]) П. Ровински: *Черногорія*. Томъ II. часть 2. 1901. страна 241.

Digitized by Google

Вук Врчевић[1]) описује обичај ношења крста сјутрадан но Тројичину-дне у и наоколо *Рисна* у Боки Которској. И ако то није баш у Црној Гори, у корист је за саму ствар, а од интереса за читаоце, да и тај обичај овдје наведемо. Ево га:

Свака породица, која је могућа, набави о своме трошку сребрни крст, а којој то није могуће, она набави дрвени крст, засађен на лијепо бојадисано и три, четири метра високо копље. Крстови стоје цијеле године у главној цркви. Два, три дана прије Духова свака породица однесе свој крст дома, те дјевојке онога браства, оне породице наберу разнијех врста најфивијега цвијећа, које оне нарочито за то штеде. Од тога цвијећа оне оплету, што најлепше и највештије могу, толико широк вијенац, колико затежу четири окрајка крста. С овијем крстима почива народ на четири мјеста: пред црквом св. Јована и св. Луке и код двије воде: Смоковца и Грабовца. На сваком тијех мјеста очита свјештеник по једно васкрсно еванђелије. Кад почину с крстима на Смоковац и Грабовац, сви они, који носе крсте, положе копља над чесмом, из које вода извире, те се онда народ граби, ко ће се прије напити воде испод крстâ, па макар и не био жедан. Многи понесу воде испод крстâ у стакленом суду дома. Са свакога мјеста, гдје се еванђелије „поје", кад литија даље пође, људи мећу по једном из пушака, а сви без разлике свијем путем поју:

— Крсте носе, Бога молим:
Господи помилуј! Господи помилуј!
И у Бога здравља просим
(или дажда просим):
Господи помилуј! Господи помилуј! —

---

[1]) Помање српске народне свечаности.

И код обије цркве и код обије воде буде „мноштво“ дјевојака из оближњих кућа. Виши дио њих нема се гдје укрити, а свака најпажљивије мотри чији је крст најљепше окићен и да ли је који љепши од онога што је она китила. За осам и више дана не зборе дјевојке ни о чему другоме до о томе, чији је крст био најљепше урешен, те се о томе између себе препиру чији је љепши или најљепши. И мушко и женско, свак, ко иде у литији, набере по пунану руковет различитог пољскога цвијећа, а у несташу овога гранчица са зеленијем листом; то носе дому и држе га у кући дотлен, докле са свијем увене, а тада га побацају по тору и по уљанику: да им напредује стока и пчеле као цвијеће, и да им је здраво као лист у гори.

Digitized by Google

ИЗ ПРЕСПЕ

НЕКОЛИКИ ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА

белешке **Ј. Николића**

Многи су прикупљали и још прикупљају народне обичаје из више српских крајева, а неки су се трудили да објасне и њихов постанак и значај. Али поред свега тога нису могли или нису хтели да завире у оне забаченије крајеве где такође Србин живи, где би наишли не само на исте обичаје као и у осталим крајевима, него и на што више.

А ми ћемо покушати да изнесемо неколико обичаја и веровања из околине Преспанског Језера, од којих је један, а то је култ божанства замењеног Ивањ-даном, у колико смо се могли уверити, између свију познатих и прибележених обичаја, највише задржао свој митолошки карактер.

И ако нам није могуће да то анализшемо с научне тачке, ипак, уверени да се бар за сад у поменутом крају неће наћи такав испитивач, усуђујемо се да ове обичаје бар опишемо што верније.

1. Духови (Тројице)

Готово у целом Битољском вилајету карактеристично је давање крчага за душу. о св. Тројици.

Digitized by Google

Како је пак варошица Ресен најбогатија у производњи земљаних судова, те снабдева све околне вароши: Битољ, Охрид, Стругу итд., то ћемо се задржати на њој и описати овај обичај.

Израђују се до душе земљани судови и по осталим варошима, али су ови својом финоћом знатно измакли, јер је така земља од које се праве: док су они храпави и незграпни ови су глатки и лаки, а воду држе сасвим чисту. Зато на свакој пијаци ресенски судови имају првенство.

Народ верује да све, што се за душу даје, иде мртвим душама, на онај свет; свећа што на гробу сагори иде тамо и осветљава мрачан простор по коме душе лутају и лутаће до страшнога суда, када ће се праведни пустити у осветљени рај. Ко никог нема на овом свету да му „за душу“ да̂, или пак има, али га заборави, он, јадан и жалостан, гладује и плаче, а приморан је да од других отима, те ако је грешан, пада у још већи грех, ако ли праведан, мора се огрешити.

Мртве душе дакле једу и пију, па за то им ваља давати даћу, а сваке године о Духовима земљани крчаг пун воде.

На две или три недеље пре празника, жене из околних села стану долазити у гомилама већим но обично, да купе крчаге. Има их које преко целе године не иду из села, и једино их ово нагони да виде варош, некима врло далеку.

Неколико домаћица натоваре магарца или мазгу сеоским производима, па се, у друштву, упуте у Ресен. Пошто еспап продаду, свака купи онолико крчага, колико има из своје породице помрлих чланова; опет натоваре живинче, па се врате у село.

У очи Духова купују крчаге и варошанке.

Крчази што се за то купују, не смеју хватати више од две оке воде, јер су незграпнији, него почев од две оке па на ниже.

Digitized by Google

Највећи од њих, дакле они што хватају две оке, или нешто мање, намењују се помрлим старцима и старицама. Они се не одликују толико својом лепотом.

А мањи, фино израђени и лепо глеђосани, дају се за душу помрлих младића, девојака и деце.

У јутру, на дан св. Тројица, напуне се водом, а у грлић се метне различно цвеће, понајвише орахово лишће и гранчице од беле врбе, и однесу на гробље. Сем тога жене понесу још коју питу или бурека; пржене рибе и меса, сира, вина и различног воћа, да и то уз крчаг даду.

За старце и старице одређене тестије дају се коме било човеку или жени, само ако су у годинама. А за децу и млада лица мати или која друга жена из родбине бира прилику према умрлом те дâ крчаг, а уза њ по мало од поменутог јела.

Мртве су душе, како предање каже, слободне од Ускрса до Духова. А тога дана за време службе затварају их.

За то се жене журе да поменуте ствари што пре раздаду, како би се душе у слободи најеле и напиле.

После службе зађе поп по гробљу и над сваким гробом очита молитву, а у књижици што свака жена има уза се прочита имена мртвих.

Ако пак која нема те свешчице, она ваљада зна „на памет“ сва имена, па их редом изговара, а за њом и поп.

Свештеник за то добија пет или десет пара, а дечку, који за њим иде с торбом, жене дадну од онога што су спремиле.

Ово се у осталом ради сваком приликом кад год се иде на гробље.

2. Ивањ-дан

Где год Србин живи, дакле и у поменутом крају, нема девојке која не би с одушевљењем изговорила ово

Digitized by Google

име. А за што се девојке њиме највише одушевљују свакоме је познато, јер је то у главном девојачки празник.

Па ни момци не остају баш равнодушни, кад се Ивањ-дана сете.

На месец дана пре празника, девојке из сваке махале припремају се да га што сјајније дочекају и испрате. У очи тога дана биће се́ло код које од њих (то ради свака махала за се) где ће провести целу ноћ у песми и весељу и правити *Иванку*. Имућније се отимају око тога, јер свака воли да то буде код њене куће. а сиротне пристају уз ону према којој имају више наклоности, па се тако начини неколико табора. Преговарају али никако да попусте. Па, Бога ми, нису били ретки случајеви, кад је дошло и до туче и кукњаве: дочепају се за косе, па жива мука, док се раставе.

Онда, разуме се, и момци су ту. Сваки пристане уз ону групу где је „његова“ девојка или сестра, те бива и разбијених глава.

Ако се, дакле, помире и погоде, онда се проведу све код једне; ако ли не, онда свака група ради за се. Уочи Ивањ-дана зна се на чисто где ће се правити *Иванка* и колико ће их у махали бити.

Свака група разашље дечаке и девојчице да прикупљају потребне ствари. Неколико дечака оду у поље да наберу ивањског цвећа и беле раде („боливач“). А остали, с тепсијом, торбама и кесама заређају у све куће. У тепсију им дају брашна, у торбе бацају суве рибе, меса или каквог било воћа, а у кесу новаца, колико ко хоће. Ово личи на неко просјачење, али је тамо обична ствар и свака кућа даје врло радо — нарочито она у којој је одрасла девојка. „јер ће се скоро удати“ ако више даду.

Деца овом приликом не штеде ни оне куће у којима ће такође бити *Иванка*, а одатле их не одбијају, ма да су у завади.

Digitized by Google

Код куће их чекају одрасле девојке. Кад се врате, ове се одмах лаћају посла: једна меси, друга кува, трећа помаже, а остале праве *Иванку.*

Иванка пак, која онде игра најважнију улогу, то је велика лутка, женског лика без ногу.

Она се овако прави.

Узме се најпре повећи бакарни ђугум; сипа се у њ мало воде и набаца цвећа; скака девојка спусти по нешто од свог некита, као: минђуше, прстен, ђердан итд.. Осим девојака доносе и жене по штогод и спусте у ђугум „за здравље“, па ће то опет добити кад се *Иванка* расклопи.

Крчаг један с обијеним дршкама, велики као детиња глава, увије се у лепу белу мараму тако, да му једна страна буде сасвим глатка — јер ће он бити глава, а глатка страна лице Иванчино — па, изврнувши га, наместе му грлић у уста од ђугума и јако га утврде да се не би клатио тамо — амо; на главу му ставе косу с плетеницама и повежу је танком, свиленом шамијом; угљеном или црном бојом нашарају очи, веђе и нос; црвеном („шећерли“) бојом уста и јагодице, а отворено-црвеном браду и уши.

Ово је заиста смешно, као кад деца цртају људске главе по зиду. Али по некад испадне прилично, особито ако се деси какав младић који уме цртати, те, на молбу девојака, намолује поменуте делове на глави.

Сад око ђугума наслажу и повежу снопиће беле раде, да би тело постало облије, и пазе да сложе онолико цвећа, колико је широка одећа којом ће оденути *Иванку,* да се може слити и закопчати.

Одећа је кошуља и горња хаљина, обично зубунић какве девојчице од 8—10 година.

Рукаве од кошуље испуне белом радом, и њоме обуку *Иванку;* поврх ње дође зубунић, кроз чије рукаве

протну оне од кошуље; лутку опашу свиленим пасом; гдаву јој оките цвећем и накитом: око врата ђердан, на груди сребрн крст, а на уши минђуше

Девојке се отимају која ће прва уграбити да метну свој накит „јер ће се скоро удати.“

За све ово време и посла око Иванчине опреме, певају се разне песме. Али као пригодна песма која се искључиво у овој прилици пева, то је ова:

Ивано, Иван', девојко,
Појди си горе на диван,
Да видим чудо големо:
Шири се долу поле-то,
Поле-то и ливађе-то;
Во ливађе-то кладенче;
Крај кладенче-то јасиче;
Под јасиче-то дућанче;
Во дућанче-то терзивче,
Терзивче, момче шегрче: —
Донеси конци ибришим,
Да ти го шијам фустан-от.

По другим местима у битољском вилајету не граде се ове лутке. Тамо по три-четири девојке напуне ђугум водом и свака метне на њ свој венац од ивањског цвећа, па тако удружене оду на њиву или ливаду и умију се. То је све. Али и ту видимо ђугум и венце, остатке од некадање праве *Иванке*, која је на сваки начин била иста као и ова коју смо описали.

Пошто лепо *Иванку* опреме, варошанке у Ресну чекају док се смркне, па да прођу чаршијом, јер је „срамота“ да дању туда пролазе. По селима, пак, девојке не чекају ноћ. Тамо је живот сасвим другојачији.

Иванку метну каквом дечку на главу, па зађу по улицама и махалама уз песму и весеље. А много је боље,

Digitized by Google

ако се момци постарају за гајде. Младићи иду испред девојака или за њима да би чували *Иванку*, да им је друга гомила не поквари и девојке растера.

Може се рећи да су онда сви мештани весели. Људи, жене, деца, све то поврви да види *Иванку* и чује песму.

Тамо је обичај, да младу, пошто је одведу младожењиној кући, воде на воду. Дадну јој две тестије и сви је сватови, са гајдашем, прате на три чесме те захвати воде и „унесе срећу у свекрову кућу". Тако исто и *Иванку* воде (управо носе) на воду. Њу малко попрскају водом, а тестије носи једна од девојака.

Кад су већ обишле свако место, врате се кући на вечеру.

Сеоске девојке излазе и после вечере, јер се немају чега бојати. 'С варошанкама је опет обрнуто. Оне не смеју да се на сокаку десе касно у ноћ због Турака, нарочито због турских војника који су врло насртљиви.

Целу ноћ, као што смо горе казали, проведу заједно, певајући и играјући.

Сутра дан одене се свака у свечано рухо, па цела група с *Иванком* на челу оде у поље, где се весеље настави до подне, а у подне врате се на ручак.

Неке гомиле расклопе *Иванку*, опет уз песму, тек пред вече. Али се то обично ради одмах после ручка Свака девојка узме своје, а у чашу по мало воде из ђугума и који стручак ивањског цвећа и беле раде.

Тада настаје и дељење велике погаче, и девојке узму по комад, па с водом и цвећем однесу својим укућанима, где сваки члан породице поједе по залогај — бар по мрвицу од погаче, и попрска се водом „за здравље".

*

Ставићемо себи овде једно питање; јесу ли овај обичај Срби собом донели у ове крајеве, или су га од Грка примили?

Digitized by Google

На ово је лако одговорити. Ако не по селима, оно у варошици Ресну има неколико грчких кућа; али Грци ретко кад приређују ову свечаност, па још и непотпуно.

Дакле, више је но вероватно да су га ти Грци примили од Срба, а не ови од њих, и да је то стари српски обичај који је у поменутом крају највише сачувао своје митолошке особине.

* * *

То је био опис *Иванке* и појединих обреда око ње, тј. њенога култа.

А сад ћемо изнети нешто независно од ње, али опет у вези с овим даном.

Рано у зору опреме се многи људи, жене, деца, па оду код „Плоча“, место скоро сат далеко од варошице, а у близиви Ресанских винограда. Тамо је тога дана „панађур“ — вашар. Ту долазе, као на сваки вашар и продавци различитих ситница, воћа итд.

Који уграбе те први дођу имају шта видети. Јер за мало, нарочито кад сунце огране, стану са свију страна допирати заносне песме као да их хиљаде грла певају. Сва околина одјекује и у том тренутку овлада као нека свечаност. На лицу присутних изражено је велико усхићење, а свачије очи гледају некуд у жбуње или усеве, где се пут губи и откуда песма допире. И на један пут почну са свију страна излазити групе сељака и сељанака — овде долазе и сеоске девојке, а за варошке смо већ казали да је „срамота да обдан иду онамо где има много света“.

Сви иду у строју, а пред сваком групом иде гајдаш искићен цвећем као и остали, те се све прелива у шаренилу: од млечне белине кошуља и шамија младих сељанака; од сукненог извезеног зубуна и шареног скутника, до одсће и црвених фесова сељачких.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible] веће. [illegible] [illegible] [illegible] калиж [illegible]. У [illegible] стихова [illegible] истовара умећу се речи: „мал[illegible] моме“: а у [illegible] момку одговара, умећу се речи: [illegible] И ово је „продужено вересија“.

А она само обори очи, па поцрвени.

Некад, по причању једне старице, ако би се обе стране задовољиле избором, ту су, на месту, свршавали с прстеновањем. Али се сада то у селу врши.

На „панађуру“ се проведе цело пре подне.

Прво се свака група одвоји на страну, па се натпевају. Песме су лепе и заносне, а у потврду тога навешћемо само ову:

Биљана платно белеше
На студени-те извори.
О'згдора идат винари,
Винари Белограђани: —
Винари Белограђани,
Кротко терајте Караван-от:
Да не ми платно згазите,
Ут' ми је платно даровско
За зетовска-та кошуља. —
Биљано, моме убаво,
Ако ти платно згазиме,
Со вино ће ти платиме. —
Винари, Белогрђани,
Ја не ви сакам вино-то
Тук ја ви сакам момче-но
Што напред терат караван-он
И невче носит над око. —
Биљано, моме убаво,
За него вино носиме:
Недеља ће го жениме.

Па и арија им је дивна. То је, чини нам се, мешавина народне и тонова грчке, турске и арнаутске мелодије. Али све је то тако лепо уткано, да често долази скоро до савршенства.

Digitized by Google

Али на жалост, јака навала бугарске пропаганде потискује сваким даном српске народне песме дивне и по садржини, и по гласу, а њихово место заузимају бугарске, тако да оне постају све ређе и ређе.

Карактеристично је то, што народ воли да слуша и прима туђе песме, ма да их не разуме, и баш за то што их не разуме и што му се чине чудновате. И сваки се сматра за срећна, ако може да такву песму научи и изазове дивљење своје околине. Оне производе исти утисак, као и пеливанске продукције — да се тако изразимо — а народ у томе ужива.

То је штетна црта, која помаже ширењу туђих песама на рачун домаћих.

Али нећемо се сада у то упуштати, већ да довршимо оно што смо почели, па ћемо другом приликом рећи коју више и о томе.

Кад је већ доста песама отпевано, похватају се у коло, опет у почетку свака група за се. И сама је игра као и мелодија песама врло компликована, тешка, али лепа. Најзад се сва кола помешају, гајдаши се искупе на једно место, па удесе исто оро да ваздух јечи.

Кад се уморе, настаје одмор, па опет песма и опет коло, све тако, док подне превали. Онда се раздвоје, отпевају још по коју, па се опросте, пожелевши једни другима добро виђење до године.

С гајдашем на челу, као што су и дошли, као ките шарена цвећа, опет уз песму и свирку, стану лагано измицати свак на своју страну, док не утону у шибље и жито и оду својим кућама.

3. Десет извора и народно предање о њима

Поред многих празноверица без икаква повода, има у нашем народу и таквих веровања, која су у толико празноверице, што је права истина везана за по-

Digitized by Google

јединe ванприродне силе, тако да је зрно истине затрпано на дну сметлишта од многих предрасуда. За то треба вештак који би та бисерна зрна могао пронаћи и одвојити их од гомиле муља и песка, од вампира, вештица, вила итд.

Као што је свакоме познато, таких веровања има много.

На пример, народ каже неваља ноћити покрај вода, јер ту бораве виле и вукодлаци, па могу успаваном нанети зло и болест; не ваља крчаг оставити незапушен, јер се може вила или вештица у њ увући, па ономе, ко је попије, срце ишчупати; не ваља пити устајалу воду, нити се њоме умивати, јер се у њој виле купају, па могу нашкодити ономе ко им воду дира; итд, итд.

Дакле, народ зна да не ваља ноћити у близини воде, али не уме правилно протумачити њено рђаво дејство у ноћно доба на успавани човечји организам; зна народ да суд с водом не ваља оставити незачепљен — као што и образовани знају, јер се може у њ увући какав инсекат или пасти трунке, те их човек не опази и попије с водом —; зна и то, да не ваља пити устајалу воду, нити се њоме умивати; итд. Али све последице што отуд произлазе он приписује вилама, вештицама и другим силама које су производи његове јаке маште.

Свуда у народу може човек наићи на овакве *полу-празноверице*, да их тако назовемо.

Још су поменуте, и њима сличне, готово сасвим јасне, те им се лако може наћи прави смисао. Али има их доста замршенијих које ми знамо, а нисмо у стању — бар писац ових редака не може, протумачити их, ма да би озбиљан рад око тога могао дати повољних резултата.

Хемијско дејство многих минералних извора приписивао је прост човек, а и сада на више места у народу приписује, поменутим силама, па је створио предање које га учи да их далеко обилизи. А одредио је време у го-

Digitized by Google

[illegible] кад им [illegible] и [illegible] из њих: време, које можда утиче на [illegible] дејства те воде на ор[illegible] [illegible] време, али не и [illegible] већ [illegible] [illegible].

Мислимо да не би било на одмет да овде изнесемо предања о неколиким изворима у преспанској околини. Да бисмо могли изнети [illegible] о [illegible] — бар у колико сада можемо да [illegible]. За то се за сад [illegible] што смо чули и сазнали од стараца, које [illegible] и код којих се [illegible] одржало.

Ових извора има десет. Ми ћемо их поређати све редом, онако како су распоређени на [illegible] путевима као и околину где се налазе, величину њихову и дане у које предање допушта да им се слободно прође и вода захвати.

То су ови:

1. *Ветрово кладенче* име које је дошло од речи „ветрови“ т. ј. виле, утвари), налази се више села Грнчара, испод Перистера, северо-источно од Преспанског језера. То је извор средње величине, посећује се петком.

2. *Црвена вода*, повећи извор више села Боуна, посећује се петком.

3. *Мелечка вода*, осредњи кладенац: налази се више села Козјака, посећује се средом,

4. *Оревче* (орахче), мали извор: налази се код винограда села Дрмена, северно од Пр. Језера, посећује се недељом.

5. *Царев-дворска вода*, велики извор; извире у шуми код села Царе-двора; посећује се недељом.

6. *Боунска вода*, мали извор; крај пута испод села Боуна; посећује се средом.

7. *Сопотска вода*, мали кладенац извире до једног моста, на брегу испод села Сопотска.

Digitized by Google

8. *Светица* (светиња), извор средње величине; налази се близу села Златара, сев.-источно од варошице Ресна; посећује се недељом.

9. *Добровска вода*, мали извор; налази се недалеко од Ресна, код места Доброва (то су развалине старе цркве св. Архангела Михаила) испод једне старе врбе коју нико не сме оборити; посећује се недељом.

и 10. *Ајазмо*, повећи извор, код манастира Св. Илије, више села Грнчара; посећује се недељом и о Св. Илији.

Кад се погледне на овај распоред па на карту, видеће се да извори нису поређани редом по своме положају и међусобној раздаљини, те су овде велики скокови. Али нас је једна бака уверавала да тако иде „вилински пут", па смо тако и прибележили.

Ове изворе чувају виле („ветрови", „ветришта", „самовиле"). Сваки кладенац припада некој групи вила, а тих група има колико и извора.

Осим тога има онолико врста вила, колико и вера: *хришћанских* (православних), *католичких*, *турских*, *арапских* и *јеврејских*. Најгоре су *јеврејске* и *католичке*, јер оне мрзе на хришћане (православне) па им често наносе болештине и узетост.

„Ветрови" иду у посете једни другима, а пут им је одређен кривом, као мрежа замршеном линијом онако како су извори поређани. А броде и језером, те иду језеркињама и зајезерским вилама.

Ако су „самовиле" *) срдите, па успут наиђу на успавана човека, натоваре му болест од чега оздрави тек после великих мука и то, ако се оне смилују. Иначе умре. Ако ли су веселе, мало се нашале: разболи се човек, али одмах оздрави.

*) Израз виле „вила" врло се ретко може чути него се обично каже *самовила*, а *самодива* се не чује никако.

Digitized by Google

Кад љутите иду преко језера, па наиђу на бродара, дигну вихор и велику буру, па га, ако се на време не склони, утопе; кад су пак веселе, опет заталасају језеро, да би се овај препао, али не и. да се утопи.

„Самовиле“ врло често скрећу са свог пута, те се могу наћи на свакоме месту: испод великог храста, у шибљу и купинама, нарочито по раскрсницама. За то не ваља по таким местима ноћити или мокрити; гдегод се вихор појави, ту су „самовиле“ које га покрећу, па зато треба га избегавати, да се не би оне расрдиле; по кућама: испод стрехе, иза врата и код огњишта. Има и слепих, па се увлаче у тестије.

„Ветрови“ беже само од метле, четке и чешља.

И они као људи праве свадбе, рађају се, али ретко умиру.*)

Ако је којој вили дете слабо и ружно, она иде по кућама, где такође има дете у колевци, па бира. Које јој се допадне, узме га и место њега остави своје. Најпре скине кошуљицу са свога детета и њоме одене туђе, да се ово не би видело; а његовим хаљинама одене своје и остави га у колевку.

Такво је вилино дете кржљаво, слабо и бледо, а и насигурно умре после кратког времена.

За то мајке стављају метлу више главе свога детета док ово спава, те му вила не сме прићи.

Готово сваку болест пуштају на човека виле. Па ако нису досудиле да болесник умре, може лако оздравити, само ако се умије водом са извора онога кола, у коме се налази „самовила“, која му је болест пустила. Ти су извори лековити.

---

*) Један старац. свакако јаког уображења, уверавао нас је да је једне ноћи чуо песму на језику њему непознатом, а да су је певали многи гласови. — То су, рече, „ветрови“ свадбу правили, ја сам се морао сакрити у лисник док прођу.

Digitized by Google

Они су „отворени“ само у размаку од Великог Четвртка до Вазнесења. Сваки кладенац има одређен дан кад ваља да се човек из њега умије, као што смо горе напоменули. У те се дане и „самовиле“ купају, па се и на људе смилују, те им не бране да захвате са њихова извора.

Вода с вилинских кладенаца, само ако је по вољи „самовилама“, може излечити сваку болест: главобољу, вртоглавицу, красте, бол у очима и ушима, узетост итд.

Ако се онај, који се умије, излечи, значи да су се виле одљутиле; ако ли не, онда је знак да су још љуте на њега, те настаје бајање, да би се тиме умилостивиле и болест дигле.

Болесник се сећа на ком је месту мокрио или спавао. Па ако је оно сумњиво, како смо горе рекли: испод грма, близу шибља или купина, на раскрсници или испод стрехе итд., он иде тамо „у глуво доба“ ноћи, па три пута изговори ове речи: „Беле румене! што сте узеле, оставите; што сте оставиле, носите! Да сте беле, румене!“

То значи да му оставе здравље, а носе болест. А оно „беле румене“, то су речи које вилама годе.

После сваког пак изговарања горњих речи, болесник попрска место смесом од меда и млека, што је још код куће спремио, па са собом понео у шољи. То да би виле ублажиле свој гнев, као мед и млеко.

Ако пак ни то не помогне, онда значи да су то туђе виле: јеврејске, католичке, турске или арапске, па неће лако да врате здравље Србину.

За све време од Великог Четвртка па до Спасова дне, а у речене дане, пуно је људи и жена који путују по неколико сáти, док не допру до појединих извора. Они су натоварени торбама у којима су стакла да би у њима болеснику однели воде.

Digitized by Google

А да би им „ветрови“ воду „халалили,“ остави свако по штогод: ко пет, ко десет пара. Али је најбоље кад се остави сребрн новац.

Деси се по који чича у кога село има вере, па му свако, ко жели да добије воде, плати, те им овај донесе по стакленце, дља колико ко хоће. Тако не морају сви да прелазе толики пут.

Место пак, где ће се болесник умити, мора бити чисто: башта, ливада или засејана њива. Тамо се он свуче го, па умије — управо намаже, јер је воде врло мало да би се могао умити — лице и цело тело водом из стаклета и попије три гутљаја.

Док се умива, мора три пута да изговори оне речи које се приликом бајања изговарају.

О Спасову дне извори се „затварају“ и то траје целе године до идућег В. Четвртка.

Ко хоће и онда, кад није време, да захвати воде, мора да обаје, те да се баби врачари јаве „самовиле“, које су дотичном болетицу послале и кажу јесу ли се шалиле с болесником или не и сме ли да се умије из њихова извора. А она, разуме се, познаје све врсте вила, па и њихове изворе, те каже болеснику шта је и како је.

*

Сличних примера има и у народним умотворинама, на пр. у песми „Сестринска љубав“.

Да ли поменути извори имају каквих год минералних примеса и какве су оне, то не умемо рећи. Наше је у осталом да изнесемо предање о њима и њиховим чуварима, што смо и учинили.

Digitized by Google

ИЗ ТУРСКЕ ФОКЛОРЕ

БЕЛЕШКЕ

Д-р Тих. Р. Ђорђевића.

За нас Србе се с пуним правом може рећи да или не познајемо или да врло слабо познајемо своје најближе суседе и њихове прилике, тековине, културу и особине ма које врсте. Ми се још нисмо никако упуштали у разбирање и испитивање њихово. Ми им не проучавамо ни језик, ни књижевне прилике, ни историјске споменике, ни народно предање, ни друштвени живот ни душевне особине итд. У овоме је само у неколико изузетак према Италијанима, Немцима и Маџарима, које понеки Срби, с тога што су с њима у непосредном суседству и односима, прилично познају. Али и то познавање није у оноликом обиму, нити у оноликој дубини, колико је то српској науци потребно. Према другим суседима стојимо у том погледу скоро тако као да нас океани од њих растављају. Ми не познајемо ни рођену браћу Хрвате, ни блиске крвне рођаке Бугаре, или бар не познајемо их у оноликој мери, колико је довољно за решавање многих питања, која се истичу из суседног и узајамног живота. Шта тек да рекнемо за Грке, Румуне, Турке, Арбанасе? Колико је наших граматичких, књижевних, историјских, социјалних, етнографских итд. питања

Digitized by Google

која очекују правилно решење тек из проучавања суседа и узајамности с њима? Какве ли ћемо резултате добити кад испитамо њихов језик, књижевност, живот, обичаје, предања, историјске споменике итд.? Није могућно да ту не леже сахрањене силне научне истине. Није могућно да се из тога неће ништа сазнати. Није могућно да поређење и упоредно проучавање неће дати никаквих резултата, јер с народима с којима смо у суседству не живимо тако на близу од јуче већ столећима. Ван сумње је и приговора да је за то време сваки народ утиснуо по нечега свога на суседа. У друштву су људском такве појаве неминовне.

Ми више знамо о Французима и Русима но о онима што су уз нас, на чији се плот наш плот наслања, из чије баште цветни прах прелеће у нашу башту и обратно те тиме ствара блискост и везе које су неминовне и које се у науци не смеју пренебрећи, ако се жели свему наћи прави узрок и допрети до извора свакој појави.

На жалост и нимало не нама на похвалу ми о многим суседима сазнајемо из туђих далеких литература, које не везују, поред општих научних, још и интереси, који су специјални за српску науку. Отуда је оно што отуда сазнајемо недовољно за нас. Нама је потребно много што шта и дубље и детаљније.

Имајући ово у виду, ја сам се трудио колико сам могао, да из суседства забележим, што би нам могло бити од користи, те ми се на тај начин накупило нешто бележака.

Од тога сам издвојио једну прегрш и у *Годишњици* књ. XXI, стр. 221.—238. написао белешку *самртни обичаји у Турака*, наводећи томе као разлог ово: „Већ сам факат, што су Турци над нама не годинама већ вековима владали, довољан је, па да свакоме буде јасно да њихов живот није остао без утицаја на наш. Ма и овла-

шним читањем наших народних умотворина, ма и површним разматрањем нашега језика ма и лаким погледом бачени на наш народни живот и обичаје уочићемо свуда по какав турски траг. То је неминовна последица заједничког живота и узајамног утицаја. — Но колики је био тај турски утицај на нас, колико је турскога елемента унесено у наш духовни и друштвени живот, у нас још није процењено, нити ће се моћи проценити док се турски и духовни и друштвени живот не проучи и са нашим не упореди".

У прилог овоме што сам тада рекао износим и овде из својих бележака још неколике ствари из турске фоклоре, које сам побележио у Нишу и Скопљу и које ма како се ситне чиниле, ипак мислим да нису толико ништавне да их ваља пренебрећи.

Белешке су верно забележене по казивању људи којима немам разлога да не верујем. Бележење од Турака није лак посао, те ако би моје белешке биле непотпуне, нека ми се не замери, већ ако ко што потпуније сазна и разбере нека прибележи, те ће се на тај начин скупљати и гомилати градиво за упоредно проучавање културе два суседна народа, од којих смо један ми Срби.

Било би ми можда врло мучно одлучити у каквом облику да изнесем ове своје белешке, да није пок. Свет. Вуловић у *Годишњици* књ. XIV (стр. 239.—297.) дао лексиконски облик својим *Белешкама и белешчицама језичним, литерарним, историчким, фолклористичким и другим*, и тиме показао како се могу издавати лако и прегледно и ствари ове врсте.

Азрети Сулејман.[1]) — О Азрети Сулејману имају Турци пуно предања. О њему сам и ја забележио следеће

[1]) Сулејман — Соломун.

Digitized by Google

Азрети Сулејмана јс Бог особито волео, па је с њим често разговарао. Једном ће му Азрети Сулејман рећи: Боже, кад сам ти толико у вољи допусти ми да једнога дана ја храним све животиње што их има на свету. Бог му учини по вољи, и он поче хранити прво морске животиње. Свакој је животињи дао да једе колико која хоће и може. Кад је мислио да је све задовољио, он их упита: Је ли свима било довољно? На то се питање издвоји *балана бал'ги* (ваљда кит или ајкула) и рече: Ниси све нахранио, ја сам гладан. Азрети Сулејман, држећи да је свима било довољно, рече: Боже, спаси ме од овога, и ти храни све животиње као што си их и хранио, јер само ти можеш сваку да задовољиш. —

Азрети Сулејману пошље Бог чашу шербета и нареди му: Ако желиш вечито да живиш а ти испиј ову чашу, а ако хоћеш да си смртан ти је проспи у море. Азрети Сулејман позове све животиње па их упита: Бог ми је послао ову чашу шербета и наредио да ако желим да будем смртан онда да је проспем, саветујте ми шта да радим? Све животиње повичу на то да је испије само *ћирпи* (јеж, или како се у Нишу и Скопљу каже тарајеж) му рече: Проспи па иди на онај свет. Тамо је боље. Азрети Сулејман му рече на то: Ти си паметан и добро говориш. Послуша га и просу шербет у море. Турци верују да је због тога Бог наредио да море буде слано.

Скопље.

Амајлије. — У Турака је врло укорењен обичај да се у свакој невољи, нарочито у болестима, иде оџама да гледају у књиге и да пруже помоћи. Оџе пружају помоћи на различите начине, а између осталога, врло често, у амајлијама. Амајлије су врло различите и изискују нарочито проучавање. Оно што сам ја сазнао из-

Digitized by Google

носим овде, не бих ли још кога постакао на те ствари да их разбере у Турака, а и у нас, јер су оне и у нас врло честе и врло различите.[1])

Оџама иду ради помоћи не само Турци већ и Хришћани. У Нишу у Београд-махали био је оџа коме је свет чак из Алексинца и још из даље одлазио тражећи лека невољи.

О турским амајлијама ја имам у белешкама ово: Онај ко тражи помоћи отидне оџи и каже чега ради је дошао. Кад оџа сазна шта се од њега тражи узима ову таблицу слова, коју може знати и на памет:[2])

слиф = 1; бе = 2; џим = 3; де = 4; хе =5; вав = 6; зе = 7; ха = 8; т = 9; и (је) = 10; ћеф = 20; љам = 30; мим = 40; нун = 50; син = 60; аин = 70; фе = 80; сат = 90; каф = 100; р = 200; шин = 300; те = 400; се = 500; х = 600; зел = 700; дат = 800; з = 900; гаин = 1000.

За тим пита болесника како му је име и како му се зове мати. Болесник каже име своје и материно. Ако случајно не би знао материна имена, онда ако је болесник Мухамеданац оџа употребљава име Евино, а ако је Хришћанин Маријино (Мејрем) у место имена матере

[1]) Има већ више времена како разбирам о амајлијама у нашега народа. Због тога сам се обратио познаницима у разним крајевима Српства да ми забележе података о њима. Неки су били добри те су ми оно што су о њима забележили већ послали. Али како је то и сувише мало да би се могло обрађивати, то ћу те податке наштампати у „Караџићу" да би послужили као пострек другим, те да и они бележе и мени шаљу. Саопштавајући овде белешку о турским амајлијама, ја и овде молим свакога ко што зна о амајлијама да забележи, како би се и то сачувало од пропасти.

[2]) Бојећи се да можда у штампарији неће бити могућности да се сложе турска писмена, ја овде исписујем све српски, напомињући да оџе увек употребљавају при амајлијама само турска писмена.

Digitized by Google

болесникове.[3]) Рецимо да се болесник зове Тихомир а мати му Јелисавета, онда оџа чита овако: Из таблице узима слово по слово са означеном вредношћу броја:

Т = 400
и = 10
х = 600
о = 6
м = 40
и = 10
р = 200
J = 10
е = по турски се ове е не пише
л = 30
и = у овој речи ни и се не би писало
с = 60
а = 1
в = 6
е = овде се *е* не пише
т = 400
а = ни овде се *а* не пише, већ у место њега дође слово
хе = 5

Кад се све овако напише онда се бројеви саберу. У овом случају збир је 1778. Од овога збира вади се све по дванаест, јер има дванаест месеца под којима се човек могао родити, толико пута док не остане број 12 или мањи од њега. У овом случају најзад број **2.** За овим оџа узима књигу која се зове *Ј'лд'з наме* (звездана књига) у којој су у почетку дванаест глава, а под сваком по једна звезда под којом се човек могао родити,

[3]) Ово употребљавање имена материног у место презимена или презивање по матери, које је врло често у обичајима турским, врло подсећа на остатак хетеризма, матријархата или Mutterrecht-a, као што то Немци зову. О томе сам ја проговорио неколико речи више у напомени 10. у Годишњици XXI. стр. 235.

Digitized by Google

и нађе звезду под 2, и ту чита оно што се тиче болесника. У овом случају под звездом 2 пише:

„Човек који се налази под овом звездом воли образоване људе, учен је и што намерава остварује, добар му је напредак у кући, с добрим се људма дружи. У погледу имовном имућан је. Браће има и од њих има много користи. Оца и матер има и од њих му је много добро. Синова и кћери имаће доста. Болести има: болује од ногу и од колена, али то дуго не траје. Жену има и жена му је добродушна. Смрт му је од срчане болести. С десне стране има знак мађије (сехир) и ту има болове. У погледу имовном добар је. Зарађује али врло брзо троши. Падају му два венчања. На оку има један белег, а исто тако и на нози али од уједа пса или од изгоретине. Душмана има доста, али су слабији од њега. Среда и месец Зилхиџе прија му. Ако види млад месец, треба у новац да гледа и да се моли Богу. Треба да носи зелено одело. Кад иде пред великодостојнике треба да стоји с десне стране, па ће му се молба услишити. Страх од смрти имаће на три места: у седмој години, четрнаестој години и четрдесет трећој години. Ако ово претури има да живи осамдесет година, седам месеца и седам дана. У осталом Бог зна!“

После овога оџа пита пацијента жели ли амајлију. Оџа зна према звезди каква коме амајлија припада. У овом случају болеснику припада једна *амајлија* и четири *нуске*. Ако пацијент изјави да жели амајлију, онда му је оџа напише на дугуљастом парчету хартије са оваквим арапским текстом:

Инеху мин Сулејмане (Соломун) *ве инеху бис миљахи ер рахмани еррахим.* (У име Соломуна и у име Бога благога и милосрднога).

Digitized by Google

Ења таљу алејјс ве туни мислимин куљ ухије ели инеху инехистемеа нефре минелуини фекаљу ена селихна куранен курана ацебен јехди илејел рашид феаменна бихи ве лен нешруће бираб бина ехада ља хавле веља кувете иља биљахил алујул азим.

харплерте	Тасин	ћеф хејеаин-сат
3 хе вав 9	621	2
261	293	262

Ова се хартија савије тако да има три ћошка, за тим се завије у увоштено платно, тако да платно има три слоја, па се све то превуче крпом и ушије на гајтан. Све то тако справљено зове се амајлија и носи се о врату.

Нуске су такође артијице исписане арапским текстом. У овом случају прва нуска је са оваквим текстом:

Бие миљахи ер рахмани ер рахим алекалаху тебареће ве тсаља ишфи шифаеће јашафи јаћафи јамеафи.

Ова се нуска меће у воду и за три дана болесник треба само од те воде да пије. Ако је болесник Хришћанин за та три дана не сме да пије вина и ракије, нити сме јести свињетине и бела лука. Што остане од ове воде, четвртога дана треба да се проспе у реку.

Остале три нуске исписују се на једноме парчету хартије арапски и то овако:

$$\frac{492}{919} \text{ ха } 1921, \quad \frac{492}{919} \text{ ха } 1921, \quad \frac{492}{919} \text{ ха } 1911$$

У залазак сунца за три дана осече се од те хартијице по једна нуска, па се баци на жар и на диму

се болесник накади. После кађења жар ваља бацити у ватру.

Свакоме човеку не пада иста амајлија са истим текстом, а тако не падају ни исте пуске нити су једнаког броја. Увек мора бити једна амајлија, једна пуска која се баца у воду, али је број оних за кађење различит. Може их бити по некад и до петнаест. Ни кађење није за све људе у исто време. Неки се каде изјутра, неки увече, а неки и изјутра и увече.

Амајлије се праве не само у болестима, већ и против мађија, и против урока, и против пушке итд.

За своје услуге оџа не треба да тражи никакву награду, већ да буде задовољан с оним што му ко да, било у новцу било у стварима, јер је то тако свето. Али се оџе овога слабо придржавају, већ већином траже да се награде за труд.

Ако је ко већ толико болестан да не може сам отићи оџи да му да амајлију, онда у место њега може отићи и други ко. Онај ко за другога узима амајлију, не сме с њом свраћати у нужник, а ако морадне сврнути пре но што је болеснику предао, онда мора амајлију да остави, да је не би ношењем у нужник обесветио или опоганио, јер ако би се то десило амајлија губи силу.[1]

Ним.

Ахрет-кардаш или кан-кардаш. — Ахрет-кардаш или кан-кардаш је исто што је у нас побратим. Кад два Турчина [illegible] живе обично одлуче да се побратиме, [illegible] [illegible]

[1] [illegible]

на врх од прста убоду иглом и одатле исише један другоме помало крви, за тим се пољубе и тиме постају канкардаши (крвна браћа; *кан-* крв, *кардаш-* брат) или ахрет-кардаши (браћа на ономе свету, кад већ нису права на овоме; *ахрет-* онај свет). После овога они пазе још боље један на другога, бране се и помажу у невољи као права браћа. Један другога зову *кардаш* (брате) и не узимљу за жену један од другога све онако као да су рођена браћа.

Ахретл'к. — Ахретл'к је посестримство. Кад две Туркиње живе у особитом пријатељству, оне се посестриме на онај исти начин, као што рекосмо да чине мушки кад се побратиме. Од тада оне зову једна другу: *Ахрет'лк*, или Ахретл'к мори!

Ниш-Скопље.

Бајрам. — Бајрама има два: *Шећер-бајрам* и *Курбан-бајрам.*

Шећер-бајрам.

Шећер-бајрам празнује се одмах после Рамазана, и то од првог дана месеца Шевеља и траје четири дана.

Првога дана сваки Турчин устаје пред свануће на пола сата, па пошто се умије, обуче стајаће одело и узме авдес иде у џамију. У џамији оџа прича *ваз*, тј. правила вере: како треба живети, шта треба чинити, а чега севаља клонити. Причање ваза траје док не сване. Чим сване почне се *клањање бајрама.* Бајрам се клања исто онако као што се клања и обичних дана, само се читају друге молитве и оџа се пење на *мембер* (узвишење на форму амвона или предикаонице), и ту држи молитве. Иначе се оџа само у петак пење на мембер. Ова молитва траје од прилике један сат. После овога излази се из џамије. Пред вратима од џамије с једне и

Digitized by Google

с друге стране стоји распрострт по један ћилим на који баца новац свак ко изађе из џамије. С једнога ћилима узима новац мујезин а са другога имам (оџа). То је њихов бакшиш. Пред џамијом стоји још и сиротиња, којој свако удељује милостињу. Одатле иду Турци па на гробовима пале мртвима за душу лојанс свеће и читају *Иа син.* Полазећи с гробова рекну: *Алах рахмет ејл'сн!* (Нека му Алах да покоја). С гробља свак иде кући. Чим ко дође кући одмах честита Бајрам речима: *Бајрам'н мибарећ олсун!* (Нека је срећан бајрам!) На што се одговара: *Алах рази олсун!* (Нека Бог пристане!). Млађи тада честитају старијима празник и љубе их у руку. Иза овога сви пију кафу, часте се и седају за ручак и ако је врло рано, јер се ништа не једе док се из џамије не изађе.

Кад се изађе из џамије *сифирџије*[1]) зађу по кућама те честитају Бајрам, певајући, за што им се даје бакшиш. Они узму мотку па јој на врху метну фењер или дрвену јабуку коју уваљају у варак, а око мотке прикаче неколико обруча. Бакшиш им се дајс или у новцу или у стварима: марамама, пешкирима, платну, које они вешају по оним обручима око мотке.

После ручка иду деца по комшилуку, па старијима честитају Бајрам, љубећи их у руке, а ови им дају бакшиша у новцу.

Сиротиња после ручка иде те ради или седи у дућану.[2])

[1]) Шта су то сифирџије види код белешке *Рамазан.* Сифирџије и сад певају оне исте песме које и о Рамазану, само што где треба у место Рамазан у песми рекну Бајрам.

[2]) Турци о својим празницима раде, јер веле да им закон каже: „*Клањај Бајрам, па слободно отвори радњу.* Жене пак о празницима не раде ништа, сем што кувају ручак.

Имућнији Турци после ручка иду једни другима те честитају Бајрам и часте се. Честитање бива овако: Кад ко наиђе загрли се с домаћином и метну један другоме главу преко десног рамена и рекну: Бајрам'н мибарећ олсун! Алах рази олсун! После тога метну један другоме главу преко левог рамена и рекну исто тако. Тако исто честитају један другоме Бајрам и кад се сретну на улици.

Пука сиротиња и Цигани иду од куће до куће па просе.

Прости Турци причају да се Шећер-бајрам празнује из ових разлога: У време Азрети-Алије биле су у народу две странке: једна је била његова, а друга је била противу њега. Кад је једном Азрети-Алија клањао у џамији нападну га противници с голим ножевима у намери да га убију. Почну га сећи ножевима и свега га израњаве, но он се на то не осврташе, већ клањаше даље, хотећи да заврши молитву, али обрван ранама падне и издахне. Кад га противници убише почну се на све стране веселити и певати. У част тога догађаја празнује се Шећер-бајрам, а из ината према Алијиним непријатељима. Мусломани нису тих дана жалосни већ су весели.

Други, трећи и четврти дан Шећер-бајрама празнује се исто онако као и први дан, само се тих дана не клања Бајрам.

Прва четири дана жене никуд не иду, већ тек од петог дана за 5—6 дана оне иду једна другој, те честитају и часте се. Ти дани зову се *карилер-бајрами* (женски бајрам).[1]

---

[2]) Овај женски бајрам врло подсећа на наше патарице славске, по варошима кад жене иду на честитање. Због тога се за патарице и каже да су *женска слава*.

Курбан-бајрам.

Курбан-бајрам се празнује шест дана и то од првог до шестог дана месеца Зилхиџе.

За време Курбан-бајрама ради се оно исто што се ради и о Шећер-бајраму. Исто се онако устаје, иде у џамију, клања итд. с тим додатком што се првога дана пошто се изађе из џамије каже још и *курбан*.

Курбан је ован, обично црне длаке, ако не би било таквог овна, онда може бити и другојачије боје длаке. Чим домаћин дође из џамије кући, отклања *намаз*, окрене се к југу, очита молитву коју зна и рекне: *Бис миљам!* (Боже помози), па закоље овна. За тим дође касапин, те овна одере. Домаћин треба овна само да закоље, а остало може вршити и други, а тек ако у кући не би било домаћина, онда се зове ко из комшилука или касапин те он овна и закоље и уреди. Утробу, главу и ноге закопа домаћин у земљу, а остало дели сиротињи. По правилу од овна не би требало ништа да се оставља за кућу, али остављају и себи по нешто. Кожа се даје најсиромашнијем човеку или жени из комшилука.

После овога се руча и врши оно исто што и о Шећер-бајраму.

Осталих пет дана празнују се исто тако, само се не клања бајрам и не коље курбан.

Жене исто онако као и после Шећер-бајрама имају својих 5—6 дана, кад праве посете и кад се часте, и који се такође зову *карилер-бајрами*.

Причају да је Курбан-бајрам остао због овога: Азрети Ибрахим (Аврам) није имао деце, па се непрестано Богу молио да му да дете које ће Богу принети на жртву (курбан). Бог му услиша молитву и подари му једног сина коме Ибрахим надене име Исхак. Кад Исхак одрасте Ибрахим намисли да испуни завет према

Digitized by Google

Богу и да га принесе на жртву. Мати окупа Исхака и Ибрахим га одведе на *Арафат-даг* (Арафат брдо). Ту Ибрахим положи сина на земљу окренувши му главу к југу и почне га клати. Али, узаман је он вукао ножем испод гуше, нож није могао да здере ни коже Исхакове а камо ли да га закоље. У том се појавише анђели с црним овном и рекоше Ибрахиму: Азрети Ибрахиме, Бог те је поздравио и пратио ти овај курбан, њега закољи у место сина Исхака. Да ниси одржао реч што си је дао Богу, Бог би наредио да сина закољеш као курбан, те би морао и сваки домаћин клати по једног сина до краја света. Ибрахим послуша анђеле и закоље овна, и од тога остане Муслиманима Курбан-бајрам. Због тога Муслимани који су доброга стања иду у Медину и на Арафату кољу курбан.

Курбан може клати сваки домаћин који није никоме ништа дужан и поред тога има и 600 гроша у сребру. Ако је ко доброга стања може заклати по два и више курбана, као: за душу своје родбине, за себе, за породицу своје жене итд.

Божик. — Тако Турци зову наш Божић. У очи Божика се не смеју ни туђи нити додиривати да им не би излазили чиреви. Те вечери пошто се окупи сва чељад да заједнички вечерају, сваки једе помало сувих вишања, сувих шљива, смокава и куваних тикава. Тикве се једу да се не би добила гушобоља. После вечере се проведе неко време весело и у песми. — Свака домаћица узима те вечери катанац па га закључа и рекне: Како ја закључала овај катанац, тако се мојим душманима закључала уста, те не могли да ми учине мађије! — Да би се мађије, које те вечери чине непријатељи, спречиле, стара се свако, да у кући у очи Божика не буде прљавога рубља, јер ако би га било онда су мађије јаче. —

Digitized by Google

На сам дан Божика немају Турци никаквих обичаја. Све што се врши врши се у очи тог дана.[1])

Ниш - Скопље.

Евели Шам ахри Шам (Почетак Шам, свршетак Шам). — Ово је арапска пословица, али је и Турци употребљавају, кад хоће да кажу да је ова садашња величина турске царевине привремена. — Турци верују да ће Хришћани наново заузети све своје земље и да ће се Турци вратити у Шам. О томе се овако прича: Султан има неке аманете и санџак (заставу) што су остали још од Мухамеда, па кад настане време да увиди да се више не може бранити и да је крај његовој царевини, он ће аманете бацити у море и развити санџак на Косову, па позвати под њега све Муслимане. На тај позив дужни су сви доћи и борити се. Ко ће победити не зна се, али ће после тога настати кијамет (пропаст света). Ако Хришћани победе сви ће се Турци вратити у Шам, и тада ће се појавити Азрети Иса (Исус Христос) на мунарету џамије у Шаму и огласиће *езан* (оно што оџе на мунаретима певају). Тада ће се и Мухамед појавити а с њим и сви свети људи, који леже по турбетима као шехови и шехити. Мухамед ће развити свој санџак и позвати под њега све своје. Он ће познати који су верни, а који су неверни. Неверне ће све побити па ће заузети све земље до *К'з'л Алма* (К'з'л — црвен, Алма — јабука), што значи цео свет. Целоме свету оставиће

---

[1]) У очи Божића имају исте обичаје Арнаути као и Турци. Ја сам у јуну 1895. год. забележио у селу Доњој Речици у топличком округу о Арнаутима који су становали у тој околини до ослобођења тих крајева између осталога ово: На Бадњи дан сви су заједно са Србима куповали орахе. Фис *Клименте*, који је славио Петков дан метао је о Бадњем дану и бадњак на ватру исто онако као и Срби. *Поред Топлице*, путописне белешке Тих. Р. Ђорђевића, прештампано из Браства књ. VII, стр. 17.—18.

Digitized by Google

само једног оџу и једног попа, да пободу колце (ваљда граничне). Можда ће после тога настати бољи живот, а можда ће бити и кијамет.

Још се и овако приповеда: Хришћани ће заузети све турске земље, а Турцима ће остати: Шам, Бруса и још неколико места.

Ниш.

Ед'рлез. — Ед'рлез је турски народни празник обнављања лета, који пада на дан српског Ђурђева-дне (23. април).[1]) У очи Ед'рлеза наберу Турци гране од врба (у Скопљу од тополе), па њима још у вече оките домове и дућане. У Скопљу тим гранама туку један другога јер је то добро за здравље. — На дан Ед'рлеза устају људи, жене и деца рано, пре зоре, па у Нишу иду на Нишаву, испод вароши, а у Скопљу на Ада-кавеси (острво изнад вароши) па се на реци сви измију. Поред обале скупљају жене различите траве, па их код куће скувају и засладе медом или шећером. Кад се траве добро укувају, онда се од њих даје свакоме чељадету да по мало једе, јер је то добро за здравље. Тога се дана поред других јела спрема: пита, баклава, татлија и сут-пита (од млека, јаја и шећера). — Они људи којима су деца умирала не једу до Ед'рлеза ничега младога од те године (јагњетине, млека, лука итд.). По правилу требало би тек трећег дана Ед'рлеза да се то почне јести, јер тек трећег дана окрене овца јагњету леђа, а за три дана је непрестано уз њега. Пре но што се почне јести

[1]) Dr. Ignatz Kúnos у чланку Türkische „Gedankenlieder“ aus Ada-Kale назива овај празник турски *Hidreller* (Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn за 1891. г. стр. 52.). Овај исти празник прослављају и врло многи Цигани на Балканском Полуострву, али се код многих изгубило турско име већ се тај дан зове Ђурђев-дан а само неки га зову *Ерделезе*.

Digitized by Google

од младог прво се подели сиротињи. Сиротиња при томе пази да не окуси најпре од онога што је добила од човека тврдице, јер се то сматра као баксуз. — На Ед'рлезе после подне на ширини каквој људи гађају нишан, рву се, бацају камена, скачу итд., а жене се у харемима веселе на свој начин. — У Скопљу излазе у поље и мушки и женске, понесу јела, па пошто једу, отпочне весеље и свирка, а мушки отпочну игре, па чак и оро. Том приликом често дође и до боја, нарочито због женскиња. — У очи Ед'рлеза женскиње се стара да се у кући не затече прљавог рубља, јер ако би га било, а неко направи мађије имају јачу силу.

Женско да заволи мушкарца и обратно. — Кад ко жели да га које женско заволи ваља на сувој дасци 41 пут да напише њезино име, па даску да пусти низ воду и да рекне: *Нас'л бу тахта ђидеи еиле Фатиме бен'м ич'н дел'рс'н ве ашик олсун!* (Како ова даска иде тако Фатима, или како јој је већ име, за мном да лудује и мио да сам јој!) — Ако женско жели да га ко заволи ваља исто тако да чини са именом онога кога жели да га заволи.

Скопље,

Зашто Турци Циганима деле милостињу. — О циганској прошњи Турци причају ово: Био неки сиромах човек па се нагло обогати. Да би га Бог кушао пошље *Џебраила* (Светог Аранђела Гаврила) прерушена у Циганина да иде и да у њега проси милостиње. Но овај га одбије. Видећи Бог то прокуне га те наново осиромаши. Због тога Турци неће просјака Циганина никад одбити, а да му што не уделе, јер се боје да онај Циганин који проси милостињу не буде прерушен Џебраил.

Ниш.

Digitized by Google

Земља. — Турци верују да целу земљу држи на својим леђима некаква огромна риба, па кад мрдне репом бива мањи земљотрес, кад мрдне главом земљотрес је већи, а кад буде мрднула целом снагом пропашће свет. — Прича се да се једном Азрети Алија борио с *дивом* (*див* је у Турака некакво натприродно биће, налик на аждају, којој иде пламен из уста), па кад је снажно замахнуо сабљом да удари дива, расече не само дива, већ расече й земљу чак до рибе која земљу држи. Риба онда почне да се праћака и настану ужасни земљотреси. Тада Бог пошље анђела те Алији прихвати сабљу и рекне; Дођи к себи, шта учини, упропасти свет! — Алија дође к себи и очита молитву: *Ина атајна*,[1]) те се риба смири и земља се састави.[2])

Ниш.

Зећат. — Зећат је милостиња коју Турци удељују сиротињи одвајајући од новаца четрдесети део. Од четрдесет гроша одвоји се један грош, од четрдесет дуката један дукат итд. Ова се милостиња дели за време Рамазана.

Како се тражи дављеник. — Кад се ко удави па не могу да га нађу, траже га овако: Узме се даска па се на њу метне читав хлеб и на њега мало соли, па се пусти низ воду. Где с даске падне хлеб у воду, на томе је месту дављеник.[3])

---

[1]) Инна атајна је молитва која се чита у џамијама приликом клањања и гласи: *Инна атајна ћелћефсере фесоли лирабиће венхар инне шануће хивел хеитер!*

[2]) Сем овога и Турци и Арнаути, исто онако као и Срби, причају још да земљу држи на својим леђима во, који кад мрдне длаком земља се затресе, али кад во буде мрднуо главом или снагом пропашће свет.

[3]) Још 15. априла 1892. године забележио сам да се и у Алексинцу на исти начин тражи дављеник, само хлеб мора бити од пшенична брашна (чис' леб) и на хлеб се не меће соли.

Како су Турци изгубили Будим-Пешту, — Кад су Турци држали Будим Пешту живео је у њој некакав дервиш (арабати-напуштени) по имену *Ђул-баба*. Једне године била је страшна зима, а Ђул-баба се опасно разболи. Нико од Турака није хтео да га гледа нити да га прими у стан, те је морао онако болестан да лежи под једним ћепенком. — Једне ноћи прође мимо њега неки Немац (Немцели) па видећи где лежи, запита га: Ко си ти? — Ја сам Ђул-баба. — Шта ћеш ту? — Болестан сам па немам куд. — А што не идеш коме од својих? — Нећу да досађујем. — А ти хајде мојој кући, рекне му Немац. Ђул-баба се стане опирати да не може, да неће да му досађује, јер није у стању да му плати *ак* (заслугу). — Лако ћемо за то, рекне му Немац, нећу ти ништа, већ хајде за мном мојој кући. И тако Ђул-баба пристане. — Пошто оздрави запита Немца чиме хоће да га обдари за доброчинство које му је учинио.—Нећу ти ништа, рекне Немац, само да даш да Немци заузму Будим-Пешту. Ђул-баби то не би право, па му рече: Немој то тражити, јер у Будим-Пешти има *сабијан* (немоћне деце), па ти то не могу учинити. Немац не пристане ни на што друго, већ или Будим-Пешту или ништа. На послетку Ђул-баба пристане и алали му. — Од тога доба Турци нису могли де се одупру, те Немци заузму Будим-Пешту и заробе силан народ од кога су само девојака 10.000 покрстили. Ђул-баба је још неко време живео у Будим-Пешти, па је ту и умро. Ту су га и сахранили и начинили му турбе, које се и тамо поштује као светиња све до дана данашњега. Народ пак мусломански чак из Азије сматра за дужност, само ако може, да бар један пут за живота отидне да се поклони гробу Ђул-бабе, јер се његов гроб сматра као велика светиња.

Скопље.

Digitized by Google

Како су Турци освојили Цариград. — Кад је султан *Мухамед* опсађивао Цариград живео је у Цариграду неки дервиш (*арабати* — напуштени). Док су Турци ударали на Цариград он се молио Богу и говорио: *Вурмаин Ђаур џикларми!* (Немојте ми ударати ђаурчиће!), рукама је махао према топовима и ђулад се враћала у Турке. — Кад Мухамед сазнаде да је дервиш свемоћан и да граду не може ништа учинити, клекне те отклања *намаз*[1]) и дигнувши руке у вис помоли се Богу говорећи: Ја Алах, ја бен'м, ја он'н рухуни каб'з еиле! (О Боже, одузми или моју или његову душу!). Бог услиши Мухамедову молитву, те дервиш одмах умре, а Мухамед заузме Цариград.

Док су Турци опсађивали Цариград грчки цар Костантин пржио је крај мора рибу у тигању. Кад су му јавили да Турци већ наилазе у град, он рекне: Кад ова риба из тигања искочи у море тад ће Турци заузети Цариград. Чим он то изрече риба из тигања искочи у море и отплива даље. Прича се да и сад има у мору риба које су с једне стране пржене а с друге нису. То је остало од оних риба што их је цар Костантин пржио.[2])

Ниш.

---

[1]) *Намаз* м. молитва, од турскога *намаз*, у обичном говору *намаз*. Мухамедовци имају на дан по пет намаза: 1. *саба намази* молитва која се чита у зору, 45 минута пре исхода сунца; 2. *ојле намази,* молитва која се чита 40 минута пошто сунце пређе подне; 3. *икинди намази,* трећа молитва коју држе на половини времена од подне до сунчева захода; 4. *аххшам намази,* молитва коју држе 20 минута по заходу сунца; 5. *јаки намази,* пета молитва која се држи на два сата после четврте. (Ђорђе Поповић, Турске и друге источанске речи у нашем језику 1884. стр. 156.).

[2]) 7. јуна 1897. г. путовао сам у пиротском округу из села Моклишта у Осмаково. Са мном је путовао и тадашњи председник моклишке општине Жива Јоцић. Уз пут ми је између осталога Жива приповедао и ово: Мој отац Јоца Нешић живео је у младости пет

Digitized by Google

Купина. — Купину сматрају Турци као проклету биљку. — Кад је Мухамед бежао од гоњења непријатеља саплете се у пољу на купину и падне, те га у мало непријатељи не стигоше и не ухватише. Због тога он прокуне купину.

Ниш.

Мачка и пас. — Турци више пазе на псе но на мачке. О томе постоји овакво веровање. На ономе свету излазе пред Бога и мачке и пси те казују како су их људи на овоме свету чували. Кад мачка изађе увек се жали, како су је људи рђаво чували и како је гладовала. На то увек рекне пас: Кад је мени увек било добро код врата и у авлији, онда је теби морало бити још боље кад си непрестано била код совре и под совром.

Ниш.

година у Цариграду баш у време кад су се дизали јаничари. Док сам био још дете, отац ми је причао много којечега што је у Цариграду слушао па и то како су Турци освојили Цариград. Кад су Турци напали на Цариград онда је у њему владао цар Костадин и царица Јелена. Султан наручи цару Костадину у два маха да му преда царство, али га он не послуша. Онда му султан по трећем посланику пошље сабљу од букове шиндре и поручи му овако: Ако можеш овом сабљом царство да одбраниш, ти га немој предавати. Костадин узме ону сабљу погледа је и рече: Ја имам сабљу којом могу да пресечем калдрму од кремена девет педа дебелу, па ћу њоме царство да браним и ако га њоме не одбраним овом за цело не могу. Рекавши то баци сабљу од себе. После овога седне да пржи рибу у тигању за ручак. Риба је већ била с једне стране пржена, а он ће рећи: Кад ова риба из мог тигања изишла, онда мг Турци царство заузели! Чим он то рече, а риба из тигања искочи у море. Те рибе, која је с једне стране пржена а с друге није има и дан дањи у мору. Кад цар Костадин виде како риба искочи, предаде и себе и царство, али подвеза уговор са султаном да у Цариграду за увек остане грчки патријарх.

Digitized by Google

Мевљут. — Мевљут је врста задушница, а пада после ашура[1]) на два месеца. Мевљут траје месец дана. За то време се ради, али свакога дана у подне има служба у џамији. Том приликом кува се код куће шербет, па га људи однесу у џамију, где оџа за време службе очита над њим молитву, а после тога се подели присутнима по једна чаша, а исто тако и сиротињи и просјацима, којих вазда за време службе има пред џамијом. За време Мевљута врши ово свака кућа ког дана која стигне. Ово се чини мртвима за душу.

Паук. — Турци сматрају паука за свету животињу, и онај ко убије паука чини велики грех. — Кад је Мухамед бегао од непријатеља који су га гонили да га убију, побегне да би се склонио у једну пећину и ту се сакрије чак у дну. Паук исплете своју мрежу испред њега, па кад гониоци дођоше до пећине видеше да је паучина исплетена од врха пећине до дна рекну: Овде није могао човекући, јер да је ушао паучина би била покидана, а ова је ево не дирнута, па се разиђу. Тако се Мухамед спасе од гонилаца, а паука благослови те је од тада света животиња. — Исто тако неће Турци никако да скидају из куће паучину после подне, јер не ваља. **Ниш.**

Надевање имена у Турака. — Чим се у Турака роди дете одмах му бабица привремено надене име и то какво хоће. То се име зове *ђубек исми* (пупчано име; ђубек-пупак, исми-име). Тим именом дете зову 2—3 дана, а тада детињи отац, ако је имућан, зове својој кући оџу, па оџа узме дете у руке, очита му молитву и на уво му изговори име које су му родитељи изабрали. То име

---

[1]) Ашуре падају на два месеца после Курбан-бајрама. Види о ашурама у Годишњици књ. XXI стр. 230 и 237.

Digitized by Google

остаје детету докле је год живо. Сиротнији Турци не зову оџу, већ сам отац надене детету име како хоће.— Ако је које дете непрестано болешљиво, или кад има падавицу или кад намери, тада му се може, да би оздравило, променити име. Том приликом дете обично добије име *Курто* (вук), јер се верује да болештине и ђаволи или беже од вука или му не могу нахудити.[1])

Рамазан. — Рамазан је време од 1 дана месеца Рамазана па до 1 дана месеца Шеваља. Тих тридесет дана сматрају се за најсветије мухамеданске прилике. Ко год може тада не ради, али сиротиња обично ради. Тих дана сваки мухамеданац пости, и то на овај начин: Сваки устане пре зоре на два сата. То устајање зове се *сифир* и траје пола часа до једног часа. Тада сви једу, пију, пуше и онда све јело оставе и легну те спавају докле ко може. У свитање огласи оџа са џамије *сабах* (јутро), кад многи Турци устају и иду у џамију те отклањају сабах, но многи устају тек доцније и отклањају га или код куће или отидну у џамију те га отклањају. У подне огласи оџа *иле* (подне), кад опет сви клањају. Око 4 сата оглашава оџа *ићинди*, када се опет клања. После захода сунца огласи оџа *акшам* (вече). Пре но што се акшам огласи запале се свеће у џамијама и на мунаретима. Почетак акшама и почетак и свршетак сифира оглашавају Турци топовима. Целога дана од сифира па док се с акшама не изађе из џамије нити се што једе, нити што пије, нити се пуши дуван, а чим се от-

---

[1]) Исто овако као Турци надевају имена својој деци и Арнаути. Пупчано се име у њих зове *емни-ксиза* (емни = име, ксиза = пупак). И они у болестима предевају деци имена и обично их тада назову *Ук* или *Уко* (= вук). Овакво мењање имена није ретка ствар. Многи народи то чине, а поглавити разлог за то је страх од духова и болештина. (Види J. Deniker, Les races et les peuples de la terre, Paris, 1900, стр. 284—285.).

клања акшам, одмах се почне јести, пити и пушити. То једење у вече и време кад се једе зове се *ифтар*.

Пошто се тако вечера, од прилике око 8 часова у вече огласи оџа *јацију*, кад такође ваља свак да иде у џамију на клањање. Јација траје дуже од осталих дневних молитава.

После јације настаје весеље по улицама, кафанама и по кућама, које често траје све до сифира. Кадшто после јације шета и женскиње али без мушкиња. Ухвати их се по неколико па иду улицом или у компилук па се тамо часте: колачима, слаткишима, воћем итд.

Кад буде пред сифир излазе *сифирџије*, обично Цигани, па један бије у гоч, а други пева и тако буде свет и објављују да је време сифиру. Песме које сифирџије певају са свим су обичне и не односе се на веру, н. пр.

Аја Софија џамиси
Докузјуз доксан докуз пенџереси.
Мутвактећи таугун
Бурнуме урди кокиси.
Осман-ага ићи ђоз'м
Рамазани щериф'н
Мибарећ олсун!

(Светософијска џамија девет стотина деведесет и девет прозора. Кокошка која је у кујни мирише ми. Осман-аго, два ока моја, весеље рамазанско нека је срећно).

Ићи бухо бир дереде су ичер.
Дертс'з бухо ћенд'не дерт ачар.
Адамлар, адамлар!
Алт'н тастан су дамлар
Мерхамет ејлејин инсанлар!

(Два прождрљивца на једној реци воде пију. Без бриге прождрљивац себи бриге отвара. О људи, људи! Из позлаћеног таса вода цури, милост учините, људи!).

Digitized by Google

Петнаестог дана рамазана прави се халва за мртве и дели се као и у свакој прилици кад се халва дели за душу.[1]) Те вечери кад оџа виче акшам са мунаре, спушта одозго упаљено и канапом везано кандило. Према чијој кући буде кандило спуштено, тај шаље оџи тепсију баклаве или татлије на дар. Тога дана у вече сифирџије иду од куће до куће те певајући купе бакшиш који им се даје у новцу.

Двадесет седмог дана Рамазана пошто се смркне настаје *Кад'р ђиџеси* (моћна ноћ). Пошто се те вечери отклања јација седи се до сифира. Кад буде у глуво доба сви отклањају молитву, јер држе да се те ноћи у то време отвара небо, и ко то спази, што год од Бога затражи Бог ће му испунити.

Двадесет деветог дана Рамазана до 11 часова по турском (око 5 часова по подне по европском) даје се *витре*. То је давање милостиње сиротињи да би Бог примио пост и услишао молитве што се чине о Рамазану. Имућни људи дају за сваку главу из куће по 41 грош (некадашња вредност једне оке *урме*!). Сиротнији дају по 3 гроша на главу (некадашња вредност једне оке *овса*!). Још сиромашнији дају по $1\frac{1}{2}$ грош (некадашња вредност једне оке пшенице!). Сиротиња која прими витре, дужна је за свуку душу за коју је примила клањати те вечери код куће да би се дародавцима услишило и уважило пред Богом оно што су за време Рамазана молили и клањали.

Ко је у стању, тај за време Рамазана по две три вечери после акшама поставља по једну или више софри у својој кући, те свет долази и једе. То се даје мртвима за душу и зове се *ифтар*. У Цариграду има одличних, богатих кућа, које се зову *ханедани* у којима су за време

---

[3]) Види *Годишњицу* књ XXI, стр. 229.

Digitized by Google

целог Рамазана постављене софре, те сиротиња долази и једе целе ноћи до свршетка сифира.

Простији Турци причају да се Рамазан светкује из ових разлога: У старо време Бог је слао преко *мелаића* (мелаиће-анђео) хране људма. Једном о вечери пошто се људи наједу и напију забораве се толико да софру оскрнаве блудом. Бог се због тога наљути те људима закрати хране за неко време, и настаде таква оскудица и глад да су почели скапавати. Тада се Муса (Мојсеј) помоли Богу да опрости грешним људима и да им се смилује. Бог им опрости и посла преко Џебраила (Св. Аранђела) јечма, плуг и волове. Џебраил показа Муси како ваља орати, а Муса научи људе како ће сејати и правити хлеб. У знак благодарности за толику милост људи почну сваког месеца постити по 5—6 дана. Кад је Мухамеда Бог послао међу људе, он скупи све те посне дане у једно те тако изађе читав месец Рамазан.

Свадба. — Свадба у Турака бива овако:

К'з бакмак (гледање девојке)

У старија времена био је у Турака обичај да су људи заручивали своју децу, још кад су деца била мала од 5—6 година, а некад и још мања, па су их после кад порасту давали једно за друго. Данас је тај обичај са свим ишчезао или је посве редак. У место тога данас се ради овако:

Кад који младић напуни 17 година, онда већ и он и његови помишљају на то, да је време да се жени. Момков отац и мати већ почињу разбирати где би било девојке, која би могла бити згодна прилика за њихова сина и за њихову кућу, и кад разберу где има таква девојка онда се момкова мајка накани, бајаги каквим послом девојчиној кући те је гледа, али о женидби и удаји ништа не помиње. Ако јој се допадне девојка и

Digitized by Google

све што је видела у кући њених родитеља, онда по фамилији, комшилуку и познаницама пусти глас да јој се врло допада та и та девојка, да би је радо узела за сина итд. Ово чини с тога да би сазнала мишљење о девојци и њенима. Ако тако разбирајући не чује никаквога зла, онда пошље девојчиној мајци какву жену *(калауз-ханум)*, која обично не би требало да је ни из момкове ни из девојчине фамилије, да пита девојчину мајку хоће ли дати девојку за њихова сина. Калауз-ханума отидне девојчиној мајци и пошто се поздрави и поразговара о сасвим споредним стварима рекне: Божјом заповешћу и свечевим заветом дајеш ли своју кћер за Османа? (*Алах'н емриле ве пејгамбер каулиле сен'н к'зни Османа верд'н'ми?)*. Ако мајка пристаје да да̂ кћер: Пристајем и дајем ако и отац пристане *(Кабул ит'м ве верд'м еђер бабаси кабул идерсе)*. А ако не да онда рекне обично овако: Хвала, моја девојка није за удају. *(Ејвала, бен'м к'з'м вармак ич'н дил д'р)*. Ако жена изјави да пристаје, пита мужа шта он мисли и ако и он не буде имао ничега против, онда јави калауз-хануми, те она извести младожењину мајку. Долазећи да ту вест саопшти виче: *Мижде! Мижде!* (Новост! Новост!). Калауз-хануму плаћа момков отац према стању. Даје јој: дукат, шалваре, мараму или што слично, а по некад су поклони и много већи. — Кад се ово овако сврши калауз-ханума јавља по махалама за пристанак, па жене иду те честитају момковој и девојчиној мајци.

Нишан (прошевина-даривање).

На неколико дана после овога бива *нишан*. Момкова мати с калауз-ханумом и комшиницама иде девојчиној кући и понесе младожењин дар девојци: минђуше, огледало, низу дуката итд. према томе каквога је стања младожењина кућа. Кад дођу девојчиној кући ка-

19*

Digitized by Google

лауз-ханума даје девојци момков дар (нишан), а девојка даје њој дар за момка и његову фамилију. Момак добије бошчалук а исто тако и његов отац и мати, а по некад и цела његова фамилија: но ако не би било бошчалука за све, онда неко добије чарапе, неко пешкир итд. — Ту се још уговори дан венчања *(ниђах)* и свадбе (*дићун*) па се послуже кафом и шербетом па се разиђу. Од сад се момак зове *нишанли*, а девојка *нишанли к'з.* До нишана девојка излази с мајком у комшилук или у шетњу, завијена у фереџу, али кад се испроси не сме никуд више излазити.

Ниђах (венчање).

Уговореног дана за ниђах долази девојчиној кући младожења с неколико људи и с оџом. Девојка је у харемлуку у засебној соби. Испред харемлука стоји младожења, оџа и гости. Кроз врата од харемлука пита оџа девојку: *Алах емриле ве пејгамбер каулиле Османа вард'н'ми?* (Божјом заповешћу и свечевим заветом хоћеш ли поћи за Османа?. На то девојка одговара: *Вард'м*! (Пристајем!). Тако оџа пита три пут девојку, па онда пита момка: Кабул ит'н'ми? (Пристајеш ли?), на што он одговара: Кабул ејлед'м! (Пристајем!). За овим оџа очита молитву, а при свршетку молитве сви присутни дигну руке према прсима с раширеним прстима и рекну: *амин!* — Пошто се и молитва сврши оџа напише *ниђах-ђаг'ди* или *из'нname* (венчаницу) у којој бележи момково и девојчино име и презиме из ког су места, колико имају година и колики је *ниђах* што га момак даје девојци. Ниђах је новац што га момак даје девојци на случај да се као муж и жена разведу. Ниђах може бити најмање 101 грош, па на више 201, 301, 1001, 10001 итд. После свега стави оџа датум и свој потпис. Ниђах-ђаг'ди потписују и два сведока (*веђила*) с момкове

Digitized by Google

и два сведока с девојчине стране. Нићах-ћаг'ди даје оџа девојчином оцу, а ако нема оца онда њеним сведоцима. — Иза свега сви буду послужени шербетом, а младожења даје оџи колико може и колико хоће, па се разилазе. Пошто се разиђу оду жене момковој и девојчиној кући на честитање и част. Све ово зове се нићах.

Диђун (свадба).

После нићаха, може бити и одмах сутра дан, али обично после извесног времена, јер време није ограничено бива диђун (свадба).

На дан свадбе, у четвртак изјутра почињу у момковој кући да свирају свирачи и да се скупљају сватови (доћунџилар). Пошто се сватови скупе пију кафе, а око 10 часова оџа држи молитву за покој душе умрлих из момкове куће (тевит). Том се приликом дели за душу халва, новац, храна итд. После овога седну и домаћини (само мушки) и гости те ручају у покој душе умрлих. Најпре ручају најотменији гости, па чим буду готови устају и иду у другу собу те пију кафу, а на њихово место седају други, тако се редом по неколико софри измени. И ако се ово чини за душу умрлима свирачи не престају свирати, сем што за време док оџа чита молитву престану. — Пошто ручају мушки, разиђу се, а долази те руча женскиње. Њима играју чочекиње и удара женскиње у дахире или свира по какво циганско дете испод 15 година, јер старији мушки не смеју присуствовати. Женскиње се тако весели отприлике до пред залазак сунца, па се повлачи, а почињу да се скупљају мушкарци на вечеру, доносећи при том момку дарове. Богатији доносе: сат, огледало, пиштољ и томе слично, а сиромаси донесу бар по једну шољу, ако не могу ништа више. — Тек пошто вечерају настаје право

Digitized by Google

весеље. Они Турци који кришом пију алкохолних пића издвоје се засебно у једну собу па ту пију до миле воље, остали пију кафу, шербет, једу колача и слаткиша често до зоре. За време овог весеља бива *ојун* (игре) а по некад и *оро* (коло).[1] Ојун је игра у којој се по двојица надмећу у игрању, или се рву, или бацају џилит итд. а за све то време свирају свирачи.

Ако је ко богат ово се овако може продужити по неколико дана, или чак месец дана, а ако је сиромах одмах се сутра дан свршава све. Тога дана у свитање иду од младожењине куће сватови с једним празним колима и свирачима младиној кући, где их дочекује спремљена млада, па с мајком или најближом рођаком седа у кола и полази момковој кући, обилазећи при том што више споредним улицама. Кола иду полако, а сватови иду пешке ово њих.

Кад стигну момковој кући, момак изађе те са свирачима дочека младу, па је узме из кола у наручје и носи у авлију. При томе пази да му млада не метне руку на главу, јер ће у том случају она бити у кући старија. Ако би она то ипак учинла, он треба да је нагази по нози, те опет он остаје старији. У кући чекају жене и девојке с једним пакетом у коме је измешано: шећера, смокава, урми, леблебија, новаца, па се то проспе млади на главу и граби се, што значи: као год што у овој кеси има свачега, тако исто и кућа да буде напредна у свему. За тим младожења уведе младу у собу и остави је са женскињем, а он излази. Мушки се сватови разилазе а остаје само женскиње те се весели.

---

[1]) И ако Турци не би требало да играју у колу (види Годишњицу XXI, стр. 237., напомена 17) ипак овом приликом на многим местима играју, као што сам и сам разабрао и као што бележи D. Theophil Löbel у својој књизи: Hochzeitsgebräuche in der Türkei, Amsterdam, 1897., стр. 22. само што у колу не участвује женскиње.

Digitized by Google

Увече младожења иде у џамију те клања јацију. После јације сви који су били с младожењом у џамији, заједно с оцом прате га до куће, певајући узпут молитве *теђбир*. Пошто га отпрате до куће, разилазе се, а младожења остаје с младом.

Сутра дан младожења иде младиној кући те јој љуби оцу и мајци руку, а са свима се осталима ижљуби.

Сунце. — У Турака се верује да никад не треба рећи: *Ђунеш чикај* (сунце излази), већ треба рећи: *Ђунеш догај* (сунце се рађа), јер ако ко рекне: Ђунеш чикај, онда му сунце рекне: *Ђозлер'н чик'сн!* (Нека ти изађу очи!) — Исто тако никад не треба рећи: *Ђунеш батај* (сунце залази, пропада), већ треба рећи: *Ђунеш кауши* (сунце се састаје), јер ако **ко** рекне *Ђунеш батај*, сунце му рекне: И ти да пропаднеш!

Ниш.

Хатме. — Пред Рамазан или за време Рамазана сваки писмени Муслиман дужан је да прочита један пут цео Коран. То прочитање целога Корана зове се *хатме*. Кад ко прочита коран отидне у џамију и пре почетка намаза или на свршетку намаза отпева извесне за овај случај одређене молитве на памет. Пошто отпева прву молитву рекне: *Алах еђбер*! (Бог је велики). То је знак да други од присутних треба да отпева другу молитву док се он одмори; и тако узајамно певају док их не сврше. Тек пошто се ово сврши оџа чита завршну молитву, која се увек чита на завршетку богомоље, на што сви рекну: Амин!

Хатме се врши за душе умрлих.

Црнокораст нож. — Црнокораст нож (*Караб'зли бичак*) сматрају Турци да има ту моћ да од њега бегају ђаволи. Због тога се поред мале болесне или сла-

Digitized by Google

буњаве деце меће такав нож па стоји непрестано уз њих. И људи кад ноћу путују носе уза се црнокораст нож да би их сачувао од ђавола.

Ниш.

Шербетли. — Шербетли је онај човек који може да чини чудеса и коме нико не може наудити. Он може да излечи болесника, може да пусти најљућу змију у недра а да га не уједе, може јахати лавове и шибати их змијама, може се изложити куршумима из пушака а да га не погоде, сабља га не сече итд.

Да би ко постао шербетли треба да служи код шеха у текији све дотле док не буде достојан да постане шербетли. За време служења треба да живи поштено, мученички, без икаквих уживања. Ако га ко удари по једном образу ваља да му окрене и други и да рекне: ејвала! (Хвала Богу!). Сем тога он и слуша и ради обичне послове, пости са шехом ашуру и чита молитве. Пошто тако одслужи неколико година. шех га пошље у башту да откине ружу. Ако још није достојан да буде шербетли, он откине ружу и донесе. Шех га тада пита: Је си ли чуо да ти је ружа што рекла? — Нисам ништа. — Онда треба још да служиш, рекне му шех. И он служи још неколико година на исти начин, па га шех опет шаље да откине ружу. Ако се већ удостојио да постане шербетли онда кад се маши за ружу, ружа му рекне: Зар те није жао да ме откинеш овако лепу и младу кад сам тек прогледала свет? Онда се он врати шеху без руже и каже му шта је чуо. Шех га после тога шаље још два пут и ако му оба пута ружа тако рекне, онда му шех *даје руку* (ел вермек), односно моћ коју он има. (Ел вермек — давати руку овде је у преносном смислу и значи благословити, дати моћ;

а рука се у ствари и не даје кандидату нити се на њега полаже). — Од тада је кандидат шербетли[1]).

Скопље.

Школски обичај у Турака. — Због тога што школовање у Турака у старије доба није подлегало ни под какве законске прописе, већ се, изазвано народном потребом, вршило као обичај, онако како се мислило да је потребно да се врши, или још боље како је, можда, од других примљено или наслеђено, ја то школовање називам *школским обичајима.*

Белешке о школским обичајима су ми из Скопља, и ја их саопштавам онако како сам их забележио. Колико су мени познате школске прилике на земљишту турском у доба од пре 40—50 година, ови се турски обичаји врло мало разликују од школских обичаја дру-

[1]) Кад сам у пролеће 1895. године био са службом у Врању забележио сам од Врањанаца ово: Шербетлија је онај човек кога ништа не *ваћа* (не захвата, ништа га се не дотиче): не бије га куршум, не сече га сабља итд. За време Турака живео је у Врању некакав осиони Серафим-бег који се хвалио да је шербетлија, и који је, и иначе познат као убојица, на рачун тога живео је као права пустахија с којом нико није смео пристајати. Неки Митко Стајић из Врања, који је био пијаница нађе једног дана Серафим-бега у кафани у Шапранцима где се хвали како га ништа не ваћа, па му рекне: А бре, кад не те ваћа пушка, не те ваћа сабља, вруће вода ваћа ли те? Поносни Серафим-бег да би пред светом очувао свој углед дрско одговори: Не ме ваћа! — Митко онда згреје у џезви воде, па му рекне: Кам да видимо, дал' те ваћа јел' те не ваћа! Серафим да би остао до краја јунак скочи и раздрљи груди, а Митко му сручи сву воду у недра. Серифим само рикне: хух! па зажди из кафане право кући. Кажу да му се на трбуху сва кожаољуштила, те је дуго ишао погурен, и сви су му се смејали јунаштву.

Digitized by Google

гих народа, који су у Турској живели и према својим појмовима и потребама се школовали.[1])

У Скопљу пре 10—15 и више година при школовању у *махале меитеби* или *с'бојан меитеби* (основним школама)[2] поступало се овако:

Деца су давана у школу добровољно, јер нико није имао обавезе да дете даје у школу. Због тога је силан проценат људи остајао неписмен. Државне пак власти биле су потпуно индиферентне према томе хоће ли ко своје дете дати у школу или не. Узраст дечији био је различит кад су у школу полазила, али су их родитељи обично давали у школу кад им је било 6—8 година. Ни време кад се полазило у школу није било одређено, већ је свако дете засебно вођено у школу онда кад је који родитељ налазио за добро да му дете у школу пође: неко је полазио с пролећа, неко с јесени итд. како које.

У почетку су све школе биле приватне, обично у оџиној кући, а оџе (учитеље) плаћали су ђачки родитељи по погодби. Доцније су поред ових отварање и државне школе у засебним зградама, а њих је плаћала држава. Но и приватне и државне школе биле су обично у ниским, трошним а по некад и мрачним зградама, као што је и велики део кућа у Турака, а састојале су се из учионице и ходника, а где што и оџине канцеларије. Ако је махала у којој је школа богатија, онда су ученици доносили од својих кућа и метали поред зидова *шилтета* (као мале душеке) или *потесќије* (ов-

---

[1]) Види у том погледу моје *Белешке о школским обичајима у пиротском округу за време Турака* („Просветни Гласник“ за 1903. г. и „Учитељ“ за 1896. г за септембар) и *Ча-Митина школа*, наше школовање у Лесковцу до ослобођења (1877.), написао Глиша Костић учитељ, Београд, 1898.

[2]) *Маха*-махала, крај витоши; *Шеитеб*-школа; *саби*-чало дех (арапска реч); с *бијан*-мномини од речи еби.

Digitized by Google

чије коже с вуном), те су на томе седели. Ако је много ђака у учионици, те сва седишта нису могла бити поред зидова, онда су ђаци седали у неколико редова. Ако је пак махала била сиромашна онда су ђаци седали на асуре, које су куповали њихови родитељи. — Испред ђака биле су *рахле* (клупе) високе као седишта на нашим клупама. На рахлама су ђаци држали књиге. У једноме ћошку било је шилте за оџу, на коме би он седео, а испред шилтета је мало рахле с фијоком, где оџа држи своје књиге и потребе. До овога рахла је увек мангал с ватром и прибор за кафу и дуван. У учионици није било никаквог другог намештаја или ствари сем једне круте хартије која је висила о зиду до врата и на којој је с једне стране стајало написано *ђити* (отишао) а с друге *ђелди* (дошао). Ту би таблицу сваки ученик који би изашао ради какве потребе из учионице окренуо на *ђити*, а кад би се вратио окренуо на *ђелди*. Ово се чини с тога да би ученици знали да ли кога има на пољу или не, па ако би ко већ био на пољу други не би смео изаћи док се онај не врати, а по двојица или више њих нису смели излазити. Сваки је ученик могао излазити на поље кад год није други ко већ на пољу, јер другога изласка и одмора није било

Учитељи су били *оџе*, који су имали и своје парохије. Оџе су могли бити они, који су свршили медресе, нарочите школе за оџе.

Чуџук-башлатмак (примање у школи).

Кад који родитељ хоће дете да дâ у школу, онда извести оџу ког ће дана дете ступити у школу. Тога дана оџа дође у школу и рекне ђацима: *Бу ђун вар башланти* (данас имамо почетак) то и то дете хоће отац да дâ у школу, треба да идемо да га доведемо. За тим уреди ђаке све по двојицу, па с њима заједно

иду кући онога детета. Ту их дочека детиња родбина, па пошто почасте оџу и *калфе* (оџине помоћнике) кафом, отац предаје дете, које је обучено у стајаће руво, оџи и рекне: *Бу ђуне кадар бу чуџуг'н бабаси бен ид'м, бу ђун ден сонра сиз с'н'з, сиз'н ети, бен'м ђелшги!* (До данас овом детету ја сам био отац, од данас си ти, твоје месо, моје кости!). Дете приђе и пољуби оџи руку и предаје оџи као родитељски дар новац или бошчалук. Оџа прими дар и узме дете па га намести испред свих ученика и поведе обилазним путем ка школи. За ђацима иду рођаци и други пријатељи, па се у школи зауставе. Пошто дођу у школу оџа седне на своје шиљте, а ђаци поседају на своја места. Калфа уведе новога кандидата у учионицу, и одведе га пред оџино седиште. Ту пољуби оџу у руку и по заповести оџиној седне испред њега. Тада оџа отвори *супару* (буквар) и почне да чита ону молитву, што је у почетку буквара, а дете говори за њим. Та молитва почиње са: *Бис милахи еррахмани еррахим* (у име Бога благога и милосрднога). За овим чита оџа а ђак за њим арапску молитву: *Рабби јесир веља тоасир рабби темим биљхаир,* што од прилике значи: Почињем овај посао са срећом и напретком. После овога оџа прочита редом целу азбуку: *ељаф, бе, пе, те* итд., а дете непрестано говори за њим. Пошто оџа заврши азбуку рекне: *амин!* на што сви ђаци рекну: амин. Оџа најзад подигне руке према лицу а то исто учине и сва деца и нови ђак. Оџа за то време чита на памет једну подужу молитву, а сви ђаци непрестано певају: амин! амин!

Кад се све ово сврши дете устаје па најпре пољуби оџу у руку, па онда редом све присутне људе. Кад их све изљуби калфа га узима и води на место на коме ће у школи седети.

Digitized by Google

За овај дан ђачки родитељ поручи код фурунџије за оџу велики *чурек* (хлеб), за калфу нешто мањи, а за *беваиа* (фамулуза) још мањи, за све ђаке пак симите и уз то им купи по један фишек *иењир-шећери* (сирни шећер). Све то узима бевап, па најпре даје оџи његов чурек и онда осталима редом. После овога старији гости пију кафе, пуше дуван, разговарају, а ђаци једу симите и шећера. Најзад се људи разилазе, деца се распуштају кући за тај дан, а калфа одведе новог ђака кући.

Често се дешава да се све ово сврши код детиње куће, и одатле се деца распуштају кући, а оџа обично буде задржан на ручак.

Цео овај обичај примања у школу зове се *чуџукбашлатмак* (примање детета).

Сутра дан полази и нови кандидат с осталом децом у школу и почиње учити.

Дерс (настава).

У Турака, као што рекох, сва деца нису полазила у школу у једно доба године. Због тога и није могло бити јединства у настави, већ је свако дете засебно учило, те је неко било тек у почетку, друго је нешто одмакло, треће је било већ при крају итд. према томе кад је које пошло у школу и како је напредовало у учењу.

Прву реч у школи водио је оџа, под његовим се надзором све радило, али сем њега радили су још и то врло много још и *баш-калфа* (главни помоћник) и *калфа* (помоћник). То су први и најбољи ђаци, који су с успехом најдаље отишли. Они уче и слишавају млађе и лошије ђаке, а оџа после тога преслишава све ђаке па и њих. За све време докле калфе раде с ђацима, оџа седи на своме месту, пише, чита, или ако зна какав за-

Digitized by Google

нат он га ради, пуши, пије кафу, а по некад и остави ђаке па гледа по чаршији или код куће своје послове.

Оџу су сви ђаци звали *ефенди* (господин), а башкалфу и калфу или башкалфа и калфа или по имену. Свакоме су пак говорили *ти* (сен), а никоме *ви* (сиз).

Ђаци су полазили у школу чим сване, а чим дођу у школу одмах и рад почиње. На подне је било одмора који је трајао од прилике један сат, па се опет улазило у школу, из које се излазило у заход сунца. Кад се изјутра ђаци прикупе у школи, уђе оџа, а они сви устану на ноге. Оџа очита молитву, после које ђаци рекну: амин, и седну. Кад се излазило из школе онда су место молитве певали *Иљахи* (верске песме). Каталога и ђачких спискова није било, а исто тако није било ни ђачких оцена.

Настава се почињала *супаром* (букваром). Калфа показује ђаку по неколико слова, и то толико пута док их не запамти. Тако ради док не пређе сва слова; а онда му показује читање. Ђак упамти слова према томе колико је бистар за три дана, за недељу или месец дана, како који. За то време оџа се слабо меша. Кад ђак почне читање, тада и оџа почне да га преслишава. Цела супара пређе се од прилике за годину дана.

Калфа свакога дана показује једноме, другоме, трећем и тако редом свима ђацима. Чим коме покаже он учи после то исто сам, а калфа казује другоме итд. Сви пак ђаци уче своје задаће на глас.

Кад ђак изучи супару, прелази се на поједине главе из Корана, који је на арапскоме језику, те ђак учи само да га чита, и то овим редом: најпре *Еламсупараси*, па онда *Тебареќ-супараси, Кац'ме супараси, Везаријат-супараси.* Најзад се прелази на *Мусаф* (Коран), јер све оно до Мусафа су засебни уџбеници на форму читанке, а Мусаф садржи цео Коран. (Мусаф је

Digitized by Google

турски назив за Коран). Све се ово свршава према способности учениковој за 2—4 године.

Док ђак не почне да чита Мусаф никакву другу науку не учи, сем што учи извесне молитве на памет из поменутих супара, а то обичне молитве које ваља знати ради клањања. Кад се пак почне Мусаф онда се заједно с њим почињу учити још и:

Илми хал, књига која садржи законе верске. Та се књига учи напамет;

Тецвит, књига која садржи правила како треба читати или певати Коран. И ова се књига учи напамет;

Иљахи, песме верске које се певају у џамији:

Иљме есап, рачуница, која садржи усмено и писмено рачунање;

Иснихат, писање. Писање се учи овако. Свакоме ученику оџа или калфе напишу на хартији као заглавље један ред, који се зове *мешк*, а ђак седне па то преписује много пута, док не напуни целу хартију. Овај ђачки наставак зове се *каралама* (оцрњено). Пошто ђак испуни хартију оџа или калфа преслишају ђака те то прочита, па ако зна онда му задају да тај исти ред на другој хартији напамет напише, па ако и то зна онда му сутра дан напишу други ред као заглавље, а он пише даље и тако редом.

Ђачки прибор за писање чини: *Дивит* од метала који се састоји из лежишта за пера и мастионице. У мастионици је *мурећеи* (мастило), у који се меће кучине или конаца од китке од феса, те то упије мастило да се не би просипало. Хартија (тако звана рика ћак'ди), која је с једне стране зелена а с друге стране бела. Пише се само на зеленој страни, јер се с ње не може прстом избрисати оно што је написано, ако би било погрешно написано; а исто тако брише се и све, па се

Digitized by Google

после наново пише. Може се брисати мокром крпом или сунђером. Ова хартија служи и у место таблица, а носи се увек увијена. *Калем* (перо) је од некакве црне трске, која се доноси из Азије. Ту трску зарезује или оџа или калфа. Пошто је зареже с једне стране те добије облик пера, он је мало на врху расцепи, те се њоме може писати као пером.

При писању се седело овако: Лева нога се савије под тело, а стопалом десне ноге се упре у земљу, тако да колено буде према прсима, у леву руку узме се хартија и прислони на колено десне ноге, па се на колену пише.

Кад се ђак прилично извежба у писању прелази на предмет који се зове *Иншах* (писмени састави) и који садржи обрасце како се пишу молбе, жалбе, писма (у којима се учи како се коме према положају треба да пише), облигације, уговори и т. д.

Овим се завршава обично, основно, школовање. С овим знањем могло се ући у *медресе*, школе, у којима се учило за оџе. Но по неки остају код истог оџе и по десет и више година, те уче арапски и персијски језик и цео Коран напамет, па са тим знањем могу постати оџе, имами итд. — Онај ко би научио цео Коран напамет називао се *аф'з* (преучени).

Кад ђак сврши супару бива ово: На крају супаре пише: *Ебџет хевез хути* (сва је азбука завршена). Кад ђак то пред оџом, завршивши супару, рекне, оџа дода: *Оџа татлији јути* (Оџа прогута татлију), што је значило да ђак треба оџи да донесе част. Част се састојала из татлија, баклаве, бошчалука итд. према имовном стању ученика. Кад оџа изрекне напомену о татлији, да би се ученик још боље подсетио на дужност калфа или бевап дограбе му фес па га сакрију и рекну: Док не донесеш

оџи татлију и нама по што год не можеш добити фес, јер су га украли мишеви. Ово је само шала, али кад знају да је који ђачки родитељ *пеци* (тврдица) онда чак и задрже детињи фес те иде гологлав кући да донесе част.

Чим ђак пређе на Мусаф, одмах оџа то јавља његовом оцу, и они и сад шаљу оџи баклаве, татлије, бошчалук, а по некад и још што према стању.

Кад ђак пређе једном цео Коран, тј. учини једно *хатме*, онда се поред ученикове родбине скупљају у школи још и други грађани, те ученик пред њима очита напамет неколико чланака из Корана и кад заврши сви ђаци рекну: амин! На то и оџа прочита некакву арапску молитву. Родбина ученикова за тим раздаје свима ученицима силисте и пењир-шећер; оџи дају бакшиш а исто тако и калфама и фамулузу.

Обичај је био да се сваког четвртка после подне дâ оџи по какав поклон (хедије) и то: неки даје вечеру, неки шећера, неки грожђа, неки воћа итд. а имућнији су давали и по нешто више.

Четвртком после подне и у петак читавог дана није било предавања. Исто тако није се радило за време Рамазана читавог месеца, за које време су се ђаци скупљали у школи после подне, па су с оџом ишли у џамију. Старији ђаци за време Рамазана одржавали су свих пет намаза. Школа није радила још за време Шећер-бајрама и Курбан-бајрама. Тих су дана ђаци били дужни да заједно с оџом иду изјутра у џамију. Првога дана пошто изађу из џамије ишли су у школу, те су тамо љубили оџи руку и честитали му Бајрам. Још се није ишло у школу за време *ашуре* један дан и за време *мећик-ђуни*[1]) три дана.

---

[1]) Шта је то *ашура* и *мећик-ђуни* види у Годишњици, књ. XXI, стр 230. и 237.

Digitized by Google

Свакога петка у свитање води оџа све ђаке у џамију те клањају *сабах-намази*, а исто тако и на подне *илен-намази*. Старији ђаци се том приликом и вежбају у вршењу верских црквених обреда, те један врши дужност имами а други музијуна.

Сем свега овога оџа учи ђаке и како ће се понашати на улици; да љубе оџа и мајку и старије у руку кад пођу у школу и кад се из школе врате. Ако би се родитељи потужили оџи на своје ђаке, онда би оџа такве ђаке казнио.

Ђаци су имали дужност кад на улици сретну оџу да му учине *темена* (јављање по турски), а оџа је на то исто тако отпоздрављао.

Оџа је имао права да употреби ђаке и на своје приватне послове, те су му тимарили коње, копали виноград, чешљали вуну, чували децу итд.

Нарочитих испита за све ђаке није било.

Кад ђак престане да иде у школу оџа му издаје сведочанство о успеху и владању *(Шехадет-наме;* шехадет = сведок; наме = лист, књига).

Џеза (казна) и мукафат (награда).

Прва казна која се над учеником примењује то је *темби* (опомена), којом оџа опомиње немирна, непажљива или лена ученика на ред, пристојност или учење. — Даља је казна *сигмек* (грдња), где се ученик за такве ствари изгрди. Даље су казне: *стајање* (ајак дурмак), *клечање* (диз истинде дурмак) и то просто или с каменчицима или зрнцима под коленом, *вучење за уво и шамар, вучење за уво и два шамара, тучење по дłановима прутом* (ел узатмак), *затвор* (апсане) у учионици или подруму где је пуно ђубрета и бува. Затварало се на читав дан и то без хлеба и без воде. Најтежа казна била је *фалака*. Та се казна извршивала овако: Узме

Digitized by Google

се једна мотка око једног хвата дугачка, па се на два места пробуши и ту провуче конопац. Између тог конопца и мотке провуку се ноге онога ђака који је осуђен на ту казну. Мотка се (увије) окрене неколико пута тако да се ноге учврсте. Ђак при томе лежи, а двојица од ђака му подигну ноге у вис и држе, а учитељ или калфа га туку прутовима (дегенецима) по табанима. Ако ђак има чарапа на ногама онда га туку преко чарапа. Да их не би болело ђаци су прибегавали лукавству те су метали у чарапе под табане пепела или црне џигерице.[1])

При кажњавању није било поступности, већ је казна изрицана према кривици и према оџином расположењу и нахођењу. Исто тако није било никаквог протокола у који би се казне заводиле.

Ако се који ђак одликује добрим учењем, онда оџа кад му ђак научи добро лекцију, или, што је било најобичније у четвртак пред подне, таквоме ђаку даје *мућафат* (награду). Мућафата је било две врсте: *аферин* и *тасин*. Аферин је била цедуљица оваквог облика :

МУЋАФАТ

Аферин

Н. Н. син господина Н. Н. добио је овај мућафат из предмета тог и тог.

Оџин потпис *Датум*

[1]) *Фалаке, фалоге* или *валоге* биле су обична казна по свима школама под Турцима, а не само у турским. Та је казна била у цвету и по српским сеоским школама у данашњем пиротском округу (Просветни Гласник за фебруар 1900. стр. 226.) и у Лесковцу (Ча-Митина школа, написао Глиша Костић стр. 83: где је изнесена и слика кажњавања на фалоге) итд.

Digitized by Google

Кад ђак добије пет оваквих аферина имао је права да их замени код оце једним *тасин*-ом, јер један тасин вреди за пет аферина. Тасин је нешто већа и украшенија шарама цедуља од аферина, и на њему је стајало:

МУЂАФАТ

Тасин

Н. Н. син господина Н. Н. добио је овај муђафат.

Оцин потпис *Датум*

Сад су муђафати штампани или литографисани, па их оца само попуњује именима ђака и њихових родитеља, а у време о коме говоримо оца их је сам писао на шареним хартијицама.

Других награда није било.

Digitized by Google

Digitized by Google

DR
301
G6
V.24

DATE DUE

SEP 10 1991			

Digitized by Google

Digitized by Google